อนุสรณ์

คุณหญิงศรยุทธเสนี

(ถวิล ประวาหะนาวิน)

นงานฌาปนกิจศพ

น เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม

วันอังคาร ที่ ๓๐ มกราคม พ.ศ. ๒๕๑๖

อนุสรณ์

คุณหญิงศรยุทธเสนี

(ถวิล ประวาหะนาวิน)

ในงานฌาปนกิจศพ

ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม

วันอังคารที่ ๓๐ มกราคม พ.ศ. ๒๕๑๖

พิมพ์ที่ห้างหุ้นส่วนจำกัด ศึกษาสัมพันธ์ 103/2–4 ถนนอำนวยสงคราม บางกระบือ กรุงเทพมหานคร
ร.ต.ต. พยุทธ สกุลศักดิ์ ผู้พิมพ์ผู้โฆษณา 2516 โทร. 850419

รูปถ่าย คุณหญิง ถวิล ศรยุทธเสนี

ตั้งศพสวด ณ วัดประยุรวงศาวาส

ตั้งศพสวดพระอภิธรรม

ทำบุญครบรอบสัตตมวาร

บรรดาลูกและหลานๆ

บรรดาหลานๆ

ประวัติ

คุณหญิงศรยุทธเสนี (ถวิล ประวาหะนาวิน)

รวบรวมโดย บุตรธิดา

คุณแม่เกิดในสกุล สาริกะชาติ เป็นบุตรของขุนบำเหน็จวรญาณ (ต่วน สาริกะชาต) ซึ่งเป็นครูอยู่ในโรงเรียนมหาดเล็กหลวง มารดาของคุณแม่ชื่อ เยื้อน บ้านอยู่ที่ข้างวัดชนะสงคราม ถนนจักรพงษ์ พระนคร

คุณแม่เกิดเมื่อวันที่ 20 กันยายน พ.ศ. 2438 ตรงกับวันศุกร์ ขึ้น 2 ค่ำ เดือน 11 ปีมะแม คุณแม่มีพี่น้องร่วมบิดามารดาเพียง 2 คน คือ

1. นายร้อยเอก หลวงประจันทรารักษ์ (เฉลิม สาริกะชาต) เป็นนายทหารมหาดเล็กรักษาพระองค์ (ถึงแก่กรรม)

2. คุณแม่

คุณแม่ได้ทำการสมรสกับคุณพ่อ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๘ ขณะนั้นคุณพ่อมียศเป็นนายเรือเอก หลวงศรเสนี มีบุตรธิดาที่ยังเหลืออยู่ ๙ คน คือ

1. นางอรชร สุวรรณมีระ
2. นายกระสินธุ์ ศรยุทธเสนี
3. นายธารี ศรยุทธเสนี
4. นางอุไรพันธ์ ลุนเผ่
5. พันตรี พิชิต ศรยุทธเสนี
6. นางประจวบจิตต์ เนื้อนวล
7. นางประไพพิศ เตชะถาวร
8. นายธำรงค์ศักดิ์ ศรยุทธเสนี
9. นางวนิดา วินะกุล

เมื่อมีชีวิตอยู่คุณแม่เป็นผู้มีสุขภาพสมบูรณ์แข็งแรง ถึงแม้ว่าคุณแม่จะมีโรคหืดประจำตัวมาตั้งแต่อยู่ในวัยสาวก็ตาม คุณแม่ไม่เคยเจ็บป่วยถึงขนาดที่ทำให้ลูกหลานและญาติต้องวิตกกังวลเลย โดยปกติลูก ๆ จะเรียกคุณแม่ว่า "นาย" และเรียกคุณพ่อว่า "ป๋า" ติดปากมาตั้งแต่เล็กจนโต คุณแม่เป็นผู้มีจิตใจโอบอ้อมอารีให้ความรักและห่วงใยลูกทุกคนตลอดเวลา ไม่ว่าจะอยู่รวมกันภายในบ้านหรือที่แยกไปอยู่ที่อื่น คุณแม่ชอบทำงานด้วยตนเองไม่อยู่นิ่งเฉยแม้ว่าจะย่างเข้าวัยชราแล้วก็ยังทำงานบ้านอยู่ตลอดเวลา จนกระทั่งเมื่อ พ.ศ. 2509 คุณแม่ได้รับอุบัติเหตุอย่างแรงเนื่องจากสายลวดตากผ้าขาดและแทงเข้าไปในลูกตาข้างซ้าย ต้องเข้าทำการผ่าตัดนัยน์ตาที่โรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์ ซึ่งทำให้คุณแม่ต้องเสียนัยน์ตาไปข้างหนึ่ง ต่อมา พ.ศ. 2513 โรคหืดซึ่งเป็นโรคประจำตัวของคุณแม่เริ่มมีอาการหอบมากขึ้น และบางครั้งต้องนำส่งโรงพยาบาลให้น้ำเกลือและอ๊อกซิเจน ลูก ๆ ได้พยายามพาคุณแม่ไปรักษาโรคนี้ทั้งทางแพทย์ปัจจุบัน แพทย์แผนโบราณ รวมทั้งทางไสยศาสตร์ด้วย แต่ก็ได้เพียงรักษาให้ค่อยทุเลาลงชั่วครั้งคราวเท่านั้น ประกอบกับในระยะหลังคุณแม่มีโรคเบาหวานเข้าแทรกด้วย จึงทำให้สุขภาพของคุณแม่เริ่มทรุดโทรม ทุกครั้งที่มีอาการหอบอย่างแรงลูก ๆ ต้องนำคุณแม่ส่งไปรักษาที่วชิระพยาบาลเพื่อให้น้ำเกลือและอ๊อกซิเจนช่วยการหายใจ พออาการค่อยทุเลาก็รับกลับไปพักผ่อนรักษาตัวที่บ้าน แต่ละครั้งคุณแม่จะอยู่รักษาตัวที่โรงพยาบาลประมาณ 2 ถึง 3 วัน ในระหว่างที่รักษาตัวอยู่ที่บ้านโดยรับประทานยาตามคำสั่งของแพทย์ คุณแม่ก็คงปฏิบัติตนเช่นเคยเหมือนกับคนไม่เจ็บไข้จนทำให้ลูก ๆ เคยชินต่ออาการไข้ของคุณแม่ และมิได้คิดเฉลียวใจเลยว่าคุณแม่จะจากคุณพ่อและลูก ๆ ไปรวดเร็วเช่นนี้ ครั้งสุดท้ายที่นำส่งวชิรพยาบาลเมื่อวันเสาร์ที่ 9 กันยายน 2515 นายแพทย์ได้ให้น้ำเกลือและอ๊อกซิเจนอย่างเคยจนกระทั่งรุ่งขึ้นวันอาทิตย์ในตอนบ่าย ทั้งคุณพ่อ ลูก หลานได้ไปเยี่ยมคุณแม่ก็ยังพูดจากับทุก ๆ คน ซ้ำยังเป็นห่วงคุณพ่อที่มาเฝ้าดู

อาการของคุณแม่เกรงว่าจะผิดเวลารับประทานอาหาร เพราะคุณพ่อเป็นผู้รับประทานอาหารตรงตามเวลา และคุณแม่เป็นผู้ปฏิบัติจัดหาอาหารให้เองตลอดเวลาเป็นประจำทุกวัน ในคืนวันอาทิตย์นั้นเอง อาการของคุณแม่เริ่มผิดปรกติมีอาการของโรคหัวใจแทรกเข้ามาอีกทำให้มีอาการหอบเหนื่อยมากขึ้น ในที่สุดก็ถึงแก่อนิจกรรมด้วยอาการสงบที่วชิรพยาบาล เมื่อวันจันทร์ที่ 11 กันยายน 2515 เวลาประมาณ 13 น. เศษ คำนวณอายุได้ 75 ปี 11 เดือน 21 วัน

■ ■ ■

คำไว้อาลัยคุณหญิง

คุณหญิงสมรสกับข้าพเจ้าเมื่ออายุย่าง 21 ปี พอตั้งครรภ์ได้ 5 เดือนทางราชการได้ส่งข้าพเจ้าไปศึกษาต่างประเทศเป็นเวลา 3 ปีเศษ ระหว่างที่ข้าพเจ้าศึกษาอยู่ต่างประเทศนั้นได้มอบให้คุณหญิงเป็นผู้รับเงินเดือนแทน คุณหญิงอยู่กับคุณแม่ที่บ้านถนนจักรพงษ์ข้างวัดชนะสงคราม ที่หน้าบ้านของคุณหญิงมีห้องแถวของเอกชนเนื้อที่ 11 ตารางวาปลูกบังหน้าอยู่ส่วนหนึ่ง เมื่อคุณหญิงได้รวบรวมเงินเดือนของข้าพเจ้าได้เพียงพอ จึงได้ซื้อห้องแถวเป็นกรรมสิทธิ์และขยายหน้าบ้านให้ติดกับถนนจักรพงษ์

โดยที่คุณหญิงเป็นผู้รู้จักเก็บหอมรอมริบ หลังจากข้าพเจ้ากลับจากต่างประเทศแล้ว เงินเดือนทุกเดือนที่ข้าพเจ้าได้รับมาก็มอบให้คุณหญิงเก็บไว้และขอไว้ใช้เท่าที่จำเป็นเท่านั้น คุณหญิงจะนำไปใช้ทำอะไรข้าพเจ้ามิได้เคยไต่ถามเลย ต่อมาเมื่อมีบุตรมากขึ้นรู้สึกว่า บ้านที่อยู่ขาดสนามเด็กเล่น มารดาของคุณหญิงก็ได้ถึงแก่กรรมไปแล้ว ข้าพเจ้าจึงแนะนำให้คุณหญิงขายที่บ้านเดิมเสีย แล้วนำเงินไปซื้อที่ใหม่ 503 ตารางวาริมถนนเพชรเกษมฝั่งธนบุรีซึ่งได้ย้ายมาปลูกบ้านใหม่อยู่จนกระทั่งบัดนี้ และได้ลงชื่อคุณหญิงเป็นเจ้าของที่ดิน

เมื่อข้าพเจ้าออกจากราชการแล้ว เงินบำนาญที่ได้รับมาก็มอบให้คุณหญิงเก็บไว้เช่นกัน คุณหญิงได้ปฏิบัติหน้าที่แม่บ้านที่ดีให้ความสุขแก่ลูก ๆ ทั่วถึงกันทุกคน และต่างก็มีครอบครัวเป็นหลักฐานกันแทบทั้งสิ้น โดยอยู่รวมกับข้าพเจ้า 6 ครอบครัว ส่วนอีก 3 ครอบครัวต่างก็มีบ้านอยู่เป็นของตนเอง

ในการที่คุณหญิงถึงแก่อนิจกรรมไปครั้งนี้ ทำให้ข้าพเจ้ารู้สึกว้าเหว่อาลัยและระลึกถึงคุณงามความดีของคุณหญิงเป็นอย่างมาก เพราะคุณหญิงได้ปฏิบัติตนเป็นภริยา เป็นเพื่อน และเป็นที่ปรึกษาที่ดีของข้าพเจ้า อีกทั้งปฏิบัติหน้าที่มารดาของลูก ๆ โดยสมบูรณ์แต่ต้นจนวาระสุดท้าย

ขอเดชะกุศลผลบุญที่คุณหญิงได้ประกอบกรรมดีมาโดยตลอดชีวิตในภพนี้ จงเป็นผลดลบันดาลให้คุณหญิงประสพสุขในสัมปรายภพชั่วนิรันดร เทอญ

สุดท้ายนี้ ข้าพเจ้าและบุตรธิดาขอขอบพระคุณท่านผู้มีอุปการะคุณแก่งานนี้ ตลอดทั้งที่ได้บำเพ็ญมาแล้วและท่านผู้มีเกียรติที่เคารพนับถือทั้งหลายที่สละเวลามาในงานบำเพ็ญกุศลและงานฌาปนกิจในวันนี้ หากการต้อนรับมีสิ่งใดขาดตกบกพร่องขอได้โปรดกรุณาอภัยให้ด้วย

พลเรือตรี กระแส ศรยุทธเสนี บุตรและธิดา

เจ้าภาพ

30 มกราคม 2516

คำไว้อาลัย

วันที่ 11 กันยายน 2515 นับเป็นวันโชคร้ายและเศร้าสลดที่สุดในชีวิตของลูก เพราะเป็นวันที่นายได้จากลูกไปอย่างกระทันหันเหลือเกิน ลูกไม่เคยนึกมาก่อนเลยว่านายจะมาด่วนจากไปในเวลาอันรวดเร็วเช่นนี้ เพราะไม่เคยคิดฝันและมีลางสังหรณ์มาก่อนเลย การเจ็บป่วยของนายเป็นเรื่องธรรมดาเป็นแล้วก็หาย ไปโรงพยาบาลกลับมาบ้านก็สดชื่นทุกครั้ง จริงอยู่ความตายเป็นสิ่งที่มนุษย์หลีกเลี่ยงไม่ได้ แต่ถ้าความตายนั้นได้มาพรากสิ่งที่รักและเคารพสำหรับชีวิตของลูกไปในระยะเวลาอันรวดเร็ว โดยปราศจากเค้าและเมฆหมอกมาก่อน ย่อมเป็นสิ่งที่โศรกเศร้าสำหรับลูก และยากที่จะสูญหายไปได้

นายเปรียบเสมือนชีวิตจิตใจของลูก ตลอดชีวิตของนายอาจจะพูดได้ว่ามีแต่ความรักและห่วงใยลูกตลอดมา ความรักของนายเป็นความรักที่บริสุทธิ์ ไม่มีอะไรเปรียบได้ ยามลูกเจ็บไข้หรือมีทุกข์ นายก็ทุกข์ด้วย นายเป็นทั้งกำลังใจและกำลังทรัพย์แก่ลูกตลอดมา ตั้งแต่เกิดมานายไม่เคยขัดใจลูกเลย สิ่งใดที่เป็นความปรารถนาของลูก นายก็จะต้องพยายามหาให้ทุกวิถีทาง ความสุขสบายที่ลูกได้รับอยู่ทุกวันนี้ ก็เพราะนายได้สร้างสมไว้ ลูกไม่อาจลืมพระคุณของนายได้เลยในชีวิต ไม่เฉพาะแต่ลูกเท่านั้น นายยังแผ่ความรักและความห่วงใยไปถึงหลานอีกด้วย และเป็นที่เคารพรักของคนทุกชั้น เพราะนายเพรียบพร้อมไปด้วยคุณธรรมและความดีจนสุดที่จะพรรณาได้ ในด้านความโอบอ้อมอารี เมตตากรุณา ย่อมเป็นที่ทราบกันดีในหมู่ญาติมิตรและผู้คุ้นเคยทุกท่าน

นายได้ล่วงลับไปแล้วโดยไม่มีวันกลับ ลูกก็ได้แต่ตั้งจิตอธิษฐาน หากดวงวิญญาณอันบริสุทธิ์ของนายจะสิงสถิตย์อยู่ในทิพย์สถานพิมานใด ขอได้โปรดทราบด้วยเถิดว่า ลูกยังเต็มไปด้วยความรัก เคารพ และระลึกถึงนายอยู่ทุกขณะ ลูกขออธิษฐานให้ดวงวิญญาณของนายจงสิงสถิตย์อยู่ในสวรรค์วิมานชั้นฟ้า และขอผลานิสงฆ์ผลบุญที่ลูกบำเพ็ญมา จงเป็นทิพย์สมบัติแด่นายที่รัก หากชาติหน้ามีจริง ขอจงดลบันดาลให้ได้เกิดเป็นลูกของนายทุกชาติเถิด

จากลูก

มงคลภาษิต

คาถาที่ ๑

อเสวนา จ พาลานํ ปณฺฑิตานญฺจ เสวนา

ปูชา จ ปูชนียานํ เอตมฺมงฺคลมุตฺตมํ ฯ

การไม่คบคนพาล ๑ การคบบัณฑิต ๑ และการบูชาบุคคลหรือวัตถุที่ควรบูชา ๑ ทั้ง ๓ นี้เป็นอุดมมงคล ฯ

บุคคลทั้งหลายผู้เกิดมาในโลก ทุกคนล้วนปรารถนาสิ่งซึ่งเป็นมงคลแก่ตนด้วยกันทั้งนั้น ข้อนี้เป็นของที่ไม่มีใครปฏิเสธ เพราะคำว่ามงคลเป็นนามศัพท์บ่งถึงความดีความเจริญอันเป็นสิ่งที่ทุกคนปรารถนา เพราะเหตุที่ทุกคนปรารถนามงคลแก่ตนนั่นเอง จึงได้ประพฤติและปฏิบัติวิธีเป็นไปต่าง ๆ ผิดบ้างถูกบ้างตามที่ตนนิยมว่าจะเป็นมงคล ในครั้งพุทธกาลก่อนแต่องค์สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเทศนามงคลภาษิต มีประชุมชนเป็นอันมากได้ปรารภถึงความข้อนี้ แล้วและแสดงความเห็นแตกต่างกัน บางพวกถือว่ารูปที่แลเห็นเป็นมงคล เพราะรูปที่ดีนำให้เกิดปีติปราโมทย์แก่ผู้ได้เห็น แต่ความเห็นอย่างนั้นก็ค้านได้ว่า เมื่อแลเห็นรูปที่ไม่ดี จักเป็นมงคลอย่างไรได้ บางพวกถือว่าเสียงที่ได้ยินเป็นมงคล เพราะเสียงที่ดีทำให้ดูดดื่มหยั่งถึงน้ำใจแห่งผู้สดับ แต่ความเห็นอย่างนั้นก็ค้านได้เหมือนกันว่า เมื่อได้ยินเสียงที่ไม่เพราะเสนาะโสตทำให้ระคายเคือง จักจัดเป็นมงคลอย่างไรได้ บางพวกถือว่าอารมณ์ที่ทราบทางประสาทอื่น คือ กลิ่น รส และสัมผัสย่อมเป็นสิ่งที่นำให้เกิดมงคล ความเห็นอย่างนั้นก็ค้านได้ดุจเดียวกัน ประชุมชนเหล่านั้นไม่อาจจะวินิจฉัยความเห็นอันแตกต่างของกันและกันได้ จึงปรารภกันต่อ ๆ ไป ชั้นแรกก็คงเกิดมีในสภาแห่งคนชั้นต่ำก่อน แล้วจึงดำเนินตลอดไปถึงสภาแห่งคนชั้นสูง แต่ทุก ๆ สภาเหล่านั้น ก็มิอาจที่จะวินิจฉัยได้ จึงต้องนำความ

เห็นขึ้นกราบทูลถามองค์สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ซึ่งในพระสูตรแสดงว่าตรัสแก้ปัญหาแห่งเทพดา ๆ

คำว่า **มงคล** แปลตามศัพท์ว่า เหตุเป็นเครื่องถึงซึ่งความเจริญ ตามอรรถแห่งศัพท์นี้บ่งว่า ความเจริญมีมาแต่เหตุ ผู้ปรารถนาผลต้องปฏิบัติเหตุ เมื่อปฏิบัติเหตุถูกก็ได้ผลสมหวัง เมื่อผิดก็เปล่าไป หรือบางทีอาจซ้ำร้ายกลายเป็นโทษก็ได้ เพราะฉะนั้นผู้หวังความเจริญจึงจำต้องค้นหาเหตุว่าอะไรเป็นเหตุแห่งความเจริญ องค์สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าพระบรมศาสดาของเราทั้งหลาย ได้ทรงค้นหาและพิสูจน์แล้วว่า เหตุแห่งความเจริญนั้นไม่มีอย่างอื่น นอกจากความประพฤติและความอบรมตนด้วยตนเอง จึงตรัสแก้มงคลปัญหาเป็นคาถา ๆ ไป รวมได้มงคล ๓๘ ประการ ในคาถาที่ ๑ นี้ แสดงมงคล ๓ ประการ คือ ไม่คบคนพาล ๑ คบบัณฑิต ๑ และการบูชาบุคคลหรือวัตถุที่ควรบูชา ๑ ฯ

คำว่า **คนพาล** หมายความว่าคนโง่ ไม่รู้จักประโยชน์โลกนี้โลกหน้า ปราศจากปัญญาเป็นอยู่ด้วย สักว่ามีลมหายใจ อีกอย่าง ๑ หมายความว่า คนเกเร สิ่งที่เป็นประโยชน์มักทิ้งเสีย ถือเอาแต่สิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์ อีกอย่าง ๑ หมายความว่า คนทรชน มุ่งแต่ประโยชน์ของตัว อาจทำความพินาศให้แก่คนอื่น รวมความคนพาลก็คือคนเลวนั่นเอง ส่วนลักษณะเครื่องหมายที่จะให้รู้ได้ว่าเป็นพาล ก็คือเขาทำความทุจจริตได้ไม่อย่างใดก็อย่างหนึ่ง ส่วนบัณฑิตมีลักษณะดีตรงกันข้ามจากชนพาล คือท่านเป็นอยู่และดำเนินในประโยชน์กิจด้วยปัญญาไม่มีที่จะคิดให้ร้ายแก่ใคร ๆ มีอัธยาศัยโอบอ้อมอารีเหลียวแลถึงประโยชน์ของผู้อื่นไม่ดูดาย และมีเครื่องหมายที่จะให้รู้ได้ว่าเป็นบัณฑิตก็คือท่านประพฤติสุจริต ลักษณะแห่งคนทั้ง ๒ นี้ เมื่อเทียบกันเข้าก็จะเห็นได้ว่า คนพาลไม่ควรคบ บัณฑิตควรคบ ภาษิตมีอยู่ว่า "คบคนใดก็เป็นเช่นนั้นแล" เพราะฉะนั้นผู้คบพาลก็เป็นพาลไปตามกัน คบบัณฑิตก็พลอยเป็นบัณฑิตด้วย เหตุสำคัญภายนอกซึ่งจะทำให้คนเลวลงหรือดีขึ้นอะไรไม่สำคัญยิ่งไปกว่าการคบมิตร ผู้คบมิตรชั่วแม้จะไม่ชั่วไปตาม ก็ยังเสียชื่อเสียงว่าสมาคมกับคนชั่ว ดุจคนเดินทางร่วมโจร แม้มิใช่โจร ก็ยังพลอยถูกอันตรายด้วย โคลงสุภาษิตโลกนิติมีอยู่ว่า

ฝูงหงษ์หลงเข้าสู่ ฝูงกา
สีหราชเคียงโคคลา คลาดเต้า
ม้าต้นระคนลา เลวชาติ
นักปราชญ์พาลพาเคล้า สิ่งนี้ไฉนงาม ฯ

ส่วนผู้คบบัณฑิตแม้ถึงหากจะไม่ดีขึ้น ก็ยังได้ชื่อว่าอยู่ในหมู่บัณฑิต ย่อมเป็นศรีแก่ตน ดุจใบไม้ห่อของหอม ก็พลอยหอมไปด้วย สุภาษิตโลกนิติมีอยู่ว่า

ใบพ้อพันธ์ห่อหุ้ม กฤษณา
หอมระรวยรสพา เพริดด้วย
คนเสพเสน่หา นักปราชญ์
ความสุขทราบตราบม้วย ดุจไม้กลิ่นหอม ฯ

เท่าที่บรรยายมานี้ก็จะเห็นได้ว่า การคบคนพาลไม่มีเลยที่จะเป็นมงคลแก่ตน มีแต่อวมงคลอย่างเดียว เพราะฉะนั้นเมื่อไม่คบเสียจึงเป็นมงคล. ส่วนการคบบัณฑิต แลเห็นได้ว่าเป็นมงคลโดยตรงทีเดียว เพราะฉะนั้นองค์สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า จึงทรงแสดงการไม่คบคนพาลและการคบบัณฑิตว่าเป็นเหตุแห่งความเจริญอย่าง ๑ ๆ ดังแสดงมา ฯ

คนเรานับถือบุคคลหรือวัตถุอย่างใด ก็บูชาบุคคลหรือวัตถุอย่างนั้น ด้วยหวังว่าจะเป็นความดีความเจริญแก่ตน แต่ผลที่จะพึงได้ ก็อยู่ที่บูชาบุคคลผู้ควรบูชาหรือไม่ ถ้าเป็นผู้ที่ควรบูชา ก็ย่อมให้เกิดผลแก่ผู้บูชาได้ตามฐานะและโอกาส ถ้าบูชาบุคคลผู้ไม่สมควรก็ปราศจากประโยชน์ ถ้าตนเองรู้เข้าในภายหลังก็จะรู้สึกเสียใจว่า ไม่พอที่จะไปบูชาคนเช่นนั้นเพราะเหตุนั้นจึงเป็นหน้าที่ของผู้บูชาจะพึงเลือกบูชาแต่ผู้ที่สมควร บุคคลผู้ทรงคุณธรรมอาจชี้แจงชักนำให้รู้จักบาปบุญคุณโทษประโยชน์และมิใช่ประโยชน์ และท่านผู้เป็นเจ้าพระคุณแห่งตน ตั้งต้นแต่มารดาบิดาผู้ให้กำเนิดและอุปถัมภ์บำรุงมาแต่ยังเยาว์ อาจารย์ผู้ให้ความรู้ความสามารถ พระมหากษัตริย์ผู้เป็นประมุขแห่งชาติ ผู้นำความร่มเย็นให้เกิดแก่พศกนิกร กล่าวอย่างอุตกฤษฏ์องค์สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าผู้เป็นเจ้าของพระพุทธศาสนา เหล่านี้จัด

เป็นผู้ควรบูชาอันแท้จริง เมื่อบุคคลได้บูชาแล้ว จัดว่าเป็นความดีแก่ตน เพราะทำถูกหน้าที่ ก็แต่วิธีที่จะบูชานั้น มี ๒ ประการ บูชาด้วยพัสดุสิ่งของหรือประทีป-ธูปเทียนสุคนธชาติเรียกว่าอามิสบูชาอย่าง ๑ บูชาด้วยการปฏิบัติ คือตั้งตนอยู่ในโอวาทแล้วและประพฤติตนเป็นธรรมจารี เรียกว่าปฏิบัตติบูชาอย่าง ๑ อย่างหลังนี้เป็นข้อมุ่งหมายในพระพุทธศาสนา องค์สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้ามิได้ทรงหวังอย่างอื่นนอกจากความปฏิบัติ เหตุนั้นในเวลาใกล้จะปรินิพพาน จึงได้ทรงแสดงแก่พระอานนทเถระว่า "พระองค์ไม่ชื่อว่าอันบริษัทบูชาแล้วด้วยสักการะเพียงเท่านี้ ส่วนบุคคลผู้ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ปฏิบัติชอบยิ่ง ประพฤติตามธรรม นั่นแหละชื่อว่าบูชาพระองค์ด้วยการบูชาอย่างยิ่ง" การบูชาด้วยอามิสหรือความปฏิบัติอย่างใดอย่างหนึ่งแก่ท่านผู้ทรงคุณเช่นนั้นจัดว่าเป็นการบูชาแก่บุคคลผู้ควรบูชา ส่วนวัตถุอันควรบูชานั้นได้แก่วัตถุอันสืบเนื่องมาจากบุคคลเช่นนั้น เป็นอนุสาวรีย์หรือเจดีย์สถานที่เคารพอย่างใดอย่างหนึ่ง อันควรเป็นที่สักการะเคารพแห่งผู้ระลึกถึง-คุณ อนึ่งการแสดงอาการกิริยาเคารพนับถืออ่อนน้อมแก่บุคคลหรือวัตถุที่สมควรก็จัดเข้าในข้อนี้ด้วย เพราะฉะนั้นแม้วัตถุสถานอันเป็นอนุสาวรีย์เครื่องหมายที่เคารพในศาสนาอื่นก็ควรได้รับความอ่อนน้อมดุจเดียวกัน การรู้จักบูชาเคารพสัก-การะอ่อนน้อมบุคคลและวัตถุอันควรบูชานั้น นำตนให้เป็นคนมีอัธยาศัยอันงาม ห้ามกิริยาอันไม่สุภาพเสียได้ ทั้งจะได้ชื่อว่า เป็นปริสัญญูผู้รู้จักประชุมชนจัดว่าเป็นมงคลแก่ตนอีกประการ ๑ ฯ

ผู้ปรารถนามงคลแก่ตน ควรปฏิบัติเหตุ ๓ ประการนี้ เป็นเบื้องต้นก่อนฯ

คาถาที่ ๒

ปฏิรูปเทสวาโส จ ปุพฺเพ จ กตปุญฺญตา

อตฺตสมฺมาปณิธิ จ เอตมฺมงฺคลมุตฺตมํ ฯ

การอยู่ในประเทศอันสมควร ๑ ความทำบุญไว้ในปางก่อน ๑ ความตั้งตนไว้โดยชอบ ๑ ทั้ง ๓ นี้ เป็นอุดมมงคล ฯ

ดังได้กล่าวมาแล้วในคราวก่อนว่า เหตุอันเป็นเครื่องถึงความเจริญของบุคคลก็คือความอบรมตนด้วยตนเอง แต่การอบรมตนนั้นยังจะต้องอาศัยเหตุภายนอกเข้าประกอบด้วย เช่นการคบมิตรดังที่แสดงมาแล้วในคาถาที่ ๑ ใช่แต่เท่านั้น แม้ถิ่นฐานอันเป็นที่อยู่ก็เป็นอุปการะแก่ความเจริญด้วยอีกส่วน ๑ บุคคลก็ดี คณะก็ดี มีอาชีวะอย่างใด มีกิจการอย่างใดจำจะต้องอยู่ในประเทศอันเหมาะเจาะแก่อาชีวะอย่างนั้น กิจการอย่างนั้น เช่นบุคคลผู้มีอาชีวะในทางกสิกรรมก็ควรต้องมีพื้นที่อันเหมาะไม่ดอนเกินไป ไม่ลุ่มเกินไป มีทางไปมาสะดวกแก่ผู้รับซื้อ เช่นนี้การกสิกรรมของเขาย่อมมีผลดีกว่าบุคคลผู้อยู่ในที่อันไม่เหมาะอย่างนั้น บุคคลผู้ประกอบอาชีวะในทางค้าขาย ก็ต้องอยู่ในที่อันเป็นทำเลแห่งการค้าขาย บุคคลผู้ปรารถนาการเล่าเรียนก็ต้องอยู่ในที่อันไม่ติดขัดแก่การเล่าเรียน อาชีวะหรือความปรารถนาของเขาจึงจะเผลดผลสมความมุ่งหมายได้ ไม่เช่นนั้นผลที่จะพึงได้ก็คงบกพร่อง เพราะฉะนั้นการอยู่ในปฏิรูปเทศจึงเป็นสำคัญ แม้ความเป็นไปแห่งพระพุทธศาสนาก็เนื่องด้วยเหตุนี้ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงประดิษฐ์สถานพระพุทธศาสนาในกรุงราชคฤห์แห่งมคธรัฐก่อนที่อื่นก็ด้วยเหตุนี้เอง แต่ถิ่นฐานอันเป็นปฏิรูปเทศในสมัย ๑ ครั้งถึงสมัยอื่นอาจกลายเป็นไม่ใช่ปฏิรูปเทศไปก็ได้ เพราะคติของธรรมดาเปลี่ยนแปลงไป เช่นแม่น้ำลำคลองเปลี่ยนกระแสไปทางอื่นทำให้ที่นั้นตื้นเขินไม่สะดวกแก่การไปมาบ้าง หรือที่อื่นได้รับความบำรุงเกิดเป็นทำเลดีกว่า มหาชนพากันอพยพไปตั้งเสียที่นั้นบ้าง หรือเจ้าของถิ่นไม่เอาใจใส่ป้องกันแก้ไขให้ทัน

ความเปลี่ยนแปลงแห่งคดีของธรรมดาไม่ทันบำรุงกำลังให้ทัดเทียมกับถิ่นที่ใกล้เคียง จนไม่อาจรักษาความเป็นอิสรภาพแห่งถิ่นฐานของตนไว้ได้ ถิ่นอันเคยเป็นปฏิรูปเทศก็กลายเป็นไม่ใช่ปฏิรูปเทศไป ตัวอย่างชมพูทวีป ซึ่งเรียกได้ว่าอินเดียอันเคยเป็นปฏิรูปเทศแห่งพระพุทธศาสนา ภายหลังพวกพุทธศาสนิกหย่อนกำลังไม่อาจทานพวกถือศาสนาอื่น จึงต้องย้ายไปตั้งในประเทศอื่นรวมทั้งประเทศแห่งเรานี้ด้วย แม้ในประเทศที่นับถือพระพุทธศาสนาด้วยกันเล่า ประเทศอื่นที่ใกล้เคียงกับเราไม่รักษาความเป็นอิสรภาพแห่งตนไว้ได้ ต้องตกอยู่ใต้อำนาจแห่งประเทศอื่น ก็ไม่จัดเป็นปฏิรูปเทศแห่งพระพุทธศาสนา ความเป็นปฏิรูปเทศแห่งพระพุทธศาสนา ตกอยู่แก่ประเทศนี้ ก็เพราะรักษาความเป็นอิสรภาพไว้ได้ ความเป็นไปแห่งบุคคลหรือคณะอันเกี่ยวกับอาชีวะหรือกิจการก็ดี ความเป็นไปแห่งศาสนาก็ดี ย่อมเนื่องด้วยปฏิรูปเทศ เพราะฉะนั้นการอยู่ในปฏิรูปเทศ จึงเป็นเหตุแห่งความเจริญทั้งในคดีโลก คดีธรรม จัดเป็นอุดมมงคลประการ ๑ ฯ

การอยู่ในปฏิรูปเทศเป็นอุดมมงคลก็จริงอยู่ แต่ถ้าเป็นเพียงแต่อยู่ไม่กระทำความดีซึ่งจัดว่าเป็นบุญแก่ตน ความอยู่นั้นก็ไร้ผล เพราะฉะนั้นบุคคลเมื่ออยู่ในปฏิรูปเทศแล้ว พึงถือโอกาสอบรมความดีเป็นลำดับไป ปุพฺเพกตปุญฺญตา ความหมายว่า อบรมความดีในกาลที่ล่วงแล้วเป็นลำดับมา เป็นเหตุให้บุคคลแลเห็นผลแห่งความดีที่ตนได้รับอยู่ในปัจจุบัน ธรรมดาบุคคลย่อมปรารถนาความเจริญแก่ตนด้วยกันทั้งนั้น แต่ความเจริญที่บุคคลปรารถนาอยู่นั้นเป็นตัวผล บุคคลจะได้ก็ด้วยลงทุนทำความดีอันเป็นตัวเหตุไว้ก่อน ถ้าเป็นแต่เพียงปรารถนาแต่มิได้ลงทุนทำความดี ผลอันเป็นกำไรจะมีมาแต่ไหน เพราะฉะนั้นบุคคลผู้ปรารถนาผลคือความเจริญ จึงควรอบรมความดีคือบุญอันเป็นตัวเหตุก่อน เมื่อได้อบรมบุญอันเป็นเหตุไว้ก่อนแล้ว ผลคือความเจริญแม้ไม่ต้องปรารถนาก็คงจะมีมาเป็นแน่ อนึ่งบุคคลผู้กระทำบุญนั้นท่านเปรียบว่า เป็นประดุจฝังขุมทรัพย์ไว้ ทั้งเป็นขุมทรัพย์ที่ใหญ่ที่สุดในโลก เพราะเป็นของที่ใช้ไม่รู้จักหมด สมบัติแม้ของมหาเศรษฐีนับด้วยโกฏิ ถ้า

เจ้าของไม่รู้จักประหยัด ใช้สุรุ่ยสุร่ายไม่รู้จักว่าในทางอันควรและไม่ควร จนราย-จ่ายท่วมรายได้อยู่เสมอ ก็ต้องถึงความหมดสิ้นลงในคราว ๑ ส่วนขุมทรัพย์คือบุญ แม้จะใช้จ่ายโดยประการไรก็ไม่รู้จักหมดสิ้น กลับจะเป็นทางเพิ่มพูลให้เกิดความเจริญยิ่งขึ้นเสียอีก ประดุจบุคคลใช้ทุนหมุนเวียนให้เกิดกำไรยิ่งขึ้นฉะนั้น อนึ่งขุมทรัพย์คือบุญ ท่านจัดว่าเป็นขุมทรัพย์อันมั่นคงที่สุดในโลก เพราะความดีที่บุคคลใดกระทำไว้ก็เป็นของบุคคลนั้นอยู่เสมอไป ไม่มีโจรคนไหนที่สามารถจะลักหรือแย่งชิงนำไปได้ ทั้งจะติดตามตัวไปได้ในที่ทุกสถาน แม้ทรัพย์ที่บุคคลฝากไว้ในธนาคารอันนับว่าเป็นหลักฐานมั่นคงก็ยังไม่มั่นคงเท่า ปุพเพกตปุญญตาคุณเป็นที่ตั้งแห่งความสมบูรณ์ด้วยคุณสมบัติด้วยประการฉนี้ สมเด็จพระธรรมสวามีสัมมาสัมพุทธเจ้าจึงตรัสสรรเสริญว่า เป็นสมบัติจักรประการ ๑ เป็นประดุจล้อรถอันพาผู้ขึ้นให้ลุถึงสถานที่มุ่งหมายฉนั้น เพราะเหตุที่ความทำบุญไว้ในปางก่อนเป็นต้นทุนให้เกิดกำไรคือความเจริญในปัจจุบัน ฉะนั้นจึงจัดเป็นอุดมมงคลอีกประ-การ ๑ ฯ

ความอยู่ในปฏิรูปเทศก็ดี ความทำบุญไว้ในปางก่อนก็ดี จักสำเร็จผลได้ก็ด้วยอาศัยความตั้งตนไว้ชอบ บุคคลแม้อยู่ในปฏิรูปเทศแต่ไม่รูจักตั้งตนปฏิรูปเทศก็ไม่อาจอำนวยผล บุคคลแม้กระทำความดีในกาลที่ล่วงแล้วมา แต่ภายหลังไม่รู้จักตั้งตัวความดีที่ได้ทำมาแล้วก็ไม่อาจส่งเสริมได้ เพราะฉะนั้นอตฺตสมฺมาปณิธิความตั้งตนไว้ชอบ จึงเป็นปัจจัยอันสำคัญอีกประการ ๑ คำว่า "ตน" หมายถึงอัตต-ภาพทั้งสิ้นพร้อมทั้งจิตต์อันเป็นผู้บังคับการ อัตตภาพมีหน้าที่เป็นผู้รับอารมณ์ทางประสาททั้ง ๕ แล้วส่งความรู้สึกเข้าไปถึงจิตต์ ส่วนจิตต์มีหน้าที่เป็นผู้นึกคิดในอารมณ์นั้น ๆ แล้ววินิจฉัยว่านั่นเป็นสุข นั่นเป็นทุกข์ แล้วนำอัตตภาพให้รู้สึกตามด้วยนี้ส่วน ๑ อีกส่วน ๑ จิตต์ได้อาศัยเจตสิก (คืออารมณ์อันปรุงจิตต์) นำให้น้อมนึกคิดไปในอารมณ์ต่าง ๆ แล้วและบงการให้อวัยวะนั้น ๆ ทำกิริยาวาจาต่าง ๆ ไปตามความประสงค์ของตน อัตตภาพเป็นประดุจหุ่น จิตต์เป็นประดุจคนเชิด หุ่นจะกระ

ดิกพลิกแพลงไปท่าไร ก็เพราะคนเชิดชักสายใยให้กระดิกไปอย่างนั้น เพราะฉะนั้นในอัตตภาพ จิตจึงเป็นสำคัญความตั้งตนก็คือความตั้งจิต ถ้าจิตดีบริบูรณ์ด้วยคุณธรรม จะทำหรือพูดก็ล้วนเป็นสุจริต นำบุคคลให้ประสบสุข ถ้าจิตร้ายเพราะปล่อยให้กิเลสเข้าครอบงำจะทำจะพูดก็เป็นทุจริตนำให้ถึงทุกข์ เพราะฉะนั้นบุคคลผู้ปรารถนาความสุขความเจริญแก่ตน จึงควรตั้งตนคือตั้งจิตไว้ในทางที่ชอบ ทำอย่างไรจึงจะชื่อว่าตั้งตนไว้ชอบ ? พึงพิจารณาดูตนของตนเอง เมื่อเห็นว่าคุณธรรมอันใดยังบกพร่องก็พึงอบรมให้มีบริบูรณ์ขึ้น เมื่อเห็นว่าบาปธรรมอันใดยังมีอยู่ก็พึงละให้หมดไป ดังนี้ชื่อว่าตั้งตนไว้ชอบโดยบรรยาย ๑ อีกบรรยาย ๑ ประพฤติตนให้สมแก่ภูมิชั้นของตน ซึ่งเรียกว่า "อตฺตญฺญุตา" ความเป็นผู้รู้จักตนว่า เราว่าโดยชาติ สกุล ยศ ศักดิ์ สมบัติ บริวาร ความรู้ และคุณธรรมเพียงเท่านี้ ๆ แล้วประพฤติตนให้สมควรแก่ที่เป็นอยู่อย่างไร ดังนี้ก็ชื่อว่าตั้งตนไว้ชอบ รวมความก็คือพึงอบรมคุณธรรมให้มีบริบูรณ์ในตน แล้วและรู้จักประมาณตนในที่ทุกสถานไม่มีมานะอหังการเพราะเหตุ ชาติ สกุล ยศ ศักดิ์ สมบัติ บริวาร ความรู้ และคุณธรรมอันมีอยู่ในตนบุคคลผู้ตั้งตนไว้ชอบ แม้แต่เดิมจะมีพื้นเพอันด้อยมา ก็สามารถที่จะยกขึ้นสู่ฐานะอันสูงได้ อตฺตสมฺมาปณิธิ เป็นเหตุให้บุคคลถือโอกาสแห่งความอยู่ในปฏิรูปเทศนำให้มีผลและส่งเสริม ปุพฺเพกตปุญฺญตาคุณ ให้ยิ่งขึ้นไป เพราะฉะนั้นจึงจัดเป็นอุดมมงคลอีกประการ ๑ ฯ

ผู้ปรารถนามงคลแก่ตน ควรปฏิบัติตามนัยนี้เป็นลำดับไป ฯ

คาถาที่ ๓

พาหุสจฺจญฺจ สิปฺปญฺจ วินโย จ สุสิกฺขิโต

สุภาสิตา จ ยา วาจา เอตมฺมงฺคลมุตฺตมํ ฯ

พาหุสัจจะ ๑ ศิลปะ ๑ วินัยที่ศึกษาดีแล้ว ๑ วาจาเป็นสุภาษิต ๑ ทั้ง ๔ นี้เป็นมงคลอันอุดม ฯ

พาหุสัจจะ แปลว่า ความสดับมาก โดยอรรถได้แก่การศึกษา การศึกษาย่อมเป็นของสำคัญ เพราะเป็นเหตุส่งเสริมบุคคลให้มีความรู้ความสามารถยิ่งขึ้น คนเราแม้จะมีเชาว์ไวไหวพริบมาแต่กำเนิดสักเพียงไรก็ดี แต่ถ้าขาดการศึกษา เชาว์ไวไหวพริบอันมีอยู่ก็เป็นหมันไม่ทำประโยชน์ได้ เพราะฉะนั้นการศึกษาจึงเป็นของนิยมของคนทั่วไป บุคคลที่ปรากฏว่าเป็นผู้มีสติปัญญาฉลาดเฉียบแหลมจะเป็นในสมัยใด ๆ ก็ตามล้วนต้องเป็นผู้อยู่ในวงแห่งการศึกษาทั้งนั้น จะนอกไปจากหาได้ไม่ แต่ถึงอย่างนั้นการศึกษาซึ่งจะสำเร็จเป็นความเจริญแก่บุคคลได้ ยังต้องอาศัยบุคคลรู้จักใช้ให้สำเร็จประโยชน์ และปฏิบัติตนสมแก่ความรู้ พระพุทธภาษิตมีอยู่ย่นกล่าวแต่ใจความว่า บุคคลในโลกมีอยู่ ๔ จำพวก พวก ๑ ศึกษาน้อย ทั้งไม่หยั่งทราบเหตุผลเป็นผู้ปฏิบัติไม่สมควร พวก ๑ ศึกษาน้อย แต่หยั่งทราบเหตุผล เป็นผู้ปฏิบัติสมควร พวก ๑ ศึกษามาก แต่ไม่หยั่งทราบเหตุผล เป็นผู้ปฏิบัติไม่สมควร พวก ๑ ศึกษามาก ทั้งหยั่งทราบเหตุผล เป็นผู้ปฏิบัติสมควรแล้วทรงติพวกที่ ๑ พวกที่ ๓ ทรงสรรเสิญ พวกที่ ๒ พวกที่ ๔ ตามนัยพระพุทธภาษิตนี้เป็นอันสำเร็จสันนิษฐานว่า บุคคลแม้ประกอบด้วยการศึกษาแต่ไม่รู้จักใช้ความรู้ให้สำเร็จประโยชน์และปฏิบัติตนไม่สมควร ความศึกษาก็ไร้ผล ต่อรู้จักใช้และปฏิบัติตนดี จึงจะสามารถส่งเสริมบุคคลให้ยิ่งขึ้นไป พาหุสัจจะที่จัดว่าเป็นมงคลก็เพราะเป็นเหตุแห่งความสรรเสิญ และเป็นเหตุให้ละความเขลาก้าวขึ้นสู่ความ-ฉลาด เหตุนั้นสมเด็จพระบรมโลกนาถจึงตรัสว่า "ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกที่เป็นผู้สดับ ย่อมละอกุศล บำเพ็ญกุศลละกรรมอันมีโทษ บำเพ็ญกรรมอันปราศจาก

โทษ ย่อมบริหารตนให้บริสุทธิ์" เมื่อบุคคลผู้เจริญด้วยการศึกษามายึดประโยชน์แห่งการศึกษาไว้ได้ดังบรรยายมานี้ ก็ชื่อว่าดำเนินตนอยู่ในทางแห่งความเจริญ จัดว่าเป็นมงคลแก่ตนประการ ๑ ฯ

ศิลปะ ได้แก่หัตถโกศลคือความฉลาดในหัตถกรรมความศึกษาอันเป็นเหตุเจริญวิทยาความรู้ความฉลาดอันไม่เกี่ยวกับวิชาช่าง เรียกพาหุสัจจะ ส่วนความศึกษาอันเป็นส่วนวิชาช่าง เรียกศิลปะ ศิลปะนี้ ทางพุทธศาสนาจัดเป็นนาถกรณธรรมประการ ๑ ได้ในข้อ กึกรณีเยสุ ทกฺขตา ความเป็นผู้ขยันในกิจที่จะพึงกระทำยกตัวอย่างพระอานนท์เป็นผู้สามารถรู้พระบรมพุทธาธิบายตัดจีวรตามแบบอันนาในแคว้นมคธถวาย ได้รับทรงสรรเสริญว่าเป็นผู้ฉลาด รู้เนื้อความที่กล่าวโดยย่อให้พิสดารได้ ในฝ่ายโลก ศิลปะยิ่งเป็นของสำคัญ เพราะความเจริญของโลกเนื่องอยู่ด้วยความเจริญของศิลปะ ศิลปะยิ่งเจริญขึ้นเพียงใด โลกก็เจริญขึ้นเพียงนั้นพึงเห็นในสมัยปัจจุบัน สิ่งที่มนุษย์ประดิษฐ์ขึ้นหลากหลายอเนกอนันต์พ้นที่จะพรรณนา ทั้งเดาไม่ได้ว่าภายหน้าจะมีจะเป็นอย่างไรต่อไป เหล่านี้ล้วนเป็นพยานแห่งความเจริญของศิลปะ ทำมนุษย์ให้ได้รับความสะดวกในทางคมนาคม ย่นโลกให้มีวงแคบเข้าในการไปมา ให้ได้พบเห็นทัศนาสิ่งอันน่าดูน่าชมต่าง ๆ ทั้งเป็นทางให้เกิดความเจริญแก่กสิกรรมและพานิชการนำสินค้าไปมาในต่างเมืองต่างประเทศได้สะดวกไม่ติดขัด รวมความว่า ประชุมชนได้รับความเจริญ ความสุข ความสะดวก ก็เพราะศิลปะ เพราะฉะนั้นจึงจัดว่าศิลปะเป็นเหตุแห่งความเจริญ แต่ศิลปะนั้นไม่ได้นำมาเฉพาะแต่ความเจริญอย่างเดียว ย่อมนำมาทั้งความพินาศด้วยเพราะความเจริญแห่งศิลปะ เป็นเหตุให้มนุษย์ประดิษฐ์คิดทำเครื่องมือเครื่องใช้ในการเบียดเบียนกันและกันให้วิจิตรพิสดารยิ่งขึ้น พึงเห็นในคราวมหาสงครามชีวิตมนุษย์ถึงความพินาศไปนับไม่ถ้วนก็ด้วยอำนาจแห่งศิลปะ เพราะฉะนั้นตามมติแห่งพระพุทธศาสนา จึงจัดแต่เฉพาะศิลปะที่ปราศจากความเบียดเบียนชีวิตผู้อื่น ว่าเป็นอุดมมงคล เพราะเป็นเหตุแห่งความเจริญโดยส่วนเดียว ไม่เกี่ยวกับความพินาศ แต่เมื่อกล่าวเฉพาะส่วนบุคคล ศิลปะนี้มีอยู่ในบุคคลใดและบุคคลนั้นรู้จัก

นำไปใช้แต่ในทางที่ควร ก็ล้วนเป็นที่ตั้งแห่งศุภสวัสดิ์วิบูลย์ผล เหตุนั้นผู้มีศิลปะจึงชื่อว่ามีมงคลแก่ตนประการ ๑ ฯ

วินัย กล่าวโดยเฉพาะได้แก่ขนบธรรมเนียมที่ตั้งไว้สำหรับคณะ บุคคลผู้อยู่ในคณะใด ก็ต้องรักษาวินัยแห่งคณะนั้นให้เคร่งครัด เช่นบรรพชิตก็ต้องรักษาวินัยแห่งบรรพชิต ทหารก็ต้องรักษาวินัยแห่งทหาร บรรพชิตและทหารไม่รู้จักรักษาวินัยก็ใช้ไม่ได้ วินัยที่ศึกษาดีแล้ว ย่อมทำให้เป็นระเบียบเรียบร้อยดูงาม ประดุจดอกไม้ที่ช่างร้อยให้เป็นพวงหรือจัดวางไว้บนพาน ย่อมเป็นของดูงามตาเพราะระเบียบนั้นเอง แต่ถ้าไม่ได้จัดปล่อยให้คละกัน ถึงบางดอกจะมีสีอันน่าชมและมีกลิ่นอันหอม ก็ยังไม่น่าดูเพราะคละกันอยู่ฉันใด บุคคลผู้อยู่เป็นหมู่เป็นคณะเดียวกันก็ฉันนั้น ถ้ามีขนบธรรมเนียมและกิริยามรรยาทอันผิดแผกไปจากหมู่ ก็ไม่น่าดูน่าชม ต่อรักษาให้เป็นระเบียบเรียบร้อยไม่ยิ่งหย่อนสมควรกัน จึงจะน่าดูน่าชมเป็นที่ตั้งแห่งความสรรเสริญ เพราะฉะนั้นวินัยแห่งคณะจึงเป็นของที่จำต้องศึกษา เพราะเป็นเหตุนำความเจริญมาแก่ตนและหมู่คณะเป็นอเนกประการ กล่าวโดยทั่ว-ไป ได้แก่ความประพฤติอันไม่ผิดไปจากหลักแห่งธรรม ที่เรียกว่าธรรมจริยา ตลอดจนความมีกิริยาวาจาเป็นสุภาพชน รวมความว่าสุจริตธรรมทั้งมวลล้วนอยู่ในวงแห่งวินัยทั้งนั้น บุคคลผู้ศึกษาวินัยดีแล้ว ย่อมมีกาย วาจา ใจ ล้วนเป็นสุจริต จะทำ จะพูด จะคิด ก็ปราศจากความเบียดเบียนผู้อื่น ทั้งมีกิริยาวาจาเป็นสุภาพชนพ้นจากข้อที่จะพึงครรหา เพราะฉะนั้นวินัยที่ศึกษาดีแล้วจึงเป็นเหตุนำมาซึ่งความเจริญประการ ๑ ฯ

วาจา คือคำพูดออกเสียงที่บุคคลอื่นเข้าใจเนื้อความ วาจานั้นย่อมเป็นของกลาง จะดีหรือชั่วก็แล้วแต่เจตนาของผู้พูดมุ่งจะให้เป็นไป วาจาชั่วยกเสียไม่ต้องกล่าวถึง ส่วนวาจาดีที่จัดว่าเป็นสุภาษิต ต้องประกอบไปด้วยองค์อันเป็นคุณปราศจากองค์อันเป็นโทษ จึงจะไม่เป็นทุพภาษิต ไม่มีโทษที่บัณฑิตจะพึงติเตียน ลักษณะแห่งคำเป็นสุภาษิตองค์สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงไว้ ๕ สถาน คือ วาจาที่บุคคลพูดถูกกาล ๑ วาจาที่บุคคลพูดจริง ๑ วาจาที่บุคคลพูดอ่อนหวาน ๑ วาจาที่บุคคลพูดประกอบด้วยประโยชน์ ๑ วาจาที่บุคคลพูดด้วยจิตต์เมตา ๑ วาจา

ที่ประกอบด้วยองค์ ๕ นี้จึงจะจัดเป็นสุภาษิต วาจาถึงจะดีมีประโยชน์ แต่ถ้าผู้พูดไม่รู้จักกาลอันควรและไม่ควร นึกจะพูดก็พูดเช่นนี้อาจทำให้เสียผล ต่อรู้จักพูดในกาลอันควร จึงจะสำเร็จประโยชน์ได้ แต่ถึงบุคคลรู้จักพูดในกาลอันควร ถ้าวาจานั้นเป็นเท็จก็ไม่จัดเป็นวาจาที่ชอบ เพราะถึงจะสำเร็จประโยชน์ก็เป็นทางล่อลวงไม่ใช่สุจริต ต่อเป็นคำสัตย์จริงจึงจะจัดเป็นสุจริตที่ควรไว้วางใจของคนทั้งหลายถึงบุคคลรู้จักกล่าวถูกกาลและเป็นคำสัตย์จริง แต่กล่าวด้วยคำหยาบไม่ใช่สุภาพ ก็คงไม่มีผู้ปรารถนาฟัง เพราะเป็นเครื่องระคายโสต ต่อกล่าวด้วยวาจาอ่อนหวาน จึงจะเป็นเครื่องดูดดื่มน้ำใจคน คำพูดถึงจะถูกกาลทั้งจริงและอ่อนหวานแต่ไม่เป็นประโยชน์ก็เสียเวลาเปล่า จัดเป็นสัมผัปปลาปะ ต่อประกอบด้วยประโยชน์จึงจะจัดเป็นวาจาที่ชอบ วาจาถึงประกอบด้วยองค์อันเป็นคุณดังกล่าวแล้วแต่ถ้าผู้พูดปราศจากจิตต์เมตตา ประกอบไปด้วยอคติ ก็เป็นวาจาไม่บริสุทธิ์ เพราะเจตนาแห่งผู้กล่าว ต่อผู้พูดประกอบไปด้วยเมตตาจิตต์ จึงจะบริบูรณ์พร้อมไปด้วยองค์อันเป็นคุณ ยังองค์อันสำคัญอีกประการ ๑ ที่องค์สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงไว้ ก็คือคำอันเป็นธรรม เพราะถึงประกอบด้วยองค์ดังกล่าวแล้วแต่ถ้านอกไปจากทำนองคลองธรรมก็ใช้ไม่ได้ ส่วนคำพูดอย่างอื่น ถึงจะเป็นวาจาอันน่าฟัง เช่นคำที่ประกอบด้วยสมบัติดังที่กวีประพันธ์ให้ถูกต้องตามลักษณะแห่งลิลิตหรือรจนาเป็นความเรียงอย่างอื่นๆ ซึ่งจูงใจผู้อ่านผู้ฟังให้ขบขันตื่นเต้นหรือเศร้าโศรกสลดตาม องค์สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงค้านว่าไม่เป็นสุภาษิต เพราะไม่นำประโยชน์มาให้แก่ตนและผู้อื่นในทางอันเป็นธรรม ต่อประกอบไปด้วยองค์อันเป็นคุณดังกล่าวแล้วจึงทรงอนุโมทนา วาจาเป็นสุภาษิตนี้เมื่อมีอยู่ในบุคคลใด ก็เป็นเหตุนำความเจริญมาให้แก่บุคคลนั้น เพราะเมื่อพูดถูกกาลก็เป็นอันแสดงว่าผู้พูดเป็นกาลัญญู (ผู้รู้จักกาล) เมื่อพูดจริงก็เป็นอันแสดงว่าผู้พูดเป็นผู้มั่นในคำสัตย์ เมื่อพูดอ่อนหวานก็เป็นอันแสดงว่าผู้พูดเป็นสุภาพชน เมื่อประกอบด้วยประโยชน์ ผู้พูดและผู้ฟังก็ไม่ไร้ผล เมื่อกล่าวด้วยเมตตาจิตต์ ก็เป็นอันแสดงเจตนาดีของผู้พูด เพราะฉะนั้นวาจาเป็นสุภาษิตจึงจัดเป็นมงคลอันอุดมประการ ๑ ฯ

คาถาที่ ๔

มาตาปิตุอุปฏฺฐานํ ปุตฺตทารสฺส สงฺคโห
อนากุลา จ กมฺมนฺตา เอตมฺมงฺคลมุตฺตมํ ฯ

การบำรุงมารดาบิดา ๑ การสงเคราะห์บุตร ๑ และภรรยา ๑ การงานไม่อากูล ๑ ทั้ง ๔ นี้ เป็นมงคลอันอุดม ฯ

ทุกคนผู้เกิดในโลกย่อมต้องมีมารดาบิดา เมื่อกล่าวเพียงเท่านี้ดูไม่เป็นของประหลาดอันใด เพราะเป็นธรรมดาของโลก แต่เมื่อหยั่งให้ซึ้งลงไปจึงจักเห็นว่าท่านไม่เป็นเพียงแต่มารดาบิดา ยังทรงไว้ซึ่งคุณูปการเป็นอเนก เหตุนั้นจึงจัดเป็นบุรพการีอันสำคัญยิ่ง ตั้งอยู่ในฐานเป็นพรหมเป็นบุรพาจารย์ และเป็นอาหุไนยของบุตร เทพดาผู้พิเศษหมู่ ๑ มีนามว่าพรหม ซึ่งพวกพราหมณ์ถือว่า เป็นผู้ให้กำเนิดแก่สรรพสัตว์ และคอยอภิบาลรักษาประชาชาวโลกทั่วเมทนีดลด้วยทรงพรหมวิหารไว้เป็นนิจกาลประดุจทรงไว้ซึ่งจตุรพักตร์ซึ่งสามารถจักเหลียวแลดูสรรพสัตว์ทั่ว ๔ ทิศฉันใด มารดาบิดาก็เป็นผู้ให้กำเนิดและทรงพรหมวิหารไว้ในบุตรประดุจพรหมฉันนั้น ต่อจากนั้นท่านยังประสิทธิ์ประสาธน์ความรู้ความสามารถก่อนที่อาจารย์อื่นจะประสาธน์ให้ เหตุนั้นจึงตั้งอยู่ในฐานเป็นบุรพาจารย์ เพราะคุณูปการอันเป็นประธานทั้ง ๒ นี้ จึงตั้งอยู่ในที่เป็นอาหุไนยของบุตรที่บุตรจะพึงนำสักการมาบูชา บุตรผู้เป็นกตัญญูกตเวทีรู้จักหน้าที่แห่งตนโดยชอบแล้ว ย่อมปฏิการสนองคุณท่านจนสุดความสามารถ รู้สึกประหนึ่งว่าตนเป็นหนี้บุญคุณท่านอยู่เป็นนิจ กิจที่จะพึงกระทำ เมื่อถึงคราวที่ตนสามารถรับหน้าที่เลี้ยงดูท่าน ช่วยทำกิจการของท่านให้แล้วเสร็จไป ปฏิบัติตนให้สมแก่ที่จะดำรงวงศ์สกุลเอาใจใส่รักษาทรัพย์สมบัติอันท่านมอบให้ไม่ให้เสื่อมไปโดยใช่เหตุ ถ้าสามารถยิ่งกว่านั้นก็พึงชักนำท่านให้ตั้งอยู่ในความดี ในที่สุดเมื่อท่านล่วงลับไป ก็พึงทำบุญอุทิศให้ตามประเพณีนิยมในพระพุทธศาสนา บุคคลผู้ตั้งอยู่ในฐานเป็นหนี้บุญคุณท่าน เมื่อถึงคราวที่ควรจะทำแม้ตั้งใจอยู่แต่ไม่สามารถด้วยประการใด ๆ ก็ตาม จัดว่าเป็นผู้อาภัพไม่ทำความเบิกบาน

ใจให้เกิดแก่ท่านผู้เป็นเจ้าพระคุณแห่งตน ต่อได้ทำแล้วตามหน้าที่ จึงจะชื่อว่าเป็นคนดีไม่อาภัพ ได้รับความสุขจิตต์ว่า กิจอันควรทำได้ทำแล้ว พาให้ปลอดโปร่งใจ การบำรุงมารดาบิดาย่อมเป็นปฏิปทาอันเป็นไปเพื่อความเจริญสุขสิริสวัสดิ์ จึงจัดเป็นมงคลอันอุดม ฯ

บุคคลเมื่อปรารภถึงตนอันตั้งอยู่ในฐานะเป็นผู้น้อยก็มีหน้าที่ในทางกตัญญูกตเวที แต่ฐานะแห่งบุคคลย่อมเลื่อนชั้นขึ้นไปโดยลำดับ เมื่อตนตั้งอยู่ในฐานะเป็นผู้ใหญ่ก็มีกิจที่จะพึงกระทำในทางสงเคราะห์ บุตรเป็นพัสดุที่ตั้งอันสำคัญของหมู่มนุษย์ซึ่งมีฐานะจะเป็นผู้ดำรงวงศ์สกูลต่อไป บุตรผู้ไร้ความสามารถจนไม่สมจะเป็นทายาทแห่งสกุล มักมีมูลมาแต่ความบกพร่องของมารดาบิดา บุตรที่มารดาบิดาตามใจพนอมาตั้งแต่เล็กแต่ไม่อบรมอุปนิสัยในทางที่ควร มักเสียเด็ก โตขึ้นก็เกกะมะเหรกจนใช้การไม่ได้ ความรักของมารดาบิดาเช่นนั้นจัดว่าเป็นเวรและเป็นศัตรูของเด็ก ดังภาษิตว่า "มาตา เวรี ปิตา สตฺตุ, เกน พาเล น สิกฺขิตา: มารดาเป็นไพรีบิดาเป็นศัตรู เพราะอะไร เพราะไม่ฝึกลูกเสียแต่เล็ก" เหตุนั้นผู้เป็นมารดาบิดาจึงไม่ควรแต่สักว่าเป็นมารดาบิดาเขา นอกจากเลี้ยงดูเพื่อความเจริญแห่งร่างกายแล้ว ยังต้องเอาใจใส่สงเคราะห์ตามหน้าที่อันควรทำ สมเด็จพระผู้มีพระภาคตรัสสอนสิงคาลมาณพทรงแสดงฐานะที่มารดาบิดาจะพึงสงเคราะห์บุตรโดยสถาน ๕ คือ ห้ามเสียจากความชั่ว ให้ตั้งอยู่ในความดีให้ศึกษาศิลปวิทยา หาคู่ครองที่สมควรให้ มอบทรัพย์ให้ในสมัย ฐานะ ๒ ประการข้างต้นย่อมเป็นกิจอันมารดาบิดาจพึงทำตั้งแต่อ้อนแต่ออก เพราะเนื่องด้วยการอบรมอุปนิสัย ความรู้ในโลกยิ่งเจริญขึ้นเพียงใดก็ยิ่งละเอียดลออยขึ้นตามกัน ทั้งเป็นฐานะอันสำคัญที่จะนำให้เกิดผลไพบูลย์ ซึ่งเป็นมูลแห่งความสงเคราะห์เป็นลำดับไป มารดาบิดาผู้สงเคราะห์บุตรจนได้แลเห็นผลแห่งความสงเคราะห์ ย่อมเบิกบานใจหมดความห่วงใยที่จะต้องวิตกถึงในเบื้องน่า ผิดกับผู้ไม่นำพาแล้วเสียใจเมื่อภายหลัง ซึ่งรู้สึกว่าไม่พอที่จะเป็น การสงเคราะห์บุตรนี้ท่านกล่าวว่า ไม่เฉพาะบุตรที่เกิดแต่อุระ แม้ผู้อื่นที่ตั้งอยู่ในฐานแห่งบุตร เช่นบุตรบุญธรรมหรือผู้ที่อยู่ในปกครองและใต้อาณาก็พึงสงเคราะห์เช่นเดียวกันโดยรู้รักผ่อนผันให้สมควร แต่ไม่ใช่ข้อที่เจาะจงการ

สงเคราะห์บุตรโดยตรงจัดว่าเป็นที่ตั้งแห่งมงคลสิริสวัสดิ์ การสงเคราะห์ผู้อื่นที่นับเนื่องในฐานะแห่งบุตรก็จัดได้ว่าเป็นมงคลประดุจกัน ฯ

ใช่แต่เท่านั้น ภรรยาผู้เป็นชนนีแห่งบุตร ก็เป็นผู้ที่บุรุษจะพึงสงเคราะห์อีกส่วน ๑ และเป็นกิจอันพึงทำก่อนการสงเคราะห์บุตร ภรรยาผู้มีปฏิวัติคือความจงรักในสามี เป็นผู้ร่วมสุขร่วมทุกข์เป็นอย่างดีในระยะกาลแห่งชีวิต พระพุทธภาษิตตรัสว่า "ภริยา ปรมา สขา ภรรยาเป็นยอดสหาย" ทั้งเป็นผู้ช่วยขวยขวายในกิจการอันเป็นหน้าที่แห่งหญิงไม่ให้อากูล เพิ่มพูลความสุขให้แก่สามี อันลักษณะแห่งภรรยาที่ดีท่านจำแนกไว้เป็น ๔ สถาน สถาน ๑ ตั้งตัวประดุจมารดาปราณีบุตร คอยโอวาทและขัดขวางต่อการประพฤติชั่ว ช่วยส่งเสริมในทางประพฤติดี อีกสถาน ๑ ตั้งตัวประดุจภคินี พี่น้องหญิงร่วมอุทรคอยถนอมน้ำใจสามีไม่ให้แตกร้าว อีกสถาน ๑ วางตนประดุจสหายเพื่อนร่วมชีวิตไม่ทอดทิ้งในยามวิบัติ จัดว่าเป็นเพื่อนตายไม่หน่ายแหนง อีกสถาน ๑ มีความเคารพนับถือในสามีประดุจนาย วางตนประดุจทาษสำหรับช่วยใช้ในเรือนเบี้ย ภรรยาผู้ประกอบด้วยลักษณะเหล่านี้แต่อย่างใดอย่างหนึ่ง จัดว่าตั้งอยู่ในลักษณะอันเป็นคุณ หรือบริบูรณ์ด้วยธรรมอันเป็นเครื่องสนับสนุนองค์แห่งนารี คือรักผัวประดุจชีวีไม่จืดจาง คอยอนุวัตรไม่ขัดขวางปฏิบัติให้ถูกอัธยาศัย ถึงทุกข์เท่าทุกข์ก็ไม่มีที่จะประพฤตินอกใจสามี เคารพเชื่อฟังโอวาท คอยหาช่องที่จะประกาศความดีแห่งภรรยาให้ปรากฏ ธรรม ๕ นี้จัดว่าเป็นอาภรณ์พิเศษเป็นที่เชิดชูสิริแห่งหญิง บุรุษผู้ตั้งอยู่ในฐานเป็นคฤหบดี พึงประกอบสังคหอุบายในภรรยาตนให้เป็นบุคคลที่ภรรยาจะพึงพึ่งพิง ไม่อ้างว้างทางที่จะพึงสงเคราะห์มี ๕ สถาน ตามพระพุทธบรรหารในสิงคาโลวาทสูตร คือ ด้วยการยกย่องนับถือว่าเป็นภรรยา ไม่ดูหมิ่น ไม่ประพฤตินอกใจ มอบความเป็นใหญ่ให้ ให้เครื่องแต่งตัว ภรรยาเมื่อได้รับความอนุเคราะห์เช่นนี้แล้ว พึงอนุเคราะห์ตอบต่อสามีด้วยจัดการงานดีไม่ให้อากูล เอาใจใส่สงเคราะห์บริวารชน มีความจงรักในสามี ถนอมทรัพย์ที่สามีหามาได้ เป็นผู้ขยันไม่เกียจคร้านในกิจการทุกอย่างอันเป็นหน้าที่ที่ควรทำ ความต่างฝ่ายต่างรู้จักสงเคราะห์กันย่อมเป็นปัจจัยแห่งความสุข แต่ความสงเคราะห์ของสามีย่อมเป็นมุขคือทางแห่งความอนุเคราะห์

ตอบของภรรยา เหตุนั้นความที่บุรุษรู้จักสงเคราะห์ภรรยาโดยถูกทางจึงจัดว่าเป็นมงคลอันอุดม ฯ

บุคคลผู้จะทำหน้าที่บำรุงมารดาบิดาด้วยน้ำใจอันกตัญญูกตเวที หรือสงเคราะห์บุตรภรรยาได้สะดวกไม่ติดขัดก็เพราะ มีการงานที่ จัดที่ทำเป็น ส่วนอาชีพ ไม่อากูลเสื่อมเสีย มีทรัพย์เป็นกำลังที่ตั้งแห่งพื้นเพของตน อันบุคคลผู้ตั้งตนอยู่ในโลกย่อมมีอาชีพเป็นการประจำ จะประณีตหรือต่ำทรามก็แล้วแต่ภูมิฐานและความประกอบของบุคคล บุคคลผู้รู้จักประกอบแม้พื้นเพเดิมจะด้อยมาก็สามารถจะตั้งตนขึ้นได้ ฝ่ายผู้ไม่รู้จักประกอบ แม้แต่เดิมจะมีหลักฐานก็ไม่อาจจะบริหารไว้ได้พาให้ต่ำต้อยลง ความไม่รู้จักประกอบนั่นและเรียกว่า ความอากูลเสื่อมเสียแห่งการงาน การงานที่จะพ้นจากความอากูลก็เพราะบุคคลผู้ประกอบเป็นผู้รู้จักกาล ทำเหมาะเจาะแก่กำลังทรัพย์ ไม่เกียจคร้าน ขยันขันแข็ง และไม่ประกอบในทางอันเป็นโทษซึ่งเรียกว่า มิจฉาอาชีวะบุคคลผู้รู้จักกาล เมื่อถึงคราวที่ประกอบก็ประกอบไม่เร็วไปหรือช้าไป แล้วและทำให้เหมาะแก่กำลังทรัพย์อันเป็นต้นเหตุ รู้จักหมุนให้ได้กำไรมาชดเชยกัน ทั้งมีความขยันไม่เกียจคร้าน และไม่ประกอบในทางผิดอันเป็นทุจจริตเบียดเบียนตนและผู้อื่น ผลที่ได้ก็บริบูรณ์ไม่บกพร่อง ทั้งไม่เดือดร้อนใจ แต่การงานที่เสื่อมเสียท่านมักติไว้ในทางเกียจคร้านเป็นเบื้องน่า เพราะเมื่อเกียจคร้านแล้ว ก็ไม่มีทางที่จะนำมาซึ่งโภคทรัพย์ด้วยประการใด ๆ เหตุนั้นพระพุทธภาษิตจึงตรัสไว้ว่า "ประโยชน์ที่ประสงค์ทั้งหลายย่อมเป็นไปล่วงหมู่มาณพผู้สละการงานเสียแล้วด้วยอ้างเลศว่า หนาวนัก ร้อนนัก เวลาเย็นนักแล้วดังนี้เป็นต้น" บุคคลผู้ปรารถนาจะตั้งตัวจึงไม่ควรอ้างเลศเช่นนั้น การงานที่ไม่อากูลย่อมเป็นมูลที่ตั้งอันสำคัญแห่งความเจริญด้วยทรัพย์สมบัติจึงจัดเป็นมงคลอันอุดม ฯ

บุคคลผู้ปรารภถึงตนอันตั้งอยู่ในฐานะอย่างไรแล้ว และปฏิบัติให้สมควรรู้สึกว่ามารดาบิดาเป็นผู้มีคุณูปการก็ปฏิการสนองคุณ บุตรภรรยาเป็นผู้ควรที่จะได้รับความอุดหนุนแต่ตนก็สงเคราะห์ และรู้จักประกอบการงานให้เป็นหลักฐานที่ตั้งแห่งพื้นภูมิของตน จัดว่าได้ยึดเหตุอันเป็นมงคลที่ตั้งแห่งสิริสวัสดิ์ไว้ได้บรรยายมาฯ

คาถาที่ ๕

ทานญฺจ ธมฺมจริยา จ ญาตกานญฺจ สงฺคโห

อนวชฺชานิ กมฺมานิ เอตมฺมงฺคลมุตฺตมํ ฯ

การให้ ๑ การประพฤติเป็นธรรม ๑ การสงเคราะห์หมู่ญาติ ๑ ความทำที่ไม่มีโทษ ๑ ทั้ง ๔ นี้ เป็นมงคลอันอุดม ฯ

วันเพ็ญในเดือนพฤษภาคมเป็นวันที่นิยมว่าวันประสูติตรัสรู้ และปรินิพพาน แห่งพระสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้เป็นเจ้าของพระพุทธศาสนา ซึ่งเป็นอุดมสรณะที่เคารพนับถืออย่างยวดยิ่งของพุทธศาสนิกประชา เพราะฉะนั้นก่อนที่จะบรรยายความแห่งมงคลภาษิต จักปรารภถึงพระพุทธคุณบางประการ เพื่อเป็นเครื่องเตือนใจให้ระลึกถึงพระองค์ด้วยความเคารพและเลื่อมใสตามสมควรแก่กาล ฯ พระพุทธเจ้าทรงพระคุณเป็นอเนกประการพ้นที่จะพรรณนา แต่เมื่อย่นลงให้สั้นก็รวมลงในพระคุณที่เป็นประธาน ๓ ประการ คือปัญญา ๑ พระบริสุทธิ ๑ พระกรุณา ๑ ฯ

พระปัญญานั้น คือพระปรีชาฉลาดเป็นอย่างยอดเยี่ยมล่วงสามัญญมนุษย์ ไม่มีผู้เทียมถึง อย่าว่าแต่มนุษย์ในสมัย ๒,๕๐๐ ปี ในเวลาที่พระองค์เสด็จอุบัติขึ้นเลย ถึงมนุษย์ในสมัยปัจจุบันนี้ก็ยังไม่มีเทียมพระองค์เป็นเยี่ยมยอดมนุษย์ในทางฉลาด สามารถหยั่งเห็นเหตุการณ์ทั้งปวงล่วงสามัญชน ทั้งทรงนำเวไนยนิกรให้ได้ปรีชาแล้วและตั้งตนไว้ในทางที่ชอบ บัณฑิตผู้นับถือจึงสรรเสริญพระองค์ว่า พุทฺโธ แปลว่า ผู้ตื่น กล่าวคือหยั่งเห็นมิใช่ผู้หลงงมงาย และว่า โพเธตา แปลว่า ผู้ปลุก กล่าวคือเป็นผู้เตือนให้ผู้อื่นรู้สึกหายหลง ฯ

พระบริสุทธินั้น ได้แก่การละความชั่วและกิเลสเครื่องหมองจิตขาดจากพระสันดาน แม้โลกธรรมทั้ง ๘ มาถึงเฉพาะหน้า ก็ไม่ทรงยินดีหรือโทมนัส พระหฤทัยใสบริสุทธิ์ ทั้งไม่มีความเอนเอียงด้วยอำนาจอคติ เที่ยงประดุจตราชั่ง

(หมายเหตุ) คาถานี้ลงในหนังสือ เสนาศึกษา ฯ ตอนประจำเดือนพฤษภาคม อันเป็นวิสาขมาส จึงมีปรารภถึงวิสาขบูชา ฯ

ทรงดำเนินปฏิปทาเป็นธรรมาธิปไตย ถือธรรมเป็นใหญ่ มิได้เห็นแก่ประโยชน์พระองค์หรือมุ่งความสรรเสริญ เหตุนั้นจึงมีพระคุณนิมิตรที่บัณฑิตผู้นับถือสรรเสริญว่า ธมฺมิสฺสโร เป็นอิสระเพราะธรรม ธมฺมราชา เป็นพระราชาเพราะธรรม ฯ

พระกรุณานั้น ได้แก่ความปรานีสัตว์ ทรงเห็นประชาชนผู้หลงงมว่ายอยู่ในวังวนคือความเขลา ไม่มีทางที่จะเปลื้องตนให้พ้นจากทุกข์ ทรงดูดายไม่ได้ ทรงกรากกรำพระวรกายเสด็จพุทธจาริกเที่ยวโปรดเวไนยประชา ทรงวางพระองค์เป็นกัลยาณมิตรแห่งบุคคลผู้คบหาให้เป็นที่พึ่งพิงได้ เหตุนั้นบัณฑิตผู้เลื่อมใสจึงสรรเสริญพระองค์ว่า มหาการุณิโก พระผู้ประกอบด้วยพระกรุณาใหญ่ โลกนาโถ พระผู้เป็นที่พึ่งของโลก ฯ

พระคุณทั้ง ๓ นี้ เป็นประธานแห่งพระคุณทั้งหลายควรที่สาธุชนจะคำนึงนึกเป็นอารมณ์แล้ว บำรุงศรัทธาปสาทะให้เจริญขึ้นโดยสมควรแก่กาล เมื่อความเชื่อและความเลื่อมใสมั่นดีแล้ว จะได้เป็นประทัดฐานให้มีแก่ใจอุตสาหะ ที่จะปฏิบัติตามธรรมพุทธศาสโนวาท ฯ

ลำดับนี้จะได้บรรยายความแห่งมงคลคาถาพุทธภาษิต ที่ยกขึ้นตั้งไว้ข้อต้น ทาน การให้ ได้แก่ความที่บุคคลมีเจตนาไม่โลภไม่ตระหนี่ รู้จักเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่เป็นผู้มีอัธยาศัยใหญ่ สามารถที่จะบริจาคพัสดุของตนออกเกื้อกูลแก่ผู้อื่นได้ โดยฐานอนุเคราะห์หรือบูชาคุณสนับสนุนให้ผู้อื่นได้รับความสุข หรือสะดวกในกิจการ การให้ย่อมเป็นเครื่องสมานไมตรีจิตทั้งนำให้ประสบผลเป็นสันทิฏฐะ (คือผลที่ตนจะพึงเห็นได้เอง) เป็นหลายประการ ดังพระพุทธบรรหารที่ตรัสแก่สีหเสนาบดีว่า "ผู้ให้ย่อมมีผู้รักใคร่ คนเป็นอันมากย่อมคบเขา เกียรติยศและบริวารยศย่อมเจริญ ผู้ไม่ตระหนี่เป็นผู้ไม่เก้อเขินองอาจเข้าสู่สมาคม" เหตุนั้นจึงจัดว่าเป็นมงคลอันอุดมแก่ผู้บำเพ็ญ แต่การให้ซึ่งได้ชื่อว่าทานนั้น ไม่เฉพาะเพียงการบริจาคพัสดุสิ่งของออกเกื้อกูล การให้โอวาทอนุศาสน์ชักนำเกื้อหนุนให้เกิดความรู้ความสามารถ หรือประสิทธิ์ประสาทวิทยาการซึ่งเป็นฐานให้ผู้ได้รับปลดเปลื้องความเขลาก้าวขึ้นสู่ปัญ-ญา ยิ่งจัดว่าเป็นการเผื่อแผ่อย่างยอดเยี่ยมซึ่งไม่มีอะไรจะเทียมถึง เพราะผู้พึงได้รับผลพิเศษกว่าการให้พัสดุ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสสรรเสริญว่าเป็นยอด

แห่งทานทั้งหลาย ผู้มีอัธยาศัยเผื่อแผ่ประโยชน์นอกจากบริจาคพัสดุอันเป็นส่วนอามิสออกเกื้อกูลแล้ว ถ้าสามารถอยู่ก็ควรเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ในทางธรรม ชักนำให้เขาได้ประโยชน์ในทางความรู้หรือความปฏิบัติอันเป็นส่วนจรรยา ปราศจากความตระหนี่ในทางที่จะคิดว่าเขาจะดีเทียมหรือเกินตนไป ผู้มีอัธยาศัยเช่นนี้ได้ชื่อว่ามีมงคลอยู่แก่ตน ย่อมจะประสบผลล้วนแต่เป็นความเจริญโดยชอบธรรม ทั้งเป็นทางชักนำความประพฤติทางกายวาจาใจให้เป็นธรรมไปตามกัน อันได้นามว่าธรรมจริยา ในข้อเป็นลำดับไป ฯ

ธรรมจริยา ความประพฤติเป็นธรรม คือความประพฤติสุจริต จะประกอบกิจการอย่างใดทางกายวาจาหรือจิต ก็ให้เป็นสุจริตไม่ผิดธรรม ปราศจากความเบียดเบียนผู้อื่นทางกายและวาจา แม้ทางใจก็ไม่ให้มีเจตนาเกิดขึ้น เว้นจากการเบียดเบียนชีวิตและความสุขเบียดเบียนทรัพย์สมบัติ เบียดเบียนประเวณี มีกัลยาณธรรมประจำที่ คือ มีเมตตากรุณาเห็นสุขทุกข์ของผู้อื่นประกอบการเลี้ยงชีพเป็นสัมมาอาชีวะ ยินดีเฉพาะแต่ในคู่ครองของตนนี้เป็นส่วนกาย เว้นจากการกล่าวเท็จกล่าวส่อเสียดยุยงเขา กล่าวคำหยาบ พูดเหลวไหลไม่ได้ประโยชน์ รักษาวาจาเป็นหลักฐานที่เชื่อฟังได้ ชักนำบุคคลในทางสามัคคี มีวาจาอ่อนหวานน่าคบเป็นสหายจะกล่าวคำใดก็ประกอบด้วยเหตุผลไม่ไร้ประโยชน์นี้ส่วนวาจา ส่วนจิตไม่คิดโลภรู้จักพอด้วยของ ๆ ตนที่มีอยู่ไม่ตระหนี่พอจะเผื่อแผ่แก่ผู้อื่นได้ แต่ก็ไม่สุรุ่ยสุร่ายไม่พยาบาทปองร้าย มีใจเย็นแช่มชื่นด้วยเมตตากรุณารู้จักยั้งไม่ผลุนผลันดำเนินตนในทางให้เกิดปัญญามีปรีชารู้เท่าถึงการณ์ชอบแก่เหตุผล ผู้ปฏิบัติตนเช่นนี้แหละ ชื่อว่ามีธรรมจริยา ๆ ย่อมชักพาบุคคลให้ถึงความเจริญ จึงจัดเป็นมงคลอันอุดม ฯ

ธรรมดาบุคคลมีหน้าที่ที่จะต้องเกี่ยวกันโดยฉันญาติบ้าง ฉันมิตรบ้าง ฉันที่เป็นพวกเดียวกันบ้าง แต่ญาติย่อมมีไมตรีสนิทผิดกว่าคนอื่น ผู้ดูหมิ่นญาติท่านกล่าวว่าเป็นผู้ดูหมิ่นตัวของตัวเองด้วย เพราะนับเนื่องอยู่ในวงศ์เดียวกัน ชนผู้ไม่เอื้อเฟื้อแก่ญาติไม่ได้ ญาติไว้เป็นกำลัง ก็เป็นประดุจต้นไม้อันตั้งอยู่โดดเดี่ยวเมื่อไม่มีกำลังพอที่จะหานพายุพัด ก็มีทางที่จะพับติหักโค่นลงง่ายดาย ชนผู้เอาใจ

ใส่เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่แก่หมู่ญาติได้ญาติไว้เป็นกำลัง ก็เป็นประดุจไม้อันตั้งอยู่ในหมู่ต่างต้นก็จะช่วยทานกำลังลมแบ่งเบาประทังให้ตั้งมั่นอยู่ได้ เหตุนั้นผู้ที่นับว่าเป็นญาติถึงจะต่ำต้อยน้อยทรัพย์ประการใดก็ควรที่ผู้เป็นญาติจะพึงสงเคราะห์ยึดเหนี่ยวน้ำใจกันไว้ตามสมควรตามคราวที่เขาต้องการ ชนผู้บำเพ็ญญาติธรรม ได้ชื่อว่าเป็นผู้บำรุงกำลังเครื่องตั้งมั่นแห่งตนเป็นบุคคลมีที่พึ่งพิงไม่อ้างว้าง ทั้งห่างจากอันตรายด้วยอาศัยความห้อมล้อมแห่งวงศ์ญาติ เหตุนั้นสมเด็จพระบรมโลกนาถจึงทรงจัดการสงเคราะห์ญาติ ว่าเป็นมงคลอันอุดม ฯ

การที่บุคคลมีอัธยาศัยเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ มีความประพฤติเป็นธรรม ทำความสงเคราะห์ญาติ ย่อมเห็นได้ว่าเป็นประโยชน์ตนและประโยชน์ผู้อื่น แต่ก็ยังมีการบางอย่างซึ่งนับเนื่องในความมีอัธยาศัยเผื่อแผ่ แต่ถ้าไม่พิเคราะห์ให้ซึ้งแล้วก็ดูเหมือนว่าการที่ทำนั้นไร้ประโยชน์ เช่นการช่วยขวนขวายกิจธุระของผู้อื่นซึ่งมิใช่ญาติและมิตร ตลอดจนการช่วยรักษาพยาบาลในเวลาเจ็บไข้ การช่วยเหลือบรรเทาทุกข์ในเวลาที่ประสบอันตราย การปลูกสวนและวนะให้เป็นที่พักอาศัย การตัดถนนสร้างสะพานให้สะดวกแก่ความสัญจรของสาธารณชนเป็นต้น กิจเหล่านี้ผู้มีปัญญาย่อมพิจารณาเห็นว่าเป็นสาธารณประโยชน์อันแพร่หลาย จัดไว้ในส่วนอนวัชชกรรม ความทำที่ไม่มีโทษมีแต่ประโยชน์โดยส่วนเดียว (พระอรรถกถาจารย์ยกการสมาทานองค์อุโบสถ ว่าเป็นอนวัชชกรรมอีกประการ ๑ และจัดไว้เป็นข้อต้น แต่เห็นว่าไม่เหมาะที่จะนำมากล่าวในที่นี้ จึงงดเสีย) การช่วยขวนขวายกิจธุระของผู้อื่นแม้ถึงเขามิใช่ญาติและมิตรก็เป็นกิจอันกัลยาณชนจะพึงทำ เพราะนำให้สำเร็จผลอันไพศาล คน ๆ เดียวจะมีกำลังทำอะไรได้สักเท่าไร ถ้ารวมกำลังกันเข้าได้เป็น ๑๐๐ ส่วน ๑,๐๐๐ ทวี ผลก็จะมียิ่งขึ้นไปจนไม่มีที่สุด อันความช่วยขวนขวายแก่กันและกันในเวลาไหนก็ไม่สำคัญเท่าเวลาเจ็บไข้ หรือการช่วยบรรเทาทุกข์ในเวลาที่ประสบอันตราย ทั้งเป็นเครื่องหมายแห่งเมตตากรุณาธรรมอย่างแน่นแฟ้น การปลูกสวนและวนะทำสถานที่ให้ร่มรื่น สพรั่งด้วยพฤกษชาติอันเผล็ดดอกออกผลเป็นที่ชวนมหาชนให้มาพักผ่อนหย่อนใจได้ความสำราญ หมู่สัตว์จตุบททวิบาทปัก-

ษาทิชาชาติอยู่อาศัยได้ความสุข การตัดถนนขุดคลองสร้างสะพานเป็นการให้ความสะดวกแก่การไปมา ให้สำเร็จความมุ่งหมายในกิจที่บุคคลต้องประสงค์กว้างขวางขึ้น ทั้งชักพาผู้อยู่ในต่างถิ่นต่างด้าวให้ได้สมาคมคบหาเป็นมิตรไมตรีทวีประโยชน์แก่กันและกัน กิจนั้น ๆ ที่กล่าวมาจัดว่าพอเป็นตัวอย่างแห่งอนวัชชกรรม แม้กิจอื่นที่นำให้เกิดสาธารณประโยชน์ทำนองนี้ ก็จัดว่า อนวัชชกรรมสิ้น อนวัชชกรรมนำให้เกิดผลเป็นบุญอยู่เนืองนิจ ต้องด้วยพระพุทธภาษิตมีเนื้อความว่า "บุคคลผู้ปลูกสวนและวนะ ทำสะพาน ให้อุทกทาน เช่นประปาและบ่อน้ำ และให้ที่พักอาศัย บุญย่อมเจริญแก่เขาทั้งกลางวันกลางคืน" บุคคลผู้บำเพ็ญอนวัชชกรรม เมื่อได้แลเห็นกิจที่ตนทำสำเร็จประโยชน์แก่ผู้อื่น ย่อมชุ่มชื่นเบิกบานใจได้โสมนัสด้วยรู้สึกว่า กิจที่ตนทำไม่ไร้ผล อนวัชชกรรม จัดว่าเป็นมงคลอันอุดมดังแสดงมาฯ

คาถาที่ ๖

อารตี วิรตี ปาปา มชฺชปานา จ สญฺญโม

อปฺปมาโท จ ธมฺเมสุ เอตมฺมงฺคลมุตฺตมํ ฯ

ความงดเว้นจากบาป ๑ ความสำรวมจากการดื่มน้ำเมา ๑ และความไม่ประมาทในธรรมทั้งหลาย ๑ ทั้ง ๓ นี้เป็นมงคลอันอุดม ฯ

อารติ แปลว่า งด วิรติ แปลว่า เว้น โดยอรรถต่างกันอย่างไร ฯ อารติ (งด) ได้แก่ความไม่ยินดีด้วยใจ คือไม่มีเจตนาที่จะทำ อันเป็นมูลแห่ง วิรติ (เว้น) ซึ่งได้แก่ความไม่ล่วงทางกายและวาจา รวม อารติ วิรติ (งดเว้น) เข้าด้วยกันได้เนื้อความเต็มว่ามีกายวาจาใจบริสุทธิ์พ้นจากบาปครบไตยทวาร ฯ คำว่าบาปหมายเอาสิ่งที่ชั่วช้าลามกทั่วไป แต่ในที่นี้ประสงค์เพียงกรรมที่ทำให้เศร้าหมองซึ่งเรียกว่ากรรมกิเลส ๔ ประการได้แก่ทุจริตทางกาย ๓ คือเบียดเบียนชีวิต เบียดเบียนทรัพย์สมบัติ เบียนเบียนประเวณี และทุจริตทางวาจา ๑ คือพูดเท็จ โดยเนื้อความก็คือศีล ๕ นั่นเอง แต่ยกเว้นการดื่มน้ำเมาเสียซึ่งจะไว้กล่าวในข้อเป็นลำดับไป ฯ

บุคคลผู้เป็นคฤหัสถ์ควรงดเว้นแท้จากกรรมกิเลส เพราะเมื่อใคร่ครวญดูด้วยน้ำจิตอันเป็นยุกติธรรมแล้วจักแลเห็นได้ว่า ชีวิตย่อมเป็นที่รักของคนและสัตว์ทั้งหลาย ผู้ซึ่งมีชีวิตทุกเหล่าย่อมขวนขวายหาเลี้ยงชีพและป้องกันหลบหลีกอันตรายซึ่งจักมีมา เมื่อรู้สึกเช่นนี้แล้ว น้อมเข้ามาเทียบกับความรู้สึกในชีวิตของตนว่าเป็นอย่างไร ก็จักเห็นได้ว่าเช่นเดียวกัน แต่นั้นควรให้เกิดเมตตากรุณา ด้วยแลเห็นอกเราอกเขา มิใช่แต่ชีวิตเท่านั้น แม้ความสุขและอิสระภาพก็เป็นของพึงสงวนเช่นเดียวกัน การเบียดเบียนชีวิตตลอดถึงความสุขและอิสระภาพทางพระพุทธศาสนาจัดว่าเป็นบาป แต่เหตุไฉนพุทธศาสนิกชนจึงยังทำอยู่บ้างก็มี ที่ทำด้วยหน้าที่บังคับเช่นทหารเวลาเข้าสงคราม หรือผู้ประกอบอาชีพในทางปาณาติบาตก็ตามที ทั้งไม่สู้น่าจะติเตียนนัก เพราะการที่จะงดเว้นถึงเด็ดขาดดูยังเป็นการสูงกว่าวิสัยของสามัญมนุษย์ปุถุชน แต่ที่เป็นของไม่น่าจะมีก็เช่นยิงนกตกเบ็ดหรือทร-

กรรมสัตว์เพื่อหาความสนุก ถ้าจะนึกอุปมาเป็นภาพดู ต่างในเวลาที่เราไปด้วยกิจธุระหรือประกอบอาชีวะอย่างไรก็ตาม มีอสุรยักษ์ตน ๑ มาพบเข้า เห็นเราเป็นเครื่องเล่นของเขาและนึกสนุกในการที่จะทำลายชีวิต เราจะรู้สึกอย่างไรบ้าง เมื่อนึกเทียบดูเช่นนี้ก็จะเห็นได้ทันที จึงควรมีเมตตาปราณีต่อผู้ร่วมลักษณะโดยฐานที่มีชีวิตจิตใจครองด้วยกันส่วนประการอื่นคือเบียนเบียนทรัพย์สมบัติ เบียดเบียนประเวณี และการกล่าวเท็จ เป็นของที่สุภาพชนรู้กันอยู่แล้วว่าเป็นทุจริต ผู้ที่จัดว่าเป็นสุภาพแท้ย่อมงดเว้น จึงไม่สู้จำเป็นนักที่จะต้องบรรยาย แต่ถึงอย่างนั้นยังมีเหตุบางอย่างซึ่งทำให้บุคคลที่จัดว่าสุภาพสามารถประพฤติทุจจริตได้บ้างก็มี เหตุนั้นอาจมีได้หลายประการ แต่มีประการ ๑ ซึ่งจัดว่าเป็นสำคัญไม่น้อย คือเกิดจากดื่มน้ำเมา เพราะเหตุนั้นในศีล ๕ จึงห้ามการดื่มสุราเมรัยเข้าไว้ด้วย ในที่นี้ก็มีว่าการสำรวมจากการดื่มน้ำเมาจัดว่าเป็นมงคลในข้อเป็นลำดับไป ฯ

การดื่มน้ำเมาเป็นฐานแห่งความประมาท เป็นเหตุให้ประกอบการทุจริตดังกล่าวแล้ว นอกจากนั้นยังให้เกิดโทษโดยเฉพาะที่มีมูลมาจากการดื่ม ในสิงคาโลวาทสูตรแสดงไว้ ๖ ประการ ว่าเป็นเหตุเสียทรัพย์เป็นเหตุก่อการทะเลาะวิวาท เป็นบ่อเกิดแห่งโรค เป็นเหตุเสียชื่อเสียง เป็นเหตุไม่รู้จักอายหรือไม่รู้จักปิดบังความลับ ทอนกำลังปัญญา ฯ การดื่มน้ำเมาคือสุราเมรัยมีโทษดังนี้จึงไม่พอที่ๆ จะดื่ม การเสียทรัพย์เสียไปโดยเหตุอันไม่พอที่ เป็นของน่าเสียดาย ทรัพย์เป็นเครื่องแลกประโยชน์และความสุข การเสียไปโดยทางดื่มน้ำเมาไม่ใช่แลกประโยชน์และความสุข จะเห็นว่าเป็นอย่างนั้นก็เฉพาะแต่ผู้ที่ตกอยู่ในอำนาจแห่งน้ำเมาแล้ว ทั้งทรัพย์ที่เสียไปนั้นจักชื่อว่าซื้อโทษอย่างอื่นอีกมาให้แก่ตน ประการที่ ๒ เป็นเหตุก่อการทะเลาะวิวาท เป็นทางตัดความสามัคคี แต่คนบางพวกถือว่าเป็นทางเชื่อมสามัคคีก็มี แต่เหตุไฉนจึงจะต้องเชื่อมด้วยทางนั้น ยังมีทางอื่นซึ่งดีกว่าเป็นอเนกแม้ในทางทำลายความสามัคคี บางคนอาจแย้งว่า แม้ผู้ไม่เมาก็ทะเลาะวิวาทกันถึงแตกร้าวมีดื่น ขอแก้ว่า เหตุที่เกิดขึ้นแก่ผู้ไม่เมา มักเกิดขึ้นโดยสมควรจะเป็นตามวิสัยแห่งปุถุชนแต่ที่เกิดขึ้นแก่ผู้เมา มักเกิดขึ้นโดยที่ไม่น่าจะเป็นประการอื่นๆ เห็นกันอยู่โดยมากแล้ว เว้นแต่จะไม่วิจารณ์ ฝ่ายผู้วิจารณ์ย่อมเล็งเห็น ในปัจจุบัน

นี้มีมหาประเทศที่ได้เล็งเห็นโทษแห่งการนี้ สู้เสียสละประโยชน์อันเป็นเศรษฐกรรมแห่งประเทศไม่น้อยเลย ทั้งป้องกันแม้ชนต่างด้าวผู้เข้ามาอยู่ในประเทศไม่ให้ได้ช่องที่จะดื่มเป็นนิทัศนะอันงามอยู่ ในพระพุทธศาสนาสมเด็จพระบรมศาสดาจารย์ทรงยกการเว้นจากการดื่มสุราเมรัยว่าเป็นนิจศีลสำหรับคฤหัสถ์ ในมงคลสูตรนี้ทรงยกการสำรวมจากการดื่มน้ำเมา ว่าเป็นฐานแห่งความเจริญ ฯ ความสำรวมในคำนี้ หมายความว่าเว้นทีเดียว ไม่ใช่หมายว่าทำแต่พอเหมาะพอควร อันเป็นทางพูดแห่งนักแก้ตัวว่าดื่มไม่ถึงเสียสติ เหตุนั้นผู้หวังความเจริญจึงควรเว้น เพราะได้ชื่อว่าตัดทางแห่งความประมาททาง ๑ ฯ

สติ ความระลึกก่อนที่จะทำจะพูดจะคิด ความยั้งคิด ความรอบคอบในการงาน ความจดจำแม่นยำไม่หลงลืมเป็นของที่จำต้องปรารถนาในที่ทั้งปวง ผู้ขาดสติมักทำพลาดพูดพลาดคิดพลาด ผลุนผลันไม่รอบคอบ มักหลงลืม ไม่อาจเทียบเหตุการณ์ข้างหน้าข้างหลังให้โยงเนื่องถึงกัน ผลที่จะพึงได้ก็บกพร่อง หรือถึงเสียหายก็มี ผู้เป็นเช่นนี้ท่านเรียกว่าประมาทคือขาดสติ เหตุนั้นในประการต่อไป สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าจึงทรงยกความไม่ประมาทในธรรมทั้งหลายว่าเป็นมงมลอีกประการ ๑ ฯ จักบรรยายถึงความไม่ประมาท ควรรู้จักความประมาทก่อน กล่าวตามนัยที่ท่านพระธรรมเสนาบดีสารีบุตรกล่าวไว้ในขุททกวัตถุวิภังค์ว่า "ในส่วนความชั่ว ปล่อยจิตไปในอำนาจแห่งอิฏฐารมณ์ (สิ่งที่หน้าปรารถนา) ด้วยทุจริตทางกายวาจาหรือทางใจ ปล่อยจิตเรื่อยไปไม่รู้จักยั้ง ในส่วนความดี ไม่ตั้งใจทำไม่ทำเป็นนิจทำ ๆ หยุด ๆ ท้อถอย ทอดฉันทะ ทอดธุระ ไม่มั่นคง ไม่หมั่นไม่คุ้น ไม่ให้เจริญมากขึ้น อาการดังนี้เรียกว่าความประมาท" ตรงข้ามจากนี้เป็นความไม่ประมาท ความชั่วจะเพิ่มพูล ความดีจะสูญไป ก็เพราะความประมาท ความดีจะงอกงาม ความเสื่อมทรามจะหมดสิ้น ก็เพราะความไม่ประมาททั้ง ๒ นี้เป็นมูลเหตุอันสำคัญซึ่งไม่มีอะไรจะยิ่งไปกว่า สมเด็จพระบรมศาสดาได้ตรัสไว้ว่า "อะไรจะเป็นมูลเหตุอันสำคัญ ที่ให้อกุศลธรรมที่ยังไม่เกิด เกิดขึ้นและกุศลธรรมที่เกิดแล้วเสื่อมไป เหมือนความประมาทและอะไรจะเป็นมูลเหตุสำคัญที่ให้กุศลธรรมที่ยังไม่เกิด ๆ ขึ้น อกุศลธรรมที่เกิดแล้ว เสื่อมไป เหมือนความไม่ประมาท

ไม่มีเลย" บัณฑิตผู้ทราบเนื้อความนี้จึงละความประมาทเสีย ตั้งอยู่ในความไม่ประมาท ความไม่ประมาทนี้เป็นตัวให้ทำ เมื่อเกิดขึ้นในจิตผู้ใด ก็เตือนใจผู้นั้นให้ประกอบการต่าง ๆ อันหาโทษมิได้ เหตุนั้นบัณฑิตทั้งหลายจึงสรรเสริญความไม่ประมาทไว้เป็นอเนกประการ ฯ คำว่า ความไม่ประมาทในธรรมทั้งหลาย ก็คือว่าไม่ให้ประมาททั้งในทางดีและทางชั่ว คือทางชั่วก็อย่าประมาทดูหมิ่นว่าไม่เป็นไร ในทางดีก็ตั้งใจไม่เลินเล่อขมักเขม่นทำ ความไม่ประมาทนั้นควรจะทำอย่างไร พึงทราบโดยนัยที่สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้โดยสามัญญเทศนาว่า "พึงทำความไม่ประมาทโดยฐานะ ๔ คือ ๑. ในการละกายทุจริต บำเพ็ญกายสุจริต ๒. ในการละวจีทุจริต บำเพ็ญวจีสุจริต ๓. ในการละมโนทุจริต บำเพ็ญมโนสุจริต ๔. ในการละความเห็นผิด ทำความเห็นให้ถูก" และที่ตรัสโดยเทศนาพิเศษเป็นทางอบรมจิต ว่า "พึงทำความไม่ประมาทไว้เป็นเครื่องรักษาจิตโดยสมควรแก่ตนในฐานะ ๔ ว่า ๑. จิตของเราอย่ากำหนัดแล้วในธรรมเป็นที่ตั้งแห่งความกำหนัด ๒. จิตของเราอย่าขัดเคืองแล้วในธรรมเป็นที่ตั้งแห่งความขัดเคือง ๓. จิตของเราอย่าลุ่มหลงแล้วในธรรมเป็นที่ตั้งแห่งความลุ่มหลง ๔. จิตของเราอย่ามัวเมาแล้วในธรรมเป็นที่ตั้งแห่งความมัวเมา" บุคคลผู้ปฏิบัติตามพระพุทธภาษิตนี้ หรืออย่างต่ำเพียงมีสติระลึกก่อนจะทำจะพูดจะคิด ยั้งคิด รอบคอบ ระวังหน้าระวังหลังแล้วจึงดำเนินกิจการ ก็จัดว่าเป็นผู้ไม่ประมาทในธรรมทั้งหลาย ผลที่จะพึงได้ก็มีแต่ความเจริญ เพราะมีมงคลอยู่ในตัวเอง ไม่ต้องเสี่ยงได้เสี่ยงเสีย ดุจบุคคลผู้ถือมงคลภายนอกซึ่งมีโชคและเคราะห์เป็นคราว ๆ ฯ

คาถาที่ ๗

คารโว จ นิวาโต จ สนฺตุฏฺฐี จ กตญฺญุตา
กาเลน ธมฺมสฺสวนํ เอตมฺมงฺคลมุตฺตมํ ฯ

ความเคารพ ๑ ความถ่อมตน ๑ ความยินดีด้วยของที่มีอยู่ ๑ ความรู้อุปการคุณที่ท่านทำแล้วแก่ตน ๑ การฟังธรรมตามกาล ๑ ทั้ง ๕ นี้ เป็นมงคลอันอุดม ฯ

อันบุคคลผู้เกิดมาย่อมมีความเป็นไปเกี่ยวเนื่องกันตามฉันที่ธรรมดาแต่งมา ผู้ใหญ่มีหน้าที่เป็นผู้อุปการะอุดหนุนนำประโยชน์ให้เกิดแก่ผู้น้อย ฝ่ายผู้น้อยควรเคารพนับถือเชื่อถ้อยฟังคำ ประพฤติตนอยู่ในโอวาทนำให้ผู้ใหญ่เกิดเมตตาปราณี ดังนี้ย่อมเป็นความสวัสดี ความเจริญแก่ตน ฯ แต่เมื่อกล่าวโดยทั่วไปแล้วบุคคลแม้จะตั้งอยู่ในฐานะเป็นผู้ใหญ่หรือผู้น้อยก็ตาม คารวะย่อมเป็นความงามสำหรับบุคคลตามฐานะนั้น ๆ แม้ถึงจะเป็นผู้ใหญ่ชั้นไรก็ดี ก็คงไม่สูงเกินกว่าที่จะทำคารวะต่อบุคคลหรือวัตถุที่ควรเคารพนับถือ แม้แต่พระราชามหากษัตริย์ก็ยังต้องทรงเคารพต่อราชธรรม สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าก็ยังทรงเคารพต่อพระธรรมที่พระองค์ตรัสรู้นั่นเอง ฯ เมื่อกล่าวถึงบุคคลที่ควรเคารพท่านจำแนกไว้โดยประเภทเป็น ๓ ผู้ที่กำเนิดในสกุลสูงที่มหาชนนับถือว่าเป็นใหญ่มีพระราชามหากษัตริย์เป็นต้นเรียกว่า ชาติวุฑฺโฒ ผู้เจริญโดยชาติ ท่านผู้สูงอายุเรียกว่า วยวุฑโฒ ผู้เจริญโดยวัย ท่านผู้ทรงคุณสมบัติมีความรู้ทรงคุณธรรม เรียกว่า คุณวุฑฺโฒ ผู้เจริญโดยคุณ วุฒบุคคล ๓ ประเภทนี้ควรแก่ความเคารพ เมื่อบุคคลมาเคารพต่อท่านแล้ว ท่านก็จักตอบแทนอุปการะโดยควรแก่คุณานุรูป มีช่วยอำนวยความสะดวกในกิจการให้โอวาทและแนะนำในทางประพฤติชอบ อันเป็นทางมา แห่งประโยชน์ที่ประสงค์ ฯ นอกจากนี้ความเคารพยังนำให้สำเร็จผลคือความตั้งใจอันเป็นไปเพื่อความเจริญไม่มีเสื่อม เพราะทำให้หนักอยู่ในทางที่มุ่งหวัง นี้กินความกว้างเกี่ยวไปถึงความปฏิบัติ ดังพระพุทธภาษิตที่ตรัสแสดงคารวะไว้เป็น ๗ สถาน โดยใจความ

คือ เคารพต่อพระรัตนตรัย นับเป็น ๓ และเคารพในสมาธิ (คือความตั้งใจมั่นในทางที่ชอบ) ในความศึกษา ในความไม่ประมาท และในปฏิสันฐาน (คือการต้อนรับ) ความเคารพในสถาน ๗ นำให้เผล็ดผลเป็นความเจริญ ผู้เคารพในพระรัตนตรัยก็มั่นใจอยู่ในธรรม ปฏิบัติตามพระพุทธศาสโนวาทเมื่อสามารถคุมใจให้ดิ่งลงในทางเดียวไม่เกี่ยวกับความฟุ้งสร้านการงานก็ลุล่วงสมหวัง เมื่อใคร่อยู่ในความศึกษาก็เจริญด้วยวิชาความรู้ความสามารถเป็นผู้ฉลาดในกิจการ เมื่อคุมสติไว้อยู่ไม่เลินเล่อเผลอพลั้งเป็นคนรอบคอบ กิจการที่ประกอบก็สำเร็จผลเป็นอย่างดีไม่บกพร่อง เมื่อเป็นผู้มีอัธยาศัยกว้างขวางหนักอยู่ในปฏิสันฐาน ก็อาจสมานไมตรีจิตของมิตรให้สนิทสนมชักนำผู้ห่างเหินให้มาสมาคมคบหาเป็นมิตรได้ไว้เป็นกำลังเครื่องตั้งมั่นแห่งตน เหล่านี้ล้วนเป็นผลเกิดแต่คารวะ ฉะนั้นจึงจัดว่าเป็นมงคล แต่คารวะที่เป็นไปทางใจอันเกี่ยวกับความปฏิบัติ จัดเป็นคารวะโดยอ้อม ส่วนโดยตรงประสงค์เฉพาะเคารพต่อบุคคลผู้ควรเคารพ คือความนอบนบนิบัจจการโดยฐานอันสมควรแก่ตนแก่ท่าน ไม่แสดงอาการอันจัดว่าหยิ่งหรือจองหอง บุคคลผู้จะทำได้สนิทใจก็ด้วยอาศัยมีธรรมอีกประการ ๑ เป็นเครื่องกำกับกัน ธรรมนั้น คือ นิวาตะ ได้ในมงคลประการที่ ๒ ๗

นิวาโต แปลตรงศัพท์ว่า ไม่มีลม คือไม่แสดงอาการอย่างพองลมหรือลูกโป่งอันไม่มีสาระภายใน โดยใจความหมายความว่า ไม่หยิ่งไม่จองหองเจียมตัวหรือถ่อมตน ท่านแสดงลักษณะบุคคลผู้เป็นนั้นว่าเป็นผู้ไม่มีมานะไม่กระด้าง เป็นคนไม่มีพิษประดุจงูที่ถอนเขี้ยว มีวาจาละเอียดอ่อนน่าคบเป็นสหายไพเราะเสนาะโสต แม้จะเป็นผู้มีอิศรียะมีวัยหรือคุณสมบัติมากก็ไม่กระดากเพื่อจะทำคารวะอ่อนน้อมต่อผู้อื่นโดยฐานอันสมควร บุคคลเช่นนี้ใครเล่าควรจะครหา เพราะไม่มีท่าที่จะพึงติโดยสถานไร สามารถที่จะน้อมนำใจบุคคลให้เมตตาปราณีและจงรัก เป็นผู้ใหญ่ ผู้น้อยก็จงรักภักดีไม่จืดจาง เป็นผู้น้อยก็มีแต่ทางที่จะได้รับเมตตาปราณีเป็นเบื้องหน้า นิวาตะนี้เป็นเครื่องชักพาคารวะให้แน่นแฟ้น ประดุจมีแกนอยู่ภายในปฏิบัติสนิทถึงใจ ไม่เป็นแต่ภายนอกเพียงกาย จึงควรนับว่าเป็นธรรมอันคู่กัน ๆ ใช่แต่เท่านั้น บุคคลที่จะจัดว่าเป็นสัมมาจารีผู้ประพฤติชอบ ยังควรประกอบด้วย

สันโดษคือความยินดีด้วยของที่มีอยู่หรือรู้จักพอในของ ๆ ตน บุคคลแม้รู้จักคารวะและอ่อนน้อม แต่ถ้าเป็นคนมักได้ ก็ทำให้คารวะนั้นเสียผล ดูประหนึ่งว่าอ่อนน้อมถ่อมตนเพื่อมุ่งประโยชน์ เหตุนั้นความสันโดษจึงจัดว่าเป็นมงคลในลำดับไปฯ

ความสันโดษ คือความยินดีด้วยพัสดุหรือฐานะของตนที่มีอยู่ ไม่ดิ้นรนทยานอยากในอารมณ์ที่ยังไม่ได้ไม่ถึงจนเกินไป รักษาใจไม่ให้ความโลภเข้าครอบงำเป็นธรรมสำหรับปราบความปรารถนาไม่รู้จักจบ ความมักใหญ่ใฝ่สูงและความปรารถนาอันนอกทางแห่งสุจริตที่บัณฑิตจำแนกลักษณะไว้ กล่าวโดยย่อเป็น ๓ สถาน ประการที่ ๑ ให้ยินดีตามที่ได้ คือมีอย่างใดใช้อย่างนั้น หรือเป็นอยู่อย่างใดพอใจอย่างนั้นไม่ทยาน ประการที่ ๒ ให้ประมาณกำลังกายแม้ถึงจะได้มาโดยชอบ แต่ถ้าเกินกำลังหรือไม่เป็นสบายแก่ตนก็ไม่ปรารถนา ประการที่ ๓ ให้รู้ฐานะของตนตามคุณานุรูปตลอดถึงความสามารถ แม้ถึงมีทางได้โดยสะดวก แต่ถ้าเห็นเกินฐานะย่อมยับยั้ง ลักษณะเหล่านี้เป็นเครื่องประทังความโลภให้เบาบาง เพราะความโลภมีแต่ทางไม่รู้จักพอ เมื่อมีเครื่องล่อย่อมกำเริบยิ่งขึ้นไป เปรียบประดุจกองไฟอันไม่รู้จักพอด้วยเชื้อ ถ้ามีทางที่ไปถึงย่อมลุกลามเผาผลาญจนหมดสิ้น อันบุคคลแม้เป็นผู้มั่งคั่งด้วยศฤงคารหรือตั้งอยู่ในฐานะเป็นอิสระ แต่ถ้าเป็นผู้ไม่สันโดษ คงจะรู้สึกตัวว่าเป็นผู้ขัดสนหรือต่ำต้อยห้อมล้อมอยู่ด้วยทุกข์ ไม่อาจทำใจให้ชื่นบาน ฝ่ายผู้รู้จักสันโดษปราโมทย์ยินดีด้วยพัสดุหรือฐานะของตน แม้จะขัดสนหรือต่ำต้อยอยู่บ้างก็ไม่พอเป็นไร เพราะน้ำใจรู้สึกยินดีเพียงนั้นได้ สามารถที่จะนำสุขให้เกิดแก่ตน สมเด็จพระทศพลตรัสว่า "สนฺตุฏฺฐี ปรมํ ธนํ ความสันโดษเป็นทรัพย์อย่างยิ่ง" ก็เพราะความมีหรือจนอยู่ที่ใจ ไม่ใช่อยู่ที่จำนวนแห่งโภคทรัพย์ เพราะฉะนั้นบุคคลผู้ปรารถนาความสุขจิต จึงควรดำเนินตนให้อยู่ในทางแห่งสันโดษ ผู้สันโดษสามารถจะเผื่อแผ่ประโยชน์แก่ผู้อื่นได้ เพราะเมื่อไม่โลภแล้วก็คงไม่ตระหนี่ความเผื่อแผ่ประโยชน์แก่ผู้อื่นโดยฐานะใด ๆ ก็จัดว่าเป็นความดีแต่มีประการ ๑ ซึ่งสำคัญยิ่ง คือเผื่อแผ่โดยฐานตอบแทนท่านผู้มีคุณ ผู้ไม่สันโดษคือโลภในพัสดุหรือเมาในอิศริยะของตน เมื่อเห็นท่านผู้มีคุณด้อยกว่า ย่อมอึดอัด

ที่จะตอบแทน ฝ่ายผู้สันโดษย่อมไม่อึดอัดทำได้สะดวกใจ ยึดไว้ได้ซึ่งมงคลอีกประการ ๑ โดยลำดับ ๆ

กตญฺญุตา ความรู้อุปการะที่ท่านทำแล้วแก่ตนเป็นคู่กับกตเวทิตาความตอบแทนอุปการะท่าน เป็นสมุฏฐานแห่งความดี เป็นศรีแห่งผู้ประพฤติ เมื่อทำได้จัดว่าเป็นคนดี กตัญญูกตเวทีเป็นธรรมที่คนดีนิยมสรรเสริญกันทั่วโลกไม่เลือกชาติหรือภาษาทุกศาสนาทุกลัทธิ ไม่มีที่ตำหนิโดยสถานไร ในทางพระพุทธศาสนาแสดงไว้ว่า เป็นของหายากเทียบคู่กับบุพการี เพราะยากที่จะพร้อมมูลกันทั้ง ๒ ฝ่ายต่างทำตามหน้าที่ของตนไม่บกพร่อง บุพการี คือผู้ทำอุปการะก่อนตั้งอยู่ในฐานะเป็นเจ้าพระคุณ เอื้อเฟื้อเกื้อหนุนเต็มตามความสามารถ ไม่สักแต่ว่าเป็นบุพการีเขา กตัญญูกตเวทีคือผู้รู้อุปการะและตอบแทน ก็สนองคุณตามหน้าที่ไม่บกพร่องเห็นตนประหนึ่งว่าเป็นหนี้บุญคุณแห่งท่านอยู่ เชิดชูบุญคุณท่านไว้ไม่ให้เสื่อม ที่พร้อมมูลกันเช่นนี้จัดว่าหายาก ท่านแสดงว่า เพราะธรรมดาของสามัญชนมักมีตัณหาและอวิชาเข้าครอบงำจึงทำให้เสียผล ผู้ตั้งอยู่ในฐานะที่จะเป็นบุพการี หากมีตัณหาคือความปรารถนาตอบแทน เช่นอุปการะด้วยหวังผลข้างหน้า คิดว่าจะได้ประโยชน์อย่างนั้นอย่างนี้ เพราะที่ทำไปประดุจให้เงินกู้เพื่อต้องการดอกเบี้ย ไม่จัดเป็นบุพการี ต่อทำไปตามหน้าที่ด้วยมุ่งความชอบธรรมเป็นใหญ่ ด้วยเล็งเห็นว่าธรรมดาบุคคลย่อมต้องอุปการะกัน เช่นนั้นจึงจัดเป็นบุพการี ที่ทำด้วยเมตตาปรานีดังมารดาบิดาทำแก่บุตร จัดเป็นบุพการีแท้ ฝ่ายผู้น้อยที่ได้รับอุปการะของท่าน หากมีอวิชาเข้าครอบงำทำให้เขลา คิดเห็นไปว่า เป็นของไม่สำคัญที่จำจะต้องตอบแทน เพราะผู้ใหญ่ก็จำจะต้องอุปการะผู้น้อยอยู่เอง เห็นไม่สำคัญในผู้อื่นที่มิใช่ผู้ใหญ่แห่งตนแต่เขาได้อุปการะ แล้วและเลยลืมเสียด้วยไม่นำพาผู้เป็นเช่นนี้ก็เป็นประดุจว่าตระบัดหนี้ของท่าน ไม่ทำความเบิกบานใจให้เกิดแก่ท่านผู้มีพระคุณแก่ตน เมื่อจะกล่าวถึงบุคคลที่เป็นสำคัญโดยคุณ ในที่นี้ควรจำแนกเพียง ๓

ผู้ให้โอวาทอนุศาสน์ชักนำให้ตั้งอยู่ในความดีหรือให้ความรู้วิชา ที่เรียกว่าอุปัชฌาย์ อาจารย์ ๑ พระราชามหากษัตริย์ผู้ปกครองรัฐสีมาอาณาจักร ๑ พระพุทธเจ้าผู้ประดิษฐ สถานพระพุทธศาสนาเป็นบุรพการีอันล้นพ้นของเหล่าพุทธศาสนิกชน ๑ ส่วนมาร-ดาบิดาผู้เป็นบุพการีอันสำคัญในเบื้องต้น ได้กล่าวแล้วในมงคลที่ว่าด้วยการบำรุงมารดาบิดาในคาถาที่ ๔ ท่านเหล่านี้จัดว่าเป็นผู้สำคัญที่จะต้องตอบแทนบุญคุณเป็นแท้ แต่เมื่อกล่าวตามหน้าที่แห่งกตัญญูกตเวทีบุคคลแล้ว ไม่เลือกว่าจะเป็นบุคคลชนิดไร เมื่อได้ทำอุปการะแต่ตนด้วยอาหาร พัสดุ กำลังกาย กำลังความคิด กำลังทรัพย์ หรืออำนวยความสะดวกในกิจการมากน้อยก็ตาม ที่ตนรู้สึกว่าเป็นบุญคุณก็ควรจะขวนขวายตอบแทนตามกำลัง ไม่เพิกเฉยละเลยเสียอย่างนี้จึงจัดเป็นกตัญญูกตเวที ทำความยินดีให้เกิดแก่ผู้มีคุณแก่ตน ให้มีแก่ใจที่จะอุตสาหะทำอุปการ ฯ

อนึ่งบุคคลที่จะปฏิบัติดีปฏิบัติชอบสมควรแก่ตนแก่ท่านได้ ก็ด้วยอาศัยความตั้งใจที่จะรักษาความดีของตน ความตั้งใจจะเป็นผลสำเร็จ ก็ด้วยมีสิ่งเป็นบรรทัดฐานแห่งความประพฤติ อันเป็นของที่จำจะต้องขวนขวายด้วยทำตนให้เป็นผู้มีความรู้ ด้วยความมุ่งหมายอันนี้จึงควรฟังธรรมโดยกาล เพราะการฟังธรรมเป็นฐานให้เกิดความรู้ ได้ในมงคลเป็นลำดับไป ฯ

กาเลน ธมฺมสฺสวนํ การฟังธรรมยามกาล คือในกาลใจที่จิตใดประกอบด้วยความฟุ้งสร้าน หรืออันความวิตกวิจารณ์เข้าครอบงำ จิตใจไม่ผ่องใส เมื่อได้ฟังธรรมจิตใจย่อมใสสว่างไม่มัวมล อนึ่งในการใดมีโอกาสที่จะได้สดับ เช่นอยู่ในสถานอันมีการฟังธรรมหรือพบปะท่านผู้มีความรู้ควรอยู่ที่จะได้สดับไม่ทิ้งโอกาส เพราะการฟังธรรมนำให้ได้อานิสงส์เป็น ๕ ประการ คือ ๑ ย่อมได้ฟังสิ่งที่ยังไม่เคยฟัง ๒ สิ่งใดได้เคยฟังแล้วแต่ไม่เข้าใจชัด ย่อมเข้าใจสิ่งนั้นชัด ๓ บรรเทาความสงสัยเสียได้ ๔ ทำความเห็นได้ถูกต้องได้ ๕ จิตของผู้ฟังย่อมผ่องใส ฯ

สรุปความเข้ากล่าวก็คือว่า การฟังธรรมนำให้เกิดปัญญา ชักพาจิตใจให้ผ่องใสในคราวที่ทุกข์ภัยเข้าท่วมทับ แต่สำหรับคนผู้มนสิการ (คือเอาใจใส่) ถ้าไม่มนสิการก็คลาดจากประโยชน์ที่จะพึงได้ ซ้ำแลเห็นว่าการฟังธรรมไม่มีผล ที่บางคนมักกล่าวว่าเป็นหน้าที่ของยายแก่ไม่ใช่สำหรับเรา แล้วทำตนให้เหินห่างดูน่าอนาถที่เป็นเช่นนั้น โดยฐานที่เป็นพุทธศาสนิกชน เหตุนั้นผู้หวังผลคือความเจริญแก่ตนจึงควรฟังธรรมตามกาลที่เป็นโอกาส สามารถที่จะให้เกิดความสวัสดี เพราะการฟังธรรมเป็นบรรทัดฐานแห่งความดี รวมเป็นมงคลที่ ๕ ในคาถานี้ ฯ

คาถาที่ ๘

ขนฺตี จ โสวจสฺสตา สมณานญฺจ ทสฺสนํ

กาเลน ธมฺมสากจฺฉา เอตมฺมงฺคลมุตฺตมํ ฯ

ความอดทน ๑ ความเป็นผู้ว่าง่าย ๑ การเห็นพระสมณะทั้งหลาย ๑ การสนทนาธรรมตามกาล ๑ ทั้ง ๔ นี้เป็นมงคลอันอุดม ฯ

ความอดทน เมื่อกล่าวโดยสรรพสาธารณ์ จัดประเภทได้เป็น ๓ อดทนต่อความลำบากตรากตรำในหน้าที่การงาน เป็นไปด้วยวิริยะอุตสาหะ มีแต่จะบากบั่นก้าวไปข้างหน้าไม่ถอยกลับ อันเป็นลักษณะแห่งคนขยัน ๑ อดทนต่อความเจ็บใจอันเกิดขึ้นเพราะความกระทบกระทั่งแต่ผู้อื่น ๑ อดทนต่อทุกขเวทนาในเวลาที่พยาธิทุกข์เข้าครอบงำ ๑ หรือจะกล่าวอีกนัย ๑ ว่า อดทนต่อทุกข์อันเป็นที่ตั้งแห่งความโลภ ความโกรธ ความหลง ความก็ลงรอยเดียวกัน ฯ อันบุคคลจักประกอบกิจการใด เมื่อขาดความอดทน กิจการย่อมไม่สำเร็จ ดังที่ท่านแสดงลักษณะแห่งคนเกียจคร้านว่าชักให้อ้างว่า หนาวนัก ร้อนนัก เวลาเย็นนักแล้ว ดังนี้เป็นต้น คนเช่นนั้นย่อมคลาดจากประโยชน์ ต่อเป็นผู้ไม่เอื้อเฟื้อต่อหนาวร้อนและแดดฝนทนตรากตรำ ย่อมนำกิจการให้ลุล่วงไปด้วยดีนี้จัดว่าเป็นขันติประเภท ๑ อนึ่งบุคคลอันพยาธิทุกข์เข้าครอบงำ รู้จักอดทนไม่กระวนกระวาย นำความสบายให้เกิดแก่ตนตามความสามารถ ไม่เป็นที่หน้าอนาถแห่งผู้เยี่ยมผู้พยาบาลตั้งอยู่ในฐานแห่งความสงบ บัณฑิตสรรเสริญว่าเป็นผู้อดกลั้นต่อทุกขเวทนา ฝ่ายผู้ขาดขันติแม้โรคน้อยก็ปรากฏประดุจมาก ทำความลำบากให้เกิดแก่ตนและผู้อื่นโดยใช่ที่ ผู้ตั้งอยู่ในขันติประเภทนี้ จัดว่าอดทนต่อทุกข์อันเป็นที่ตั้งแห่งความหลง เพราะเมื่อไม่อดทนต่อทุกขเวทนา มักชักพาให้สติฟั่นเฟือน นี้จัดเป็นขันติประเภท ๑ ทั้ง ๒ ประเภทนี้จัดเป็นปริยายคือขันติโดยอ้อม ส่วนโดยตรง ประสงค์ความอดทนต่อความเจ็บใจในเมื่อมีเหตุมากระทบกระทั่ง ที่เรียกว่า อธิวาสนขันติ คุณข้อนี้ย่อมชักพาบุคคลให้ดูงามเพราะเมื่อรู้จักอดรู้จักยั้งไม่ผลุนผลันด่าตอบประหารตอบ ก็จัก

ไม่ได้แสดงกิริยาวาจาอันเสียความสุภาพ ฝ่ายผู้ผลุนผลันไม่ยั้งได้จะรู้สึกละอาย เมื่อความโกรธสงบแล้ว ด้วยแลเห็นความหยาบของตน ผู้อบรมตนอยู่ด้วยขันติ ย่อมเป็นผู้ไม่มีภัยไม่มีเวรต่อใคร ๆ จะป่วยการกล่าวไปใยถึงความพยาบาทว่าจักมี แต่ขันตินี้ เมื่อกล่าวตามวิสัยแห่งสามัญปุถุชนแล้วก็เป็นของยาก คือ ยากที่จะอดได้ในระหว่างบุคคลผู้สูงกว่าหรือผู้เสมอกัน ก็พอทำเนา ยิ่งในระหว่างบุคคลผู้ต่ำกว่าตน ยิ่งยากมากเพราะถ้าอดให้ก็ดูรู้สึกว่าประดุจตนเป็นคนเลวยอมจำนนไม่โต้ตอบ แต่ในพระศาสนายกย่องว่า ความอดทนในระหว่างบุคคลผู้เลวกว่าเป็นขันติอย่างสูง เพราะยากนักที่จะทำได้ พระสรภังคดาบสบรมโพธิสัตว์กล่าวไว้ว่า "บุคคลอดได้ซึ่งถ้อยคำของผู้ประเสริฐกว่า (โดยอำนาจวาสนา) ก็เพราะความกลัว อดได้ซึ่งถ้อยคำของคนเสมอกัน ก็เพราะกลัวจะก่อเหตุให้ยืดยาวไป แต่ผู้ใดอดได้ซึ่งถ้อยคำของคนเลวกว่าตน สัตบุรุษสรรเสริญความอดทนนั้นว่าสูงสุด" ฯ ขันติเป็นของยากที่บุคคลจะทำได้ ท่านเทียบไว้ด้วยความชนะสงครามตรงตามภาษิตว่า "บุคคลผู้โกรธตอบเขา จัดว่าไม่ดีแก่ตนเอง แต่บุคคลผู้ไม่โกรธตอบชื่อว่าชนะสงครามที่ยากจะชนะได้" ฯ บุคคลจะเป็นผู้ดำรงอยู่ในขันติได้ ก็ด้วยเป็นผู้มีอัธยาศัยสงบเสงี่ยมยินดีอยู่ในทางนั้นด้วยเห็นว่าเป็นความดีในที่จะทำได้ เมื่อทำไปรู้สึกแช่มชื่นว่าตนทำสมควร นี้เป็นลักษณะแห่งโสรัจจะอันเป็นเครื่องพยุงขันติให้มั่น อีกนัย ๑ ท่านแก้โสรัจจะว่า สัญญมะ คือความสำรวม ได้แก่ความคุมสติให้อยู่ในทางนั้น ขันติโสรัจจะนี้เมื่อประมวลกันเป็นธรรมสามัคคี ย่อมทำให้บุคคลเป็นผู้งาม แต่ไม่ใช่งามอย่างเครื่องประดับ เป็นความงามอันสมลักษณะแห่งบัณฑิต ขันตินี้นอกจากจะเป็นความดีดังที่กล่าวมาแล้ว ยังเป็นต้นทางให้ได้ประสบผลคือความดีอื่นๆ ยิ่งขึ้นไป เช่นจะอยู่ในสำนักแห่งผู้ใด รู้จักอดทนต่อโอวาทที่ท่านประศาสน์สั่งสอน ไม่โกรธไม่โต้ตอบในเมื่อท่านใช้โอวาทอันรุนแรงด้วยความหวังดี ก็ย่อมเป็นศรีอยู่แก่ตนเอง ตั้งต้นแต่ได้รับเมตตากรุณาและเจริญด้วยวิทยาความรู้ความสามารถ คนเช่นนั้นท่านสรรเสริญว่า สุวโจ คนว่าง่าย จัดว่าได้มงคลไว้ในตนอีกประการ ๑ ในลำดับไป ฯ

ความว่าง่าย ได้แก่ความยินดีเคารพรับโอวาทโดยชื่นใจ ไม่เป็นคนกระด้างดื้อดันขันแข็งด้วยอำนาจทิฏฐิมานะ คุณข้อนี้สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่าเป็นธรรมอันทำที่พึ่ง เพราะผู้ว่าง่ายอาจจะยึดหาที่พึ่งได้โดยสะดวก อันบุคคลผู้จะเป็นที่รักเมตตาปราณีแห่งผู้ใหญ่ ก็ด้วยอาศัยคุณสมบัติในตน มีความว่าง่ายเป็นเบื้องต้นประการ ๑ ก่อน ถ้าขาดคุณข้อนี้แม้จะมีความดีประการอื่น ก็ยังหาที่พึ่งยาก เพราะใครเล่าจะรักใคร่ผู้ที่ดื้อรั้นไม่ฟังคำ นอกจากนั้นความว่าง่ายยังนำให้ประสบผลประการอื่น เช่นเป็นเหตุให้ได้รับโอวาทอนุศาสน์อันดีงาม นำตนให้ประเทืองรุ่งเรืองด้วยความรู้ความสามารถที่จะละโทษยึดถือคุณประโยชน์ไว้ได้ใช่แต่เท่านั้นยังทำให้ผู้ใหญ่มีแก่ใจที่จะบำเพ็ญปรัตถประโยชน์ อาจารย์ผู้ได้ศิษย์ว่าง่ายย่อมเบาใจในการสั่งสอน เป็นเหตุให้อุตสาหะที่จะบำเพ็ญหน้าที่แห่งอาจารย์ยิ่งศิษย์เป็นงานเป็นการจะยินดีหาน้อยไม่ ถ้าได้ศิษย์ที่เหลวไหลไม่เอื้อเฟื้อ ก็ทำให้เบื่อและย่อท้อที่จะบำเพ็ญอาจริยธรรม ผู้ใหญ่ที่ตั้งอยู่ในฐานปกครองคน ตั้งต้นแต่ผู้ใหญ่ในสกุลจนสูงสุดถึงพระราชาธิบดี เมื่อได้บุตรนัดดาที่ว่าง่ายหรืออมาตย์ที่ร่วมใจในการงาน ก็ย่อมจะรุ่งเรืองประเทืองสุข ไม่ต้องทุกข์เพราะอึดอัดหรือคับใจ ถ้าได้บุตรนัดดาที่ว่ายากหรืออมาตย์ไม่ร่วมใจในกิจการ ย่อมจะอึดอัดเดือดร้อน ฯ

ความว่าง่าย แม้จัดว่าเป็นส่วนข้างดี แต่ก็ยังมีส่วนชั่วเข้าแอบแฝงได้บ้าง เช่นบุคคลผู้มุ่งหวังลาภยศด้วยความโลภ ประจบประแจงผู้ใหญ่ให้ชอบใจด้วยหวังผลที่เกินตัว คนเช่นนั้นก็มีลักษณะเป็นคนว่าง่าย แต่เป็นฝ่ายข้างผิดธรรม ไม่เข้าลักษณะแห่งความว่าง่ายที่จัดว่าเป็นมงคล ต่อเป็นผู้ว่าง่ายโดยชอบธรรม ไม่ใช่ประจบประแจงเพื่อหวังผลจึงจัดว่าเป็นผู้ว่าง่ายในมงคลนี้ ฯ อนึ่งบุคคลที่จะทำตนเป็นคนว่าง่าย ยังจะต้องใช้ความวิจารณ์ให้หยั่งทราบว่าผู้ที่ตนจะยอมอยู่ในโอวาทนั้นเป็นเช่นไร ไม่ควรยอมมอบตนง่าย ๆ เพราะถ้าอยู่ใต้โอวาทอันผิดธรรม ก็จะนำให้เสียผล แต่ถ้าเห็นโอวาทเป็นธรรมแล้ว แม้ผู้ให้โอวาทจะมีฐานะต่ำกว่าตน ก็ไม่ควรมีทิฏฐิมานะโดยสถานไร เห็นผู้ให้โอวาทเป็นประดุจผู้ชี้บอกขุมทรัพย์เคารพรับโอวาทโดยชื่นตาชื่นใจ ก็จะเป็นไปเพื่อสวัสดิมงคล ทั้งจะเป็นผลปฏิบัติเหตุในข้อต่อไปให้ได้ผลดีงาม ฯ

สมณะ แปลว่า ผู้สงบระงับ โดยเนื้อความว่าไม่เป็นข้าศึกต่อใคร ๆ จะไปในที่ใดก็ไปดีไม่ไปร้าย คือ ไม่เบียดเบียนใครให้เดือนร้อน มีแต่ชักนำในทางสงบสุข เพราะเหตุนั้นความเห็นท่านจึงจัดเป็นมงคล ฯ ความเห็นเป็นเบื้องต้นแห่งการคบหาสมาคม เพียงแต่เห็นไม่เลื่อมใสนิยมยินดีก็ไร้ประโยชน์ เมื่อได้เห็นแล้วเข้าไปคบหาสมาคมฟังโอวาท ตริตรองด้วยปัญญาอันชอบแล้วปฏิบัติตามจึงจะเกิดเป็นความงามความเจริญแก่ตน ฯ อันบุคคลผู้ได้นามว่าสมณะ ไม่ใช่เพียงแต่ทรงเพศบรรพชิต ถ้ายังประกอบกิจทำผู้อื่นให้เดือดร้อนไม่จัดเป็นสมณะเลย แม้ไม่สังวรตามกิจ ก็ไม่จัดว่าเป็นสมณะที่ดี เหตุนั้นความเห็นในที่นี้ จึงไม่เพียงแต่แลเห็นด้วยตาปรกติ หมายถึงเห็นด้วยตาของใจ คือหยั่งถึงคุณสมบัติ แต่ไม่ใช่แส่หาโทษในท่านในเมื่อยังไม่เห็นอาการอันน่ารังเกียจ เมื่อได้เห็นท่าน เบื้องต้นควรมีจิตเมตตา ต่อนั้นแสดงอาการกิริยาเคารพนับถือโดยสมควร เมื่อได้คบหาสมาคมเห็นคุณสมบัติพึงทำการคบหาให้มีผล มงคลในข้อต่อไปแสดงผลที่ได้จากการเห็นสมณะนั้น ฯ

อันบุคคลผู้ได้คบหาสมาคมกัน ย่อมมีการสนทนาเป็นเบื้องต้น แต่การสนทนาถ้าเป็นเรื่องเหลวไหลก็ไร้ประโยชน์เสียเวลาเปล่า ที่ท่านจัดว่าเป็นสัมผัปปลาปะแปลว่า คำโปรยประโยชน์ คือทำเวลาให้เสียไป เวลาเป็นของมีค่า ทั้งเมื่อล่วงไปแล้วย่อมไม่กลับหลัง จึงน่าเสียดายอยู่ในเมื่อให้ล่วงไปโดยไร้ประโยชน์ เว้นแต่คราวพักผ่อน สมเด็จพระทศพลพุทธเจ้าทรงหวังจะนำบุคคลให้ใช้เวลาให้มีผล จึงทรงแสดงมงคลข้อนี้ ฯ การสนทนาธรรมตามกาลจัดเป็นมงคลอันอุดม เพราะเมื่อได้คบหาสมาคมกับท่านผู้รู้มีโอกาสให้ได้สนทนาเป็นทางชักพาให้เกิดความรู้ความฉลาดตามสามารถที่จะเป็นได้ ในคราวที่มีจิตเหงาหงอยหรือฟุ้งสร้านลังเลไม่แน่ใจการสนทนาธรรมก็จะเป็นเครื่องปลอบหรือปราบและวินิจฉัยให้เที่ยงตรงต่อทางที่ถูกได้ ข้อที่จะพึงบรรยายต่อไปก็คงไม่แผกไปจากการฟังธรรมที่มีในคาถาที่ ๗ เพราะมีลักษณะอันใกล้กัน เหตุฉนั้นจึงยุติว่าการสนทนาธรรมตามกาลเป็นฐานให้เกิดความเจริญอีกประการ ๑ ฯ

คาถาที่ ๙

ตโป จ พฺรหฺมจริยญฺจ อริยสจฺจาน ทสฺสนํ
นิพฺพานสจฺฉิกิริยา จ เอตมฺมงฺคลมุตฺตมํ ฯ

ตปะ ๑ พรหมจรรย์ ๑ ความเห็นอริยสัจ ๑ ความทำพระนิพพานให้แจ้ง ๑ ทั้ง ๔ นี้เป็นมงคลอันอุดม ฯ

ตั้งแต่ก่อนพุทธกาล พวกพราหมณ์ถือว่า ไฟเป็นเครื่องเผาผลาญสิ่งที่ชั่วช้าลามกให้หมดไป จะทำพลีกรรมบวงสรวงถึงผู้ใดในสัมปรายภพ ก็ถือว่าไฟเป็นทูตสื่อสารได้ จึงถือกันว่าไฟมีคุณอันยิ่งใหญ่ กราบไหว้บูชาไฟเป็นการกุศลที่ถึงกับทรมานตนย่างด้วยไฟเพื่อให้กิเลสเหือดแห้งก็มี ที่เป็นพิธีของอิศรชนที่สำคัญถึงฆ่าคนและสัตว์บูชายันต์ ดังมีเรื่องแจ้งในปกรณ์นั้น ๆ ก็เนื่องด้วยความนับถือไฟ และทั่วไปทุกศาสนาที่ถือว่าไฟเป็นเครื่องสักการะบูชาอัน ๑ จึงนิยมการบูชาด้วยธูปเทียนและประทีป ในพระพุทธศาสนาแสดงว่า การให้ประทีปหรือวัตถุอันเกื้อกูลให้เกิดแสงสว่าง ชื่อว่าให้จักษุหรือปัญญา เพราะไฟสามารถที่จะส่องให้แลเห็นรูปในที่มืด แต่ค้านในข้อที่ว่าเผาผลาญบาปธรรมหรือย่างกิเลส ว่าเป็นเหตุทรมานตนให้เดือดร้อน ร้อนเปล่า ๆ สิ่งที่จะเผาผลาญบาปธรรมหรือกิเลส ก็คือคุณธรรมที่เป็นข้าศึกแก่กัน คุณธรรมนั้น ๆ สามารถจะเผาผลาญสิ่งที่ชั่วช้าลามกให้หมดไป จึงใช้นามว่าตปะ แปลว่าสิ่งอันเผาผลาญ เป็นชื่อของคุณธรรมหลายประการ แต่ในที่นี้ประสงค์เอาความสำรวมอินทรีย์กับความเพียร ๆ ความสำรวมอินทรีย์ได้ชื่อว่าตปะ ก็เพราะเป็นเครื่องเผาผลาญอภิชฌาและโทมนัสให้หมดไป ความเพียรเล่าก็เพราะเผาความเกียจคร้าน ๆ อันบุคคลผู้ไม่รู้จักสำรวมอินทรีย์ เมื่อพบอารมณ์ที่ดีพึงพอใจ ก็ทะเยอทะยานอยากได้จนเกินควร นั่นเป็นส่วนแห่งอภิชฌา คือความละโมภ ขึ้นชื่อว่าความโลภ ใคร ๆ ก็รู้ว่าไม่ดี แต่ก็เห็นมีกันออกดื่นไม่สู้จะน้อย นั่นก็เพราะขาดความสำรวมอินทรีย์คือไม่คุมสติ ถ้าใช้สติยั้งคิดให้รอบคอบ ความปรารถนาก็จะมีแต่พอควร ไม่จัดว่าเป็นส่วนแห่งความโลภ อีกฝ่าย ๑

เมื่อประจวบกับอารมณ์ที่ไม่พอใจ ผู้ไม่สำรวมย่อมดิ้นรนเพื่อจะพ้นกระวนกระวาย เดือดร้อนใจ นั่นเป็นส่วนแห่งความโทมนัส ถ้ามีสติก็จะบำบัดความร้อนใจให้เบาลง ด้วยปลงเห็นว่าเป็นคราวที่จะต้องประสบ ส่วนความปรารถนาที่จะพ้นก็ไม่ใช่ของต้องห้าม แต่ไม่ให้ถึงกับดิ้นรนเดือดร้อน ให้รู้จักผ่อนแต่พอควร ความทำเพียงเท่านี้ผู้สำรวมอินทรีย์อาจทำได้ เหตุนั้นจึงจัดความสำรวมว่าเป็นตปะเครื่องเผาผลาญอภิชฌาและโทมนัสให้สิ้นสูญ ฯ อนึ่งความสำรวมอินทรีย์ จัดว่าเป็นองค์ศีล เพราะศีลจะมีได้ก็ด้วยอาศัยความสำรวม แต่ยังต้องมีหิริโอตตัปปะเป็นที่อิง เมื่อขาดหิริโอตตัปปะก็หมดปัจจัยที่จะสำรวม เพราะเมื่อไม่รู้จักอายไม่รู้จักเกรง ความสำรวมจะมีแต่ไหน เหตุนั้นบุคคลผู้เห็นผลแห่งความสำรวม จึงควรอบรมหิริโอตตัปปะไว้เป็นพื้นรอง จะได้ประคองความสำรวมให้แน่นแฟ้นสนิทดี ฯ อนึ่งการงานที่บุคคลกระทำไม่ลุล่วงสมความมุ่งหมาย ทำให้คลาดจากประโยชน์ มักเป็นเพราะโทษที่ความเกียจคร้านเข้าครอบงำ การงานอย่างเดียวกันถ้าทำด้วยอุตสาหะวิริยะไม่ถอยหลังก็มีแต่จะลุล่วงสมมุ่งหมาย ความเกียจคร้านเป็นอันตรายแห่งการงาน ตลอดจนการอบรมกุศลจริยา สมเด็จพระบรมศาสดาตรัสแสดงเลศ (อุบาย) ของคนเกียจคร้านไว้ ๘ สถาน แสดงโดยใจความคือ ๑. เมื่อเริ่มจะทำการงานเขาคิดว่า เราจะต้องทำงาน เมื่อทำงานกายจักเหน็ดเหนื่อยเมื่อยล้า เราจะต้องพักนอนเอากำลังเสียก่อน ๒. เมื่อทำการงานเสร็จแล้ว เขาคิดว่าเราเหนื่อยมามากแล้ว ต้องนอนเสียที ๓. เมื่อจะเดินทาง เขาคิดว่า การเดินทางต้องออกกำลังเหน็ดเหนื่อย เราต้องนอนพักเอากำลังเสียก่อน ๔. เมื่อเดินทางเสร็จแล้ว ก็คิดอย่างเดียวกัน ๕. เมื่อรับประทานอาหารน้อยไม่พออิ่มก็อ้างว่าไม่มีกำลัง ๖. เมื่อรับประทานอาหารมาก ก็ว่าอึดอัด ๗. รู้สึกไม่สบายเพียงเล็กน้อย ก็ว่ากลัวโรคจะกำเริบ ๘. เมื่อหายเจ็บก็ว่ายังไม่มีกำลังหรือกลัวโรคจะกลับ นี้ล้วนอุบายของคนขี้เกียจ ส่วนคนหมั่นมีแต่กลัวเวลาจะเสียไป ตรงกันข้าม ตั้งจิตไว้เสมอว่า "สิ่งใดที่จะพึงลุได้ด้วยเรี่ยวแรงความเพียรและความบากบั่นของชาติชาย ยังไม่ลุสิ่งนั้นแล้วจักไม่หยุดความเพียรเสียเลย" เมื่อได้ตั้งจิตลงเช่นนี้แล้ว มีอะไรบ้างซึ่งไม่สำเร็จ นอกจากสิ่งเหลือวิสัย ฯ ความเพียรเป็นเครื่องเผาความเกียจคร้านให้

หมดไป จึงได้ชื่อว่าตปะ ฯ ตปะที่เป็นส่วนสำรวมอินทรีย์มีหน้าที่กำจัดความโลภและความน้อยใจ ที่เป็นส่วนความเพียรมีหน้าที่กำจัดเกียจคร้าน จึงจัดว่าเป็นฐานะที่แห่งความเจริญประการ ๑ ทั้งยังเป็นปัจจัยให้ดำเนินถึงข้อที่เป็นมงคลในลำดับไปฯ

พรหมจรรย์ แปลว่า ความประพฤติอันประเสริฐ เป็นชื่อแห่งธรรมเป็นอันมาก ในที่นี้เป็นชื่อแห่งสมณะธรรม คือการงดเว้นจากการครองเรือน ฯ พรหมจรรย์ไม่ใช่ความประพฤติของคฤหัสถ์ แต่จัดว่าเป็นความสุขสำหรับผู้ประพฤติ เพราะไม่ต้องกังวลห่วงใยรุงรังอย่างชาวบ้าน ไม่ต้องทุกข์เพราะพลัดพรากจากสิ่งที่รักใคร่ จัดว่าเป็นอุบายเปลื้องทุกข์ได้ทาง ๑ แต่ไม่ใช่ความสุขอย่างชุ่มชื่นฉุนเฉียวเผ็ดร้อน เป็นความสุขอย่างเย็น ๆ ฯ แต่ถ้าผ่อนเป็นความประพฤติสำหรับคฤหัสถ์ ก็ได้ในข้องสถานสันโดษคือยินดีเฉพาะแต่ในภรรยาของตน ไม่เป็นคนมักมากในคู่ครอง ในมหาธรรมปาลชาดกท่านจัดว่าเป็นพรหมจรรย์สำหรับคฤหัสถ์ แต่ในมงคลสูตรนี้จัดไว้ในข้อการสงเคราะห์ภรรยา ในคาถาที่ ๔ เสียแล้ว ในที่นี้จึงเป็นพรหมจรรย์ของบรรพชิต ฯ อันบุคคลผู้เว้นจากกิจการครอบครองเรือน สามารถจะทำกิจของคนกล้าได้อย่างเด็ดเดี่ยว เพราะไม่มีห่วงใยเป็นปัจจัยให้บำเพ็ญปรัตถประโยชน์ได้เต็มที่ ดังท่องค์สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพระปรารภในเวลาจะเสด็จออกมหาภิเนกษกรมว่า "ฆราวาสนี้เป็นที่คับแคบเป็นทางมาแห่งธุลีอันล่อให้ใจกำหนัดขัดเคืองลุ่มหลงและมัวเมา บรรพชาเป็นช่องว่างห่างจากอารมณ์เช่นนั้น เป็นที่จะได้บำเพ็ญประโยชน์ตนประโยชน์ท่าน ทำชีวิตให้มีผลไม่เป็นหมัน" ฯ ยิ่งกว่านั้น ความสลัดตัดกังวลเสียได้ย่อมเป็นปัจจัยให้เกิดปัญญา ชักพาให้แลเห็นอรรถธรรมแจ่มแจ้ง ตลอดจนถึงได้ปัญญาอย่างสูงสุดในพระพุทธศาสนาที่นิยมว่าความตรัสรู้อริยสัจธรรม เหตุนั้นจึงจัดว่า พรหมจรรย์เป็นมงคลเครื่องเจริญ เพราะเป็นทางจะดำเนินขึ้นสู่มงคลอย่างสูงในลำดับไป ฯ

ความเห็นอริยสัจ คือเห็นแจ่มแจ้งด้วยปัญญารู้จักของจริงอันประเสริฐที่ใคร ๆ ค้านไม่ได้ ๔ อย่าง คือ ๑. ทุกข์ ๒. เหตุให้ทุกข์เกิด ๓. ความดับทุกข์ ๔. อุบายที่จะดำเนินใจให้ถึงความดับทุกข์ นี้ท่านจัดว่าเป็นปัญญาอย่างสูงสุดในพระพุทธศาสนา เพราะสามารถจะนำบุคคลให้พ้นจากภูมิปุถุชน ดำรงตนอยู่ในภูมิ

อริยะ แต่เมื่อใช้ความวิจารณ์โดยแยบคาย ก็พอที่จะผ่อนให้สมแก่ภูมิปฏิบัติได้อยู่ ๆ ทุกข์เป็นของที่ไม่มีใครชอบไม่มีใครปรารถนา แต่ก็หนีให้พ้นไปไม่ได้ ทุกข์อันเป็นของประจำสังขารคือ ชรา พยาธิ มรณะ แม้แต่ท่านผู้พ้นที่ว่าตัดกิเลสเด็ดขาดเป็นพระอรหันต์ เมื่อยังดำรงสกนธ์มีชีวิตอยู่ก็ต้องได้รับเหมือนกัน ส่วนชาติไม่จำต้องกล่าวถึง เพราะกว่าบุคคลจะรู้เดียงสารู้จักสุขทุกข์ ก็เลยมาเสียแล้ว แต่ผู้ใช้ปัญญาพิจารณาจักแลเห็นว่าเป็นต้นทางแห่งทุกข์ ทุกข์ที่กล่าวมาแล้วเหล่านี้ไม่ใช่ของที่จะพึงแก้ เพราะอยู่นอกอำนาจ ส่วนในอริยสัจข้อที่ ๒ กล่าวถึงเหตุที่ให้ทุกข์เกิด ชี้เอาตัณหาคือความปรารถนาที่อย่างแรง จนถึงทยานหรือดิ้นรน นั้นพึงเข้าใจว่าเหตุให้เกิดทุกข์ใจอันเป็นทุกข์อีกแผนก ๑ ถ้าจะรวมเอาทุกข์อันเป็นธรรมดาของสังขารเข้าไปด้วย ก็จะต้องหาทางอธิบายอ้อมค้อมมาก ๆ ทุกข์ใจ คือความเศร้าโศก น้อยใจ แค้นใจ ความประจวบกับสิ่งที่ไม่พอใจ หรือพลัดพรากจากสิ่งที่รักใคร่และความปรารถนาไม่สมหวัง เหล่านี้เป็นต้น ที่เกิดเพราะความทยานหรือดิ้นรน ถ้าเว้นความปรารถนาเสียก็สงบ ตัณหาที่เป็นเหตุแห่งทุกข์ ท่านแสดงไว้ ๓ ประเภท คือ ๑. มีลักษณะให้ปรารถนารักใคร่ชอบใจ อารมณ์ที่น่ารักใคร่ต่าง ๆ เมื่อยังไม่ได้ก็ปรารถนาที่จะได้เมื่อได้แล้วก็ปรารถนายิ่ง ๆ ขึ้นไปไม่รู้จักพอ ๒. มีลักษณะให้ปรารถนาในความเจริญยิ่ง ๆ ขึ้นไป ซึ่งทำบุคคลให้สมหวังในส่วน ๑ แต่ก็ไปติดอยู่ในอีกส่วน ๑ หรือความปรารถนาให้อารมณ์นั้น ๆ มั่นคงไม่แปรปรวน ตลอดจนถึงปรารถนาให้ดำรงคงชีวิตอยู่ยืนนาน ด้วยไม่อยากจะตายเสีย ๓. มีลักษณะให้ดิ้นรนที่จะพ้นไปจากอารมณ์ที่ตนไม่พอใจ หรือปรารถนาจะให้อารมณ์นั้นสูญสิ้นไปหรือเมื่อเห็นทุกข์เป็นของเหลือทน ก็ปรารถนาที่จะตายเสียเพื่อให้พ้นไป ด้วยเข้าใจว่าตายแล้วก็พ้นทุกข์ รวมตัณหา ๓ ประเภทนั้น ก็คือปรารถนาละโมภไม่รู้จักพอ ๑ ปรารถนาฝืนธรรมดาเพื่อจะพ้นไปจากสิ่งที่ไม่พอใจ ๑ บุคคลผู้ตกอยู่ในคติแห่งตัณหายังละเสียไม่ได้ตราบใด ก็ยังเกี่ยวข้องอยู่กับทุกข์ตราบนั้น ฝ่ายบุคคลผู้ไม่ตกอยู่ในคติของตัณหา แม้จะได้ประสบทุกข์ ย่อมพิจารณาเห็นเป็นธรรมดาแล้วไม่ปรารถนาฝืนก็ชื่อว่าไม่เป็นทุกข์ เพราะไม่ทำจิตให้เกี่ยวข้องอยู่กับทุกข์ ๆ แต่ความปรารถนาก็เป็นของธรรมดาที่มีประจำบุคคล เมื่อความ

ปรารถนาเกิดขึ้น อันจะห้ามเสียว่าอย่าปรารถนาเลย ก็ไม่ใช่ของง่าย มีอุบายก็แต่เพียงทำความปรารถนาให้เป็นไปชอบตามทำนองคลองธรรม คือไม่ให้ถึงละโมภหรือทยานดิ้นรนจนเกินฐานะ สมเด็จพระบรมศาสดาจารย์ทรงแนะทางสำหรับดำเนินจิตที่จะไม่ให้เกี่ยวข้องอยู่กับทุกข์ไว้ ๘ ทาง คือ ๑. ให้ใช้ปัญญาสืบสางกำหนดเหตุผล เช่นกำหนดว่า ทุกข์มาจากเหตุอันนี้ สุขมาจากเหตุอันนี้ หรือกำหนดว่านี้เป็นเหตุแห่งทุกข์ นี้เป็นเหตุแห่งสุข ๒. ดำริชอบ คือ ก. ไม่ห่วงใยในอารมณ์ที่รักใคร่จนถึงเป็นเหตุไม่อาจจาก ข. ไม่คิดพยาบาทผูกเวรผู้อื่น ค. มีเมตตากรุณาในมนุษย์และสัตว์ทั่วไป เห็นสุขทุกข์ของเราของเขา ๓. ไม่เบียดเบียนตัดรอนประโยชน์ของเขาอื่นหรือกระทบกระทั่งน้ำใจด้วยวาจา ๔. ไม่เบียนเบียนชีวิต ทรัพย์สมบัติหรือประเวณี ๕. ประกอบการเลี้ยงชีพเป็นสัมมาอาชีวะ ๖. เป็นคนมีบากบั่นเพียรพยายามเพื่อจะละชั่วประพฤติดี ๗. มีสติรอบคอบ ๘. คุมใจให้ดิ่งลงเป็นหนึ่งในทางที่ชอบ ไม่ให้อารมณ์ภายนอกมาขัดขวาง เมื่อดำเนินจิตตามทางทั้ง ๘ นี้ก็พอจะแบ่งเบาตัณหาคือดิ้นรนหรือทยานที่เป็นฐานแห่งความทุกข์ เมื่อความปรารถนาเบาลงทุกข์ก็เบาลง เมื่อถึงสงบ ทุกข์ก็สงบ ฯ ความกำหนดพิจารณาเห็นตามแนวนี้ จัดว่าเห็นอริยสัจโดยบรรยาย ผ่อนคลายลงให้ควรแก่ภูมิแห่งความปฏิบัติจัดว่าเป็นมงคลประการ ๑ แต่เมื่อปฏิบัติโดยยิ่งยวดขึ้นไป ก็สามารถที่จะประสบผลอันเป็นที่มุ่งหมายอย่างเยี่ยมยอดในพระพุทธศาสนา ที่ได้ชื่อว่าพระนิพพานในประการเป็นลำดับไป ฯ

ความทำให้แจ้งซึ่งพระนิพพาน เป็นผลที่สำเร็จมาแต่ความเห็นอริยสัจจัดเป็นมงคลอีกประการ ๑ ฯ คำว่า นิพพาน แปลว่า ดับ คือดับเย็นปราศจากกิเลสอันเป็นเครื่องร้อน กิเลสท่านเปรียบว่าอาการประดุจไฟ เพราะลนจิตสันดานให้เร่าร้อนอยู่เป็นนิจ เมื่อปราศจากกิเลส จิตก็เย็นสนิท ฯ อีกอย่าง ๑ แต่ก่อนแปลกันมาว่า หาเครื่องร้อยรัดมิได้ อธิบายว่า กิเลสเป็นเครื่องร้อยรัดเกี่ยวข้องไว้ไม่ปล่อยให้เป็นอิสระภาพ บุคคลผู้มีความกังวลห่วงใยไม่อาจไปไหนได้โดยสะดวก ฉันใดบุคคลผู้ถูกกิเลสร้อยรัด ก็ไม่เป็นอิสระภาพแก่ตนฉันนั้น ฯ แต่สมเด็จพระมหาสมณะเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงวิจารณ์ถึงศัพท์นิพพาน

โดยละเอียด ทรงแปลว่า หาของเสียบแทงมิได้ อธิบายว่า กิเลสเป็นเครื่องเสียบแทงประดุจลูกศร ฯ นิพพานนั้นมี ๒ อย่าง ๆ ๑ คือความดับกิเลสของท่านผู้ยังดำรงสกนธ์อยู่ เรียกว่า สอุปาทิเสส ที่ได้แก่พระอรหัตตผลนำบุคคลผู้บรรลุให้เป็นพระอรหันต์ อีกอย่าง ๑ คือ ความดับสกนธ์ของพระอรหันต์นั้นอันเป็นที่สุดไม่มีชาติไม่มีภพอีกต่อไป ฯ นิพพานเป็นที่มุ่งหมายในที่สุดแห่งความปฏิบัติไม่ใช่แต่ในพระพุทธศาสนา แม้ในศาสนาอื่นก็มีความมุ่งหมายอันเป็นที่สุดแห่งความปฏิบัติเหมือนกันต่างแต่ความเข้าใจไปคนละอย่าง ฯ นิพพานเป็นธรรมที่สูงสุดลึกซึ้งยากที่จะอธิบายให้เข้าใจง่าย พูดย่อ ๆ รวมใจความเข้ากล่าว ก็คือพระนิพพานเป็นสุขอย่างยิ่งไม่มีทุกข์เจือปนเลย และเป็นสุขที่มั่นคงไม่คืนคลาย แต่จะสำเร็จได้ก็ด้วยทำตนให้ปราศจากกิเลศอย่างเด็ดขาด แม้ผู้ปฏิบัติยังไม่บรรลุถึงพระนิพพาน เมื่อได้ปฏิบัติเพียงเบื้องต้นหรือท่ามกลาง ดับความโลภ ความโกรธ และความหลง ลงได้ในขณะใด ท่านก็กล่าวว่าได้ดื่มรสพระนิพพานในขณะนั้น เพราะเป็นรสอันเดียวกัน ต่างแต่ดับสนิทหรือไม่สนิทเท่านั้น เช่นความโกรธเกิดขึ้น ก็มีความเร่าร้อน เมื่อความโกรธนั้นดับลงเสียได้ ก็ย่อมมีความเย็นเป็นผาสุข แม้แต่อย่างเดียวดับลงไปยังเป็นสุข ถ้าดับกิเลศได้หมดจนสิ้นเชิง จะเป็นบรมสุขอย่างยวดยิ่งสักเพียงไร เพราะฉะนั้นความทำพระนิพพานให้แจ้งจึงเป็นมงคลอันล้ำเลิศประเสริฐสุดในพระพุทธศาสนา ด้วยประการฉนี้ ฯ

คาถาที่ ๑๐

ผุฏฺฐสฺส โลกธมฺเมหิ　　จิตฺตํ ยสฺส น กมฺปติ

อโสกํ วิรชํ เขมํ　　เอตมฺมงฺคลมุตฺตมํ ฯ

จิตของบุคคลผู้ถูกโลกธรรมแล้วไม่หวั่นไหว ๑ จิตที่ไม่เศร้าโศก ๑ จิตที่ปราศจากธุลี ๑ จิตที่เกษม (คือปลอดโปร่ง) ๑ จิต ๔ ประการนี้ เป็นมงคลอันอุดม ฯ

ในคาถาที่สุดนี้ ปรารภถึงจิตแห่งท่านผู้ปราศจากกิเลส อันสืบเนื่องมาแต่ความทำพระนิพพาน (คือพระอรหัตตผล) ให้แจ้ง ประการต้นกล่าวถึงจิตที่ไม่หวั่นไหวเพราะโลกธรรม ฯ โลกธรรม คือธรรมสำหรับโลกที่ทำจิตปุถุชนให้แปรปรวน ชักให้เหิมไปตามบ้าง ชักให้เหี่ยวแห้งใจบ้าง ต่างโดยลักษณะเป็น ๘ อย่าง คือ ๑. มีลาภ ๒. เสื่อมลาภ ๓. มียศ ๔. เสื่อมยศ ๕. นินทา ๖. สรรเสริญ ๗. สุข ๘. ทุกข์ โลกธรรมเหล่านี้ครอบงำไม่เลือกหน้า พระอริยะหรือปุถุชนก็ถูกทั้งนั้น แต่ต่างกัน คือ พระอริยะท่านไม่หวั่นไหว ส่วนปุถุชนย่อมหวั่นไหว แต่เป็นของที่ผู้มีวิจารณ์จะต้องปฏิบัติโดยรู้เท่าไม่ปล่อยใจไปตาม ฯ บุคคลผู้ได้ลาภได้ยศได้รับความสรรเสริญและบริบูรณ์ด้วยความสุข แต่ไม่มีสติเหนี่ยวรั้งบังคับใจ ฟุ้งเฟ้อเห่อเหิม เป็นอย่างไรบ้าง ฝ่ายคนผู้มีสติไม่ฟุ้งเฟ้อเห่อเหิม ยับยั้งใจแต่พอควร ต่างกันอย่างไร ในฝ่ายข้างเสื่อม ผู้ถูกความเสื่อมลาภเสื่อมยศนินทาหรือรับทุกข์ แล้วไม่มีสติอาลัยเสียดายน้อยใจตรอมเตรียม เดือดร้อนเพียงไร ฝ่ายผู้มีสติยับยั้งชั่งใจรู้จักอดกลั้น ผ่อนผันให้ตนเบาทุกข์ขึ้นเพียงไร วิจารณ์เห็นเพียงเท่านี้ ก็พอที่จะสามารถต่อสู้กับโลกธรรม ในทางธรรมท่านให้พิจารณาว่าสิ่งนั้นเกิดขึ้นแล้วแก่เรา ก็แต่ว่ามันไม่เที่ยง เป็นทุกข์มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา

ควรรู้ตามที่เป็นจริงอย่าให้มันครอบงำจิตได้ แล้วไม่ยินดีในส่วนที่น่าปรารถนา และยินร้ายในส่วนที่ไม่น่าปรารถนา ฯ สมเด็จพระบรมศาสดาตรัสว่า "บัณฑิตทั้งหลายอันสุขหรือทุกข์ถูกต้องย่อมไม่แสดงอาการขึ้นลง (คือยินดีหรือเสียใจถึงออกนอกหน้า)" ความเป็นเช่นนั้นย่อมสำเร็จมาแต่จิต เหตุนั้นจิตที่ไม่หวั่นไหวเพราะโลกธรรมจึงจัดเป็นมงคลประการ ๑ ฯ

อนึ่งบุคคลที่มีจิตไม่หวั่นไหวเพราะโลกธรรมเช่นนั้นแล้ว แม้ทุกข์อะไรๆ จะมาทับถม ก็ไม่โทมนัสเศร้าโศกเสียใจจนเกินควร จิตที่ไม่เศร้าโศก จัดเป็นมงคลอีกประการ ๑ ในลำดับไปฯ ความโศกคือ ความเหี่ยวแห้งตรอมจิตในเมื่อถูกความพิบัติเข้าทับถม เช่นบุตรธิดาหรือญาติที่รักใคร่พวกพ้องบริวารถึงมรณะ หรือถูกทุกข์ภัยอย่างอื่น ๆ หรือตนเองถูกทุกข์อย่างแรงกล้า เป็นต้นว่าถูกจองจำ หรือจะถูกปลงชีวิตฯ ความโศกเป็นของยากที่สามัญมนุษย์จะละได้ แต่ถ้าใช้ปัญญาหยั่งวิจารณ์แล้วจะเห็นว่าไม่ได้ประโยชน์เลย ความโศกช่วยแก้อะไรได้บ้าง ผู้ที่มรณะไป ความโศกก็ไม่แก้ไขให้ฟื้นได้ ความทุกข์อย่างอื่น ๆ ความโศกก็ไม่ได้ช่วยให้แบ่งเบา ซ้ำกลับจะเพิ่มทุกข์ ควรระลึกถึงราชภาษิตแห่งพระเจ้าฆตราช ผู้ถูกพระเจ้าธังกราชชิงราชสมบัติเสีย ตรัสไว้ในธังกราชชาดกว่า "ความโศกไม่ได้นำสิ่งที่ล่วงแล้วคืนมาได้ ทั้งไม่ได้นำมาซึ่งความสุขที่ยังไม่มาถึง เหตุนั้นแลธังกราชเราจึงไม่เศร้าโศก ความโศกไม่ได้เป็นเพื่อนที่น่าอุ่นใจ ผู้เศร้าโศกย่อมซูบผอม บริโภคอาหารไม่มีรส เมื่อผู้เศร้าโศกเดือดร้อนอยู่ประดุจถูกลูกศรแทง ปัจจามิตรย่อมดีใจ" อนึ่งบุคคลผู้อันความโศกเข้าครอบงำ ไม่เป็นอันตั้งหน้าที่จะประกอบการงานย่อมปล่อยเวลาให้เสียไป ความโศกเป็นสิ่งที่ไม่มีประโยชน์ ทั้งนำมาซึ่งความทุกข์อย่างนี้ ความไม่มีโศกจึงเป็นมงคล เพราะนำให้เกิดผลที่เป็นประโยชน์และเป็นสุขเป็นนิจกาล ฯ

คำว่า ธุลี เป็นชื่อแห่งกิเลสอันเป็นมูลราก ๓ ประการ คือ ราคะ โทสะ โมหะ กิเลสเหล่านี้ได้ชื่อว่า ธุลี เพราะทำจิตให้หมอง ทำนองเดียวกับฝุ่นละออง ที่ปลิวมาจับพัสดุต่าง ๆ ให้มัวมอมเปรอะเปื้อน กิเลสเหล่านี้มีลักษณะทำจิตให้หมองอย่างเดียวกัน แต่ต่างกันโดยอาการ ราคะชักให้แส่หาในอารมณ์ที่น่ากำหนัด โทสะชักให้ข้องขัดด้วยความเคืองแค้น โมหะชักให้งมงายไม่รู้จักผิดชอบ และยังต่างกันโดยโทษและระยะกาลที่เป็นไป ราคะมีโทษน้อยแต่คลายช้า โทสะมีโทษกล้าแต่คลายเร็ว โมหะทั้งมีโทษกล้าทั้งคลายช้าด้วย แต่ในประการต้นคือราคะ ในที่บางแห่งแสดงให้กว้างออกไปว่า ความโลภ ซึ่งเป็นกิเลสฝักฝ่ายเดียวกัน แต่โดยมากในที่สมเด็จพระผู้มีพระภาคตรัสสอนบรรพชิต มักทรงยกราคะเป็นประการต้น ที่ตรัสสอนชนทั่วไป มักทรงใช้ความโลภ เพื่อให้เหมาะแก่ความปฏิบัติ เมื่อบุคคลมาทราบชัดว่า กิเลสเหล่านี้เป็นเครื่องทำจิตให้หมอง ก็พึงปฏิบัติเพื่อจะป้องปัดธุลีเหล่านั้นให้บางลงตามแต่จะเป็นได้ ด้วยพิจารณาเห็นโทษแห่งราคะหรือความโลภและโทสะ แล้วใช้ปัญญาสืบสางเพื่อให้กระจ่างหายงมงาย ก็จัดว่าเป็นผู้ทำจิตให้ปราศจากธุลีได้ในมงคลนี้ ฯ

จิตที่เกษม คือ จิตที่ปลอดโปร่งจากเครื่องประกอบ ฯ เครื่องประกอบนั้นมีอยู่ ๔ คือ กาม ภพ ทิฏฐิ อวิชชา ฯ ความกำหนัดยินดีอันเกี่ยวข้องกับกามคุณ ๕ คือ รูป เสียง กลิ่น รส และสัมผัส จัดเป็นกามโยคะเครื่องประกอบคือกาม ความกำหนัดยินดีในความเกิดในภพที่นิยม จัดเป็นภวโยคะเครื่องประกอบคือภพ ความยินดีใคร่อยู่ในองค์ฌาน และความยินดีที่เกี่ยวข้องกับความเห็นว่าโลกเที่ยง ก็จัดเข้าในภวโยคะเหมือนกัน ทิฏฐิ คือความเห็นผิดนอกทางที่เรียกกันดื่นว่า มิจฉาทิฏฐิ จัดเป็นทิฏฐิโยคะเครื่องประกอบคือทิฏฐิ ความไม่รู้แจ้งในเหตุผลที่แสดงว่าความไม่รู้อริยสัจ หรือความเขลาที่เนื่องมาจากความไม่รู้ซึ่งสภาพที่ไม่รู้ เช่นเชื่อว่ามีพระเจ้าผู้สร้างทำการอ้อนวอนและบวงสรวงเป็นอาทิ

ตลอดถึงสีลัพพตปรามาสการถือความศักดิ์สิทธิ์เนื่องมาจากพระเจ้า จัดเป็นอวิชชา โยคะเครื่องประกอบคืออวิชชา กิเลสเหล่านี้เรียกว่าโยคะ เพราะประกอบสัตว์โลกไว้ในสังสารวัฏไม่ให้ล่วงพ้นไปได้ จิตที่ปลอดจากกิเลสเหล่านี้ เรียกว่าจิตเกษม เป็นมงคลอันล้ำเลิศประเสริฐสุด ด้วยประการฉนี้ ฯ

คาถาเสริมท้ายแสดงอานิสงส์

เอตาทิสานิ กตฺวาน **สพฺพตฺถมปราชิตา**
สพฺพตฺถ โสตฺถึ คจฺฉนฺติ **ตนฺเตสํ มงฺคลมุตฺตมนฺติ ฯ**

๓๘ ประการถ้วน ตละล้วนสุมงคล
เทวามนุษย์ชน ปฏิบัตินุวัตรตาม
ทุกสถานมิแพ้ใคร ประลุชัยสวัสดิ์งาม
นั้นแลประสิทธิ์นาม วรมังคโลดม ฯ

พิธีการบำเพ็ญกุศลในทางพระพุทธศาสนา

การบำเพ็ญกุศลในทางพระพุทธศาสนานั้น แบ่งออกเป็น ๒ ประเภท คือ งานมงคล และงานอวมงคล

งานมงคล ได้แก่งานโกนผมไฟ ตัดจุก ทำบุญบ้าน ทำบุญวันเกิด ทำบุญอายุ แต่งงาน และงานฉลองต่าง ๆ

งานอวมงคล ได้แก่งานบำเพ็ญกุศลเกี่ยวกับการตาย เช่น การทำบุญ ๗—๕๐—๑๐๐ วัน เป็นต้น

การประกอบพิธีควรจัดดำเนินอย่างมีระเบียบ ถูกต้องตามแบบแผนและความนิยม โดยลำดับขั้นดังนี้ คือ

๑. **การนิมนต์พระ** ควรเขียนเป็นฎีกานิมนต์ เพื่อท่านจักได้ถือไว้เป็นหลักฐานกันลืม แบบฎีกานิมนต์พระควรระบุสถานที่ ๆ จะจัดงาน วัน เดือน ปี และเวลาเริ่มงาน จำนวนพระพร้อมทั้งชื่อผู้นิมนต์ การจัดพาหนะรับ–ส่ง ถ้าเป็นงานมงคลพึงกล่าวนิมนต์ท่านว่า "เจริญพระพุทธมนต์" งานอวมงคล พึงกล่าวนิมนต์ท่านว่า "สวดมนต์" อย่าสับกัน

อนึ่ง อย่าพึงใช้ถ้อยคำที่ขัดกับพระวินัยบัญญัติ เช่น การออกชื่อโภชนาหารที่จะจัดถวายว่า "นิมนต์ฉันข้าว" ซึ่งที่ถูกควรใช้คำว่า "นิมนต์รับอาหารบิณฑบาตเช้าหรือเพล" ถ้าเกรงว่าจะใช้ถ้อยคำไม่ถูกต้อง จะเปลี่ยนมาใช้คำง่าย ๆ ว่า "นิมนต์ฉันเช้า" หรือ "นิมนต์ฉันเพล" ก็ได้

จำนวนพระที่จะนิมนต์นั้นสุดแต่ความนิยม โดยทั่วไปนิยมนิมนต์กันเป็น**จำนวนคี่** คือ ๕, ๗, ๙, ๑๐ และ ๑๑ สำหรับงานมงคลสมรส นิยมการนิมนต์จำนวนคู่ เช่น ๖, ๘, ๑๐

๒. **การจัดสถานที่** พึงทำความสะอาดบริเวณที่ประสงค์จะจัดพิธีให้หมดจด มีการตกแต่งประดับประดาให้เป็นระเบียบเรียบร้อยและสวยงามตามควรแก่ฐานะ หากฝาผนังไม่เรียบร้อยก็ควรขึงม่านเสียด้วย ถ้าสะอาดดีอยู่แล้วก็ไม่จำเป็น

๓. การปูลาดพื้นสถานที่ ควรปูลาดพื้นสถานที่ด้วยเครื่องปูลาด เช่น เสื่อหรือพรม โดยพิจารณาคัดเลือกสี และให้ดูกลมกลืนกัน ข้อที่ควรระมัดระวังก็คือ ต้องให้รอยต่อทางด้านสูงทับด้านต่ำ ระวังอย่าให้ทางด้านต่ำทับด้านสูง ทั้งนี้ให้กำหนดเอาทางด้านที่ประดิษฐานพระพุทธรูปและพระสงฆ์เป็นด้านสูงลดหลั่นกันลงมาตามลำดับ เพราะตามความนิยมถือกันว่าผู้น้อยไม่ควรนั่งสูงกว่าผู้ใหญ่ เป็นการแสดงคารวะต่อผู้ใหญ่

๔. การปูลาดอาสนะพระสงฆ์ พึงปูผ้าขาวลาดทับบนเสื่อหรือพรม ให้เป็นทางยาวพอดีกับจำนวนพระ แล้วปูหรือวางอาสนะสำหรับนั่งเฉพาะองค์ เรียงกันตามลำดับอาวุโส นับจากโต๊ะหมู่บูชาไปจนองค์สุดท้าย กะเว้นช่องระหว่างองค์ให้ห่างกันพอวางถาดใส่น้ำร้อน น้ำเย็น กระโถน พานใส่หมากพลู บุหรี่ได้พอดี ระวังอย่าให้เบียด

สำหรับน้ำฉัน ต้องจัดถวายเฉพาะองค์ เพราะมีพุทธบัญญัติห้ามมิให้พระภิกษุดื่มน้ำหรือบริโภคร่วมภาชนะเดียวกัน สิ่งต่างนอกจากนี้ เช่น กระโถน พานหมากพลู จะใช้ ๒ องค์ ต่อ ๑ ที่ก็ได้ ถ้ามีหมอนอิงก็ตั้งพิงเฉพาะองค์

ตามที่กล่าวมาแล้ว เป็นการจัดรับรองพระสงฆ์และแขกผู้มาร่วมในพิธีให้นั่งกับพื้น โดยการจัดเครื่องปูลาดสำหรับฆราวาสให้แยกกันเป็นคนละส่วนกับของพระสงฆ์ ชื่อว่าเป็นการแสดงคารวะต่อพระสงฆ์ หากเจ้าภาพประสงค์จะจัดรับรองแขกด้วยการให้นั่งเก้าอี้ ก็ต้องยกเป็นอาสน์สงฆ์ขึ้น ให้สูงกว่าเก้าอี้ของฆราวาสเล็กน้อย และเพื่อให้พระท่านก้าวขึ้นลงสะดวก ควรจัดม้าเตี้ยวางไว้หน้าอาสน์สงฆ์ด้วย

ในปัจจุบันได้มีผู้ประดิษฐ์อาสนะสงฆ์สำเร็จรูปชนิดพับได้ขึ้นใช้แทนพรมและหมอนอิง พนรองนั่งและพนักพิงปูด้วยยางฟองน้ำหนาหนึ่งนิ้ว หุ้มหนังเทียม ประกอบเหล็กยึดมีบานพับปรับให้เอนได้ตามความต้องการ

๕. การจัดเครื่องรับรอง เมื่อจัดสถานที่ปูลาดอาสนะเสร็จเรียบร้อยแล้ว พึงจัดเครื่องรับรองพระและแขกต่อไป คือ ถาดใส่น้ำร้อนและน้ำเย็น พานหมากพลู บุหรี่ กระโถน

การตั้งเครื่องรับรองพระสงฆ์นั้น ให้ตั้งกระโถน พานหมากพลู บุหรี่ ทางด้านซ้ายของพระสงฆ์ ที่น้ำร้อนน้ำเย็น ทางด้านขวาของแต่ละองค์ไม่ปะปนกัน กระโถน พานหมากพลู บุหรี่ ถ้าจำเป็นจะจัดเป็นที่ละ ๒ องค์ก็ได้ การวางควรวางกระโถนไว้ด้านใน ที่น้ำร้อน น้ำเย็น พานหมากพลู บุหรี่ วางเสมอแนวอาสนะ อย่าให้ล้ำแนวออกมา ส่วนเครื่องรับรองสำหรับฆราวาสนั้น พึงจัดไว้ตามประเพณีนิยมอย่าให้บกพร่อง

๖. **การจัดเครื่องบูชาและตั้งพระพุทธรูป** โต๊ะหมู่บูชาที่นิยมใช้กันส่วนมากได้แก่ ชุดหมู่ ๗ และชุดหมู่ ๙ ส่วน ชุดหมู่ ๕ นั้นไม่นิยมใช้นอกจากจำเป็น ถ้าไม่มีโต๊ะหมู่ดังกล่าวจะใช้โต๊ะธรรมดาเสริมเป็นชั้น ๆ แทนก็ได้

เครื่องสักการะที่ใช้เป็นหลักมีอยู่ ๓ อย่าง คือ ดอกไม้ ธูป เทียน นอกนั้นเป็นส่วนประกอบให้ดูงาม

การจัดตั้งโต๊ะบูชาตามแบบแผนที่นิยมกันมีเครื่องสักการะอย่างน้อย ๕ ที่ คือ พานพุ่มดอกไม้หรือจะใช้แจกันปักดอกไม้ก็ได้ ๒ ที่ เชิงเทียนพร้อมเทียน ๒ ที่ กระถางธูปพร้อมธูป ๓ ดอก ๑ ที่ รวม ๕ ที่

ธูปเทียนที่ใช้ควรชุบน้ำมันยาง หรือน้ำมันก๊าดที่ไส้เทียนและปลายธูปสักเล็กน้อยก่อน เพื่อให้จุดง่าย แต่ควรระวังอย่าให้น้ำมันชุ่มมากเกินไป จะทำให้เกิดควันเป็นที่รบกวน

การตั้งเครื่องบูชาให้ตั้งไว้ทางด้านขวามือของพระประธานสงฆ์ แต่ถ้าสถานที่ไม่อำนวย จะตั้งไว้ทางด้านซ้ายของพระประธานสงฆ์ก็ได้ สิ่งที่พึงระวังก็คือ อย่าตั้งให้ใกล้กับทางที่จำเป็นต้องใช้เดินผ่านไปมาอันทำให้ต้องเดินกรายพระพุทธรูปเป็นการขาดความเคารพ

อนึ่ง ทิศทางที่จะผันพระพักตร์พระพุทธรูปนั้นปฏิบัติกันหลายแบบ แต่การตั้งให้ผันพระพักตร์ไปทางเดียวกับพระสงฆ์เป็นแบบที่นิยมมากกว่า เพราะสะดวกในการสักการะ ทำให้เกิดความเรียบร้อยดูงดงามดี นอกจากนั้นยังถือกันว่าพระพุทธรูปเป็นประมุขแห่งพิธีนั้นด้วย

พระพุทธรูปที่นำมาประดิษฐานบนที่บูชานั้น ส่วนมากนิยมพระพุทธปางสมาธิ หรือปางมารวิชัย ซึ่งหาได้ไม่ยากไม่นิยมพระพุทธรูปยืน นอกจากจะเป็นงานทำบุญวันเกิดหรือทำบุญอายุ จึงจะบูชาด้วยพระประจำวันเกิดของเจ้าภาพหรือเจ้าของงาน

เมื่อจัดที่บูชาเสร็จแล้ว ควรจัดผ้าขาวสี่เหลี่ยมผืนเล็ก ๆ หรือพรมสำหรับกราบพระ ปูทับผ้าที่ปูรองโต๊ะหมู่บูชาอีกชั้นหนึ่ง แต่ปัจจุบันนิยมใช้หมอนแพรสวย ๆ เป็นหมอนกราบ หรือใช้ที่กราบสำเร็จรูปเพราะสะดวกดีกว่า

๗. **การตั้งภาชนะน้ำมนต์** ภาชนะสำหรับใส่น้ำทำน้ำมนต์มีอยู่มากมายหลายชนิดด้วยกัน เช่นครอบสำริด ครอบทองเหลือง หรือทองแดง ขันโบราณ บาตรดิน บาตรหินอ่อน บาตรสังคโลก หรือบาตรเหล็กก็ได้ แต่ห้ามใช้เครื่องทอง เครื่องเงิน เพราะเป็นของอนามาส ถ้าพระไปจับจะต้องอาบัติ และควรหลีกเลี่ยงวัตถุที่เกิดสนิมง่าย

การใส่น้ำควรระวังอย่าให้เต็ม กะให้ระดับน้ำต่ำกว่าปากภาชนะประมาณ ๑—๒ องคุลีก็พอ น้ำที่ใช้ควรเป็นน้ำสะอาดในบางแห่งก็นิยมใส่ใบเงิน ใบทองลงไปด้วย โดยถือว่าชื่อเป็นมงคล

๘. **การเตรียมเครื่องใช้ในพิธีมงคล** นอกจากน้ำมนต์เป็นหลักในพิธีมงคลแล้ว ยังมีสิ่งที่ต้องเตรียมตามประเภทของงานนั้น ๆ อีกหลายอย่างดังต่อไปนี้คือ

ก. งานมงคลโกนผมไฟ ตัดจุก ควรเตรียมสังข์ มงคล โถกระแจะ กรรไกรและมีดโกน บางแห่งก็เตรียมหญ้าแพรก ใบบัวหลวงหรือใบบอนไว้สำหรับรับรองผมที่ตัดหรือโกนแล้ว

ข. งานมงคลสมรสควรเตรียมสังข์ มงคลคู่หรือบางแห่งเรียกมงคลแฝด โถกระแจะ

ค. งานขึ้นบ้านใหม่ควรเตรียม โถปริกใส่กะแจะสำหรับเจิมประตูบ้าน ทรายใส่ภาชนะเช่นบาตรไว้ เมื่อทำพิธีเสร็จจักได้ใช้โปรยรอบ ๆ บ้าน เพื่อความเป็นสิริมงคลและป้องกันภัยอันตรายต่าง ๆ ด้วย

สิ่งทั้งหลายดังกล่าวแล้วนี้พึงใส่ภาชนะ นำไปตั้งไว้บนโต๊ะที่จัดไว้หน้าที่บูชาทางด้านซ้ายหรือขวาก็ได้ตามความเหมาะสมเมื่อพระเข้านั่งที่เรียบร้อยแล้วพึงนำภาชนะใส่น้ำมนต์ไปตั้งไว้ตรงหน้าพระองค์ที่ท่านจักเป็นผู้หยดเทียนทำน้ำมนต์ ซึ่งส่วนมากได้แก่ประธานสงฆ์ เทียนน้ำมนต์ควรใช้เทียนขี้ผึ้งแท้หนัก ๑ บาท ติดประจำไว้ที่ปากภาชนะ

เครื่องประน้ำมนต์ ควรใช้หญ้าคามัดเป็นกำขนาดพอกำได้รอบ ตัดปลายตัดราก ให้ยาวประมาณ ๑ ศอก แล้วใช้ด้ายสายสิญจน์ถักส่วนโคนให้แน่นสำหรับพระท่านถือ เหตุที่ใช้หญ้าคาก็เพราะชาวพุทธถือกันว่าเป็นหญ้ามงคล กล่าวคือเมื่อสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าจะได้ตรัสรู้นั้นพระองค์ประทับนั่งบนหญ้าคา ซึ่งเรียกกันว่า "รัตนบัลลังก์" ทางฝ่ายศาสนาพราหมณ์ก็ถือว่าเป็นหญ้ามงคลเช่นเดียวกัน เพราะเป็นหญ้าที่ใช้รองหม้อน้ำอมฤต ส่วนใบมะยมนั้นไม่ควรใช้ เพราะถือกันว่าสำหรับประพรมไล่ผี ส่วนคนจีนนิยมใช้ก้านทับทิม ก้านเชียงเช่า

งานมงคลทำบุญอายุ บางรายก็นิยมพิธีโหรหรือพราหมณ์ บางรายก็ไม่นิยม สำหรับรายที่ไม่นิยมพิธีโหรหรือพราหมณ์ควรจัดเตรียมสิ่งต่าง ๆ สำหรับใช้ในพิธีดังนี้ คือ

ถ้ามีการอาบน้ำ ควรเตรียมสังข์สำหรับหลั่งน้ำพระพุทธมนต์ไว้ด้วย เทียนมงคลที่ใช้ในพิธีนั้นใช้ขี้ผึ้งอย่างแท้ หนัก ๔ บาท ใช้ไส้ให้เกินอายุเจ้าของ ๑ เส้น พันให้มีความยาวรอบศีรษะเจ้าของ เทียนมงคลนี้ใช้แทนเทียนชัย ฯ

ถ้ามีเทียนชัย ฯ ด้วย ให้เปลี่ยนไส้เทียนมงคลเป็น ๓๒ เส้น ส่วนเทียนชัย ฯ ใช้ขี้ผึ้งแท้หนักเกินอายุเจ้าของ ๑ บาท ไส้เทียนเกินอายุเจ้าของ ๑ เส้น และให้มีความสูงเท่าตัวเจ้าของ

เทียนชัย ฯ เวลาจุดแล้วต้องระวังอย่าให้ดับในระหว่าง และจะต้องจุดให้ติดต่อกันจนกระทั่งหมดเล่ม ถ้าดับในระหว่าง มักถือว่าเป็นลางไม่ดี ฉะนั้นจึงต้องระวังให้มาก ทางที่ดีควรหาตู้กระจกแล้วจุดตั้งไว้ในตู้

เวลาจุด เมื่อพระเริ่มเจริญพระพุทธมนต์ถึงบทว่า "พุทธัง สะระณัง คัจ-ฉามิ......" จึงลงมือจุดเทียนชัย ฯ และเทียนมงคล ถ้ามีฤกษ์สำหรับจุดเทียนชัย ฯ พึงจุดเทียนชัย ฯ ตามฤกษ์ ส่วนเทียนมงคลจุดดังกล่าวแล้ว

ถ้าเป็นการทำบุญตามปกติธรรมดาก็จัดอย่างงานมงคลทั่ว ๆ ไป ที่นำมากล่าวก็พอเป็นเค้า

การทำบุญอายุ ถ้าเกิดวันไหน ให้เจริญพระพุทธมนต์ในวันนั้น เช่น เกิดในวันที่ ๕ พึงเจริญพระพุทธมนต์ในวันที่ ๕ เลี้ยงพระในวันที่ ๖ ถ้าประสงค์จะทำงานในวันเดียว ก็เลี้ยงพระและเจริญพระพุทธมนต์ในวันที่ ๕ อันเป็นวันสำคัญเสียให้เสร็จก็ได้

อนึ่งในการทำบุญอายุตามที่นิยม มักมีพิธีทักขิณานุปาทานหรือเปตพลีเสียก่อน คือทำก่อนวันเจริญพระพุทธมนต์วันหนึ่งก็ได้ หรือจะทำในวันเดียวกันแต่ก่อนเวลากันก็ได้ พิธีนี้เป็นการบำเพ็ญกุศลอุทิศให้บุรพชนผู้ล่วงลับไปแล้ว มีการสดับปกรณ์หรือบังสุกุลแล้วกรวดน้ำอุทิศผล

๙. **การวงด้ายสายสิญจน์** สายสิญจน์ที่ใช้ต้องเป็นด้ายดิบ นิยมจับเป็น ๙ เส้น ในงานมงคลทั่วไปใช้วงทั่วบ้านหรือรอบบริเวณพิธี ตั้งต้นแต่ฐานพระพุทธที่โต๊ะบูชาเวียนขวา ๓ รอบ แล้วจึงวงให้รอบบ้าน หรือบริเวณพิธีโดยเวียนขวาเป็นทักษิณาวัตร แล้วจึงนำมาบรรจบที่ฐานพระพุทธรูป ถ้ามีสิ่งที่จะนำมาประกอบพิธีซึ่งตั้งไว้บนโต๊ะ ก็ให้วงสายสิญจน์เวียนขวาเสียด้วย ต่อจากนั้นก็รอบฐานภาชนะน้ำมนต์อีก ๑ รอบ แล้ววางกลุ่มสายสิญจน์ไว้ในพานแก้ว หรือตะลุ่มตั้งไว้ทางขวามือของพระองค์ประธานในพิธี

ข้อที่ควรระวัง กลุ่มสายสิญจน์ในพานต้องมีความยาวถึงพระองค์สุดท้าย ห้ามข้ามกรายแม้แต่จะเอื้อมมือข้ามก็ไม่ได้ ถ้ามีความจำเป็นจะต้องหยิบยกสิ่งของก็พึงยกสายสิญจน์ขึ้นก่อนแล้วจึงรอดไปข้างล่าง

๑๐. **การต้อนรับพระสงฆ์** ควรเตรียมน้ำล้างเท้าและผ้าเช็ดเท้าพระไว้ให้พร้อมก่อนพระมาถึง เพราะมีพระพุทธบัญญัติห้ามไว้ว่า "เรา (ภิกษุ) ไม่เป็นไข้ จัก

ไม่สรวมรองเท้าเข้าบ้าน" ถ้าภิกษุรูปใดฝ่าฝืนก็ปรับเป็นอาบัติทุกกฏ ฉะนั้นท่านจึงเดินเท้าเปล่า เท้าย่อมเปื้อน

เมื่อพระมาถึง พึงออกไปนิมนต์ ล้างเท้าและเช็ดเท้าให้สะอาด แล้วนิมนต์ไปพักรอเวลายังที่ๆ จัดเตรียมไว้ ถ้าไม่ได้จัดไว้พึงนิมนต์ให้เข้านั่งตามที่ เมื่อพระนั่งเรียบร้อยพึงประเคนสิ่งที่ได้จัดไว้ต้อนรับ สิ่งที่ไม่ได้ใช้บริโภคไม่ต้องประเคน (ยกเว้นพานสายสิญจน์และภาชนะน้ำมนต์ที่ต้องประเคน)

การประเคนในตอนนี้จะเป็นชายหรือหญิงก็ได้ แต่ควรทำให้ถูกลักษณะของการประเคน

ลักษณะของการประเคน ท่านวางหลักไว้ดังนี้

๑. ของนั้นไม่ใหญ่โตหรือหนักเกินไป เป็นของยกคนเดียวได้
๒. ผู้ประเคนเข้าอยู่ในหัตถบาส คือห่างจากผู้รับประมาณหนึ่งศอกในระหว่าง
๓. น้อมให้ด้วยกาย หรือเนื่องด้วยกาย

ผู้ประเคนพึงเข้าไปอยู่ในระยะดังกล่าวนั้น ยกของให้พ้นจากพื้น ประคองสองมือยื่นไปข้างหน้าในลักษณะขึ้นสะพานโค้ง เมื่อถึงกลางสะพานก็ถึงมือพระผู้รับพอดี อย่ายื่นในลักษณะส่งออกไปตรงๆ

เมื่อประเคนแล้วอย่าไปจับหรือเลื่อนของท่าน ถ้าเผลอไปจับเลื่อนของท่านก็ต้องประเคนใหม่

๑๑. การเริ่มพิธี เมื่อพระมาประชุมพร้อมแล้ว พึงเริ่มพิธี มีการจุดเทียน ธูปเป็นต้น

พิธีกรเริ่มจุดเทียนชะนวน แล้วเชิญท่านผู้เป็นประธานในพิธีหรือท่านที่เป็นเจ้าของงานเป็นผู้จุด ไม่ควรให้ผู้อื่นจุดแทน ถ้าเป็นงานมงคลสมรสก็ควรให้คู่บ่าวสาวแบ่งกันจุด โดยพิธีกรส่งเทียนชะนวนให้ ประธานรับไปจุดเทียนเล่มด้านขวาของพระพุทธรูปก่อน แล้วจึงจุดเทียนเล่มด้านซ้าย ต่อไปจึงจุดธูป ส่วนเทียนน้ำมนต์ยังไม่ต้องจุด ในบางแห่งก็มีเทียนหลายคู่ ผู้จุดพึงจุดเล่มบนขวาของพระ-

พุทธรูปก่อน แล้วจึงจุดเล่มซ้าย ส่วนคู่ต่อ ๆ ไปก็พึงจุดวิธีเดียวกัน ถ้าที่บูชาอยู่สูงเทียนชะนวนควรมีด้ามไม้ยาวต่อด้วย บางแห่งก็ทำเป็นสายชะนวนโยงติดกับไส้เทียนทุกเล่ม เวลาจุดก็จุดตรงรอยบรรจบแห่งเดียวเทียนก็ติดทุกเล่ม

๑๒. **คำบูชาพระ** เมื่อจุดเทียน ธูป ที่เครื่องบูชาเสร็จแล้ว พึงนั่งคุกเข่าประณมมือกล่าวคำบูชาในใจว่า

"อิเมหิ สักกาเรหิ พุทธัง อะภิปูชะยามิ
อิเมหิ สักกาเรหิ ธัมมัง อะภิปูชะยามิ
อิเมหิ สักกาเรหิ สังฆัง อะภิปูชะยามิ"

แล้วกราบ ๓ ครั้ง พร้อมกับกล่าวคำบูชาในใจทุกครั้งที่กราบว่า
ครั้งที่ ๑ พุทธัง วันทามิ
ครั้งที่ ๒ ธัมมัง วันทามิ
ครั้งที่ ๓ สังฆัง วันทามิ

เมื่อบูชาพระและกราบเสร็จแล้ว พึงถวายพานกลุ่มด้ายสายสิญจน์ หรือจะถวายเมื่อตอนจุดธูปเทียนแล้วก็ได้ เสร็จแล้วเริ่มอาราธนาศีลต่อไป

๑๓. **การอาราธนาศีล** พิธีทั่ว ๆ ไปนิยมอาราธนาศีล ๕ ผู้อาราธนาเป็นเจ้าของงานหรือจะให้ผู้ใดอาราธนาแทนก็ได้ และก็ไม่จำกัดว่าจะเป็นชายหรือหญิง ถ้าจัดให้แขกนั่งกับพื้นผู้อาราธนาพึงนั่งประณมมือค่อนไปทางท้ายแถวสงฆ์ กราบ ๓ ครั้ง แล้วกล่าวคำอาราธนาให้ดังพอได้ยินว่า

"(สาธุ) มะยัง ภันเต (วิสุง วิสุง รักขะณัตถายะ)
ติสะระเณนะ สะหะ ปัญจะ สีลานิ ยาจามะ
ทุติยัมปิ มะยัง ภันเต (วิสุง วิสุง รักขะณัตถายะ)
ติสะระเณนะ สะหะ ปัญจะ สีลานิ ยาจามะ
ตะติยัมปิ มะยัง ภันเต (วิสุง วิสุง รักขะณัตถายะ)
ติสะระเณนะ สะหะ ปัญจะ สีลานิ ยาจามะ"

คำแปล ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ข้าพเจ้าทั้งหลายขอศีล ๕ พร้อมทั้งไตรสรณคมน์ เพื่อจะรักษา (ต่าง ๆ กัน) แม้ครั้งที่ ๒ แม้ครั้งที่ ๓ (สำหรับท่านผู้มีศรัทธาจะรักษาศีลทั้ง ๕ ข้อร่วมกันโดยเคร่งครัดก็ไม่ต้องกล่าวคำ "วิสุง วิสุง รักขะณัตถายะ" ทิ้งเสียไว้ หมายความว่าถ้าผิดศีลข้อหนึ่งข้อใดก็เป็นอันว่าศีลทั้ง ๕ ข้อขาดหมด เวลาแปลก็เป็น "เพื่อจะรักษา" เฉย ๆ)

แต่โดยทั่วไปแล้วนิยมอาราธนาแบบที่มีคำว่า "วิสุง วิสุง รักขะณัตถายะ" เพราะเป็นคำกลาง ๆ ดี

พระท่านจะนำว่า "นะโม ตัสสะ ภะคะวะโต อะระหะโต สัมมาสัมพุทธัสสะ
นะโม ตัสสะ ภะคะวะโต อะระหะโต สัมมาสัมพุทธัสสะ
นะโม ตัสสะ ภะคะวะโต อะระหะโต สัมมาสัมพุทธัสสะ"

คำแปล ขอนอบน้อม แด่พระผู้มีพระภาค อรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พระองค์นั้น

เมื่อพระว่าจบลงแล้ว พึงว่าตาม ๓ จบพร้อมกัน แล้วประณมมือฟังพระท่านให้ไตรสรณาคมน์ พระท่านจะว่านำเป็นวรรค ๆ ฆราวาสพึงกล่าวตามเป็นวรรค ๆ เช่นเดียวกัน และให้ดังพอควร

พระท่านจะนำว่า "พุทธัง สะระณัง คัจฉามิ
ธัมมัง สะระณัง คัจฉามิ
สังฆัง สะระณัง คัจฉามิ
ทุติยัมปิ พุทธัง สะระณัง คัจฉามิ
ทุติยัมปิ ธัมมัง สะระณัง คัจฉามิ
ทุติยัมปิ สังฆัง สะระณัง คัจฉามิ
ตะติยัมปิ พุทธัง สะระณัง คัจฉามิ
ตะติยัมปิ ธัมมัง สะระณัง คัจฉามิ
ตะติยัมปิ สังฆัง สะระณัง คัจฉามิ"

คำแปล ข้าพเจ้า ขอถึงพระพุทธเจ้า พระธัมเจ้า พระสงฆ์เจ้า เป็นที่พึ่ง ที่ระลึกถึง (แม้ครั้งที่ ๒ และ ๓) เมื่อจบไตรสรณคมน์แล้ว พึงตั้งใจรับศีลโดยกำหนดในใจว่า จะของดตามข้อห้ามทุกข้อ และพึงว่าตามด้วยเสียงดังพอได้ยิน เป็นข้อ ๆ

พระท่านจะกล่าวนำว่า

"ปาณาติปาต เวระมณี สิกขาปะทัง สะมาทิยามิ
อทินนาทานา เวระมะณี สิกขาปะทัง สะมาทิยามิ
กาเมสุมิจฉาจารา เวระมะณี สิกขาปะทัง สะมาทิยามิ
มุสาวาทา เวระมะณี สิกขาปะทัง สะมาทิยามิ
สุราเมระยะ มัชชะปะมาทัฏฐานา เวระมะณี สิกขาปะทัง สะมาทิยามิ"

คำแปล ข้อ ๑ ข้าพเจ้าขอสมาทานสิกขาบท เว้นจากการฆ่าสัตว์
ข้อ ๒ ข้าพเจ้าขอสมาทานสิกขาบท เว้นจากการถือเอาสิ่งของที่เจ้าของไม่ได้ให้
ข้อ ๓ ข้าพเจ้าขอสมาทานสิกขาบท เว้นจากการประพฤติล่วงประเวณีในทางกาม
ข้อ ๔ ข้าพเจ้าขอสมาทานสิกขาบท เว้นจากการพูดเท็จ
ข้อ ๕ ข้าพเจ้าขอสมาทานสิกขาบท เว้นจากการดื่มน้ำเมาคือสุราและเมรัย

อนึ่งพึงทราบว่า งานพิธีที่มีสวดมนต์แล้วมีเทศน์ติดต่อกันไป ตอนสวดมนต์ไม่ต้องขอศีล ไปขอและรับตอนเทศน์คงอาราธนาพระปริตต์แต่เพียงอย่างเดียว

๑๔. **การอาราธนาพระปริตต์** ในพิธีที่ไม่มีเทศน์ติดต่อกัน เมื่อรับศีลเสร็จแล้วพึงอาราธนาว่า

"วิปัตติปะฏิพาหายะ สัพพะสัมปัตติสิทธิยา สัพพะทุกขะวินาสายะ ปะริตตัง พรูถะ มังคะลัง

วิปัตติปะฏิพานหายะ สัพพะสัมปัตติสิทธิยา สัพพะภะยะวินาสายะ ปะริตตัง พรูถะ มังคะลัง

วิปัตติปะฏิพาหายะ สัพพะสัมปัตติสิทธิยา สัพพะโรคะวินาสายะ ปะริตตัง พรูถะ มังคะลัง"

คำแปล ขอพระคุณเจ้าโปรดสวดพระปริตอันเป็นมงคล เพื่อป้องกันความวิบัติ เพื่อสำเร็จสมบัติทุกประการ เพื่อให้ทุกข์ ภัย โรค ทุกชนิดพินาศสูญหายไป

อาราธนาจบแล้วกราบ ๓ ครั้ง แล้วพึงนั่งราบ ตั้งใจฟังพระสวดมนต์ต่อไป ถ้าจัดที่ให้พระนั่งบนอาสน์สงฆ์ และให้แขกนั่งเก้าอี้ ผู้กล่าวอาราธนาพึงยืนกล่าวค่อนทางท้ายแถวสงฆ์ผินหน้าไปทางพระที่เป็นองค์ประธาน แล้วประณมมือกล่าวคำอาราธนาจบแล้วไม่ต้องกราบ ถอยหลังออกมาพอสมควร แล้วจึงเดินกลับไปนั่งฟังพระสวดยังที่ของตน

๑๕. **การจุดเทียนน้ำมนต์** ในสมัยก่อนท่านนิยมจุดตอนพระสงฆ์สวดรัตนปริตต์ ขึ้นบท "ยังกิญจิ วิตตัง ฯ" แม้ในทางราชการก็นิยมเช่นนี้ แต่ปัจจุบันได้เปลี่ยนมาเป็นมงคลคาถาบทว่า "อเสวนา ฯ" การจุดเทียนน้ำมนต์เป็นหน้าที่ของประธานในพิธีหรือเจ้าของงานโดยตรง ไม่สมควรให้ผู้อื่นจุดแทน ฉะนั้นเจ้าของงานพึงตั้งใจฟังสวดมนต์ไปจนกว่าจะถึงเวลาจุดเทียนน้ำมนต์

เมื่อพระสวดถึงบทส่งเทวดา คือ "ทุกขัปปัตตา ฯ" พึงเตรียมน้ำร้อน น้ำเย็นไว้ พอพระสวดจบก็นำไปถวาย เมื่อพระกลับพึงไปส่งท่านถึงประตูบ้านเป็นการแสดงคารวะ

๑๖. **พิธีในวันเลี้ยงพระ** วันรุ่งขึ้น พึงเตรียมต้อนรับพระเช่นเดียวกับวันสวดมนต์ พระท่านเข้านั่งที่เรียบร้อย พึงจุดเทียน ธูป อาราธนาศีล แต่ไม่ต้องอาราธนาพระปริตต์ เมื่อพระสวดพิธีถวายพรพระจบสังฆคุณคือ "สุปฏิปันโน ฯ" แล้วถ้ามีการตักบาตรก็ให้เริ่มตักตอนนี้ ถ้าเป็นงานมงคลสมรสก็ให้คู่บ่าวสาวตัก-บาตรร่วมกัน ต่อจากนั้นก็จัดเลื่อนสำรับอาหารมาวางตรงหน้าพระ บาตรหรือชามข้าวตั้งด้านในติดองค์พระ สำรับคาวหวานตั้งเรียงคู่กันด้านนอกออกมา ถ้าที่จำกัดยังไม่ต้องตั้ง แต่วางเตรียมไว้ใกล้ ๆ เมื่อพระสวดถวายพระพรจบแล้วจึงประเคน

๑๗. หน้าที่ประเคนพระ เจ้าของงานหรือประธานในพิธีควรประเคนเอง อย่างน้อย ๑–๒ องค์ คือพระผู้เป็นองค์ประธานและองค์ถัดมา ถ้าเป็นงานมงคลสมรสควรให้คู่บ่าวสาวประเคนร่วมกัน พึงประเคนบาตรหรือชามข้าวก่อน แล้วจึงประเคนอาหาร เสร็จแล้วกราบ ๑ ครั้งหรือ ๓ ครั้งก็ได้ ถ้าพระมากรูป รูปต้น ๆ เพียงประณมมือไหว้ พอถึงองค์สุดท้ายจึงกราบ ๓ ครั้ง

ที่กล่าวแล้วเป็นการเลี้ยงด้วยสำรับเฉพาะองค์ ถ้าจัดเลี้ยงเป็นวงก็ให้คอยฟังพระสวดถวายพระพรตอนจบสังฆคุณแล้วพึงเก็บที่น้ำร้อนน้ำเย็นออก ปูผ้าด้านในให้ชิดแถวพระด้านใดด้านหนึ่ง เพื่ออำนวยความสะดวกแก่ท่านโดยมิต้องลุกจากที่นั่งทุกรูป แต่อย่าให้นั่งร่วมกับฆราวาส

๑๘. พิธีจัดเลี้ยงโต๊ะ ปูผ้าให้เรียบร้อย วางจานข้าวให้ตรงกับเก้าอี้ วางช้อนชิดจานด้านขวา วางส้อมชิดจานด้านซ้าย ถ้ามีมีดให้วางทางขวาด้านในระหว่างจานกับช้อน ผ้าเช็ดมือวางทางซ้ายต่อจากส้อม ถ้าเป็นกระดาษวางในจานก็ได้ น้ำตั้งด้านขวาต่อจากช้อน จานแบ่ง ชามแบ่ง ควรมีช้อนถ้วยใส่ไว้ ๑ คัน เป็นช้อนกลาง ดูให้มีครบทุกองค์ เพราะมีพระวินัยบัญญัติห้ามภิกษุฉันร่วมภาชนะเดียวกัน ฉะนั้นเจ้าของงานควรระมัดระวังเรื่องนี้อย่างเคร่งครัด

๑๙. การถวายข้าวพระพุทธ เตรียมโต๊ะไว้หน้าเครื่องบูชาเป็นส่วนหนึ่งต่างหาก ถ้าไม่มีโต๊ะพึงใช้ผ้าขาวปูเสียก่อน อย่าวางไว้กับพื้นเพราะเป็นพุทธบูชา ตั้งเสร็จแล้วพึงบูชาในใจดังนี้

"(อุกาสะ) อิมัง สูปะพะยัญชนะสัมปันนัง สาลีนังโภชะนานัง อุทะกังวะรัง พุทธัสสะ ปูเชมิ"

คำแปล ข้าพเจ้าขอถวายโภชนาหาร พร้อมด้วยแกงและกับทั้งน้ำอันประเสริฐนี้แด่พระพุทธเจ้า บูชาแล้วกราบ ๓ ครั้ง เมื่อเลิกพึงกล่าวคำลาว่า "เสสังมังคะลัง ยาจามิ"

คำแปล ข้าพเจ้าขอส่วนที่เหลืออันเป็นมงคลนี้

๒๐. **การถวายไทยธรรม** เครื่องไทยธรรมควรจัดเตรียมย่อมสุดแต่จะเห็นเหมาะสม มีดอกไม้ ธูปหอม ๑ ห่อ หรือกล่อง เทียน ไตรจีวรได้แก่ อัน-ตรวาสก (สบง) อุตราสงฆ์ (จีวร) และสังฆาฏิ (ผ้าทาบ) หรือผ้าอาบ ย่าม ตาลิปัตร ผ้าห่ม ผ้าเช็ดตัว ร่ม รองเท้าแตะ สีย้อมจีวร ยารักษาโรค กระติกน้ำ ยาสีฟัน แปรงสีฟัน สะบู่ กระดาษชำระ กระดาษเช็ดมือ ไม้ขีด ใบชา ผงซักฟอก อุปกรณ์การศึกษาพระธรรมวินัย และของอันควรแก่สมณะบริโภค ถ้าประสงค์จะถวายเงินควรถวายใบปวารณา บันทึกจำนวนปัจจัยลงไปตามประสงค์ แล้วมอบเงินไว้กับไวยาวัจจกร ไม่ควรเอาเงินใส่ซองถวาย และควรถวายเท่ากันทุกรูปโดยไม่มีอคติ

ส่วนใบปวารณานั้น ถ้าไม่ได้เตรียมจัดหาไว้ จะใช้พิมพ์ดีดหรือเขียนเองดังตัวอย่างต่อไปนี้ก็ได้

ขอถวายปัจจัย ๔ อันควรแก่สมณะบริโภค
เป็นมูลค่าเท่าราคา บาท สตางค์
ถ้าพระคุณเจ้าประสงค์สิ่งหนึ่งสิ่งใดเท่ากำหนดนี้
โปรดเรียกจากไวยาวัจจกรผู้รับมอบนั้นตามประสงค์ เทอญ.

เมื่อจัดลงในถาดห่อรวบชายผูกโบว์หรือบรรจุลงในภาชนะที่เตรียมไว้เรียบร้อยแล้ว เรียงไว้บนโต๊ะ พอพระฉันเสร็จกลับเข้านั่งที่พร้อมกันแล้ว พึงยกตั้งเรียงตรงหน้าพระ เจ้าของงานประเคนองค์หนึ่งหรือสององค์และจะมอบผู้อื่นประ-เคนต่อจนครบทุกองค์ก็ได้ ถ้าเป็นงานมงคลสมรสควรให้คู่บ่าวสาวประเคนโดยจับของร่วมกัน ส่วนจะประเคนทั้งหมดหรือไม่นั้นก็สุดแต่จะเห็นควร เมื่อเสร็จจากการประเคนแล้วพึงเตรียมกรวดน้ำต่อไป

๒๑. **การกรวดน้ำ** การกรวดน้ำเป็นการอุทิศแผ่ส่วนบุญกุศลที่ตนได้บำเพ็ญแล้วด้วยการทำบุญให้ทาน รักษาศีล และเจริญภาวนา อย่างใดอย่างหนึ่ง

ตั้งใจแผ่ส่วนกุศลอุทิศแก่บุรพชนโดยเฉพาะเจาะจง หรือจะอุทิศแก่สรรพสัตว์ทั่ว-ไปก็ได้ ขอให้ท่านทั้งหลายเหล่านั้นจงอนุโมทนารับส่วนกุศลนี้เถิด

การกรวดน้ำนิยมทำเมื่อถวายทานเสร็จแล้ว เมื่อพระสงฆ์เริ่มกล่าวอนุ-โมทนาขึ้นว่า "ยถา วะริวะห...ฯ" พึงจับเต้าน้ำจอก หรือแก้วน้ำที่มีภาชนะรองรับน้ำกรวด เทน้ำรดนิ้วชี้ลงในภาชนะรองรับโดยไม่ให้ขาดสาย พร้อมกับกล่าวคำกรวดน้ำในใจว่า "อิทัง เม ญาตีนัง โหตุ" ถ้าจำคำภาษาบาลีไม่ได้ จะใช้ภาษาไทยก็ได้ "ขอบุญกุศลที่ข้าพเจ้าบำเพ็ญแล้วนี้จงอำนวยผลให้เป็นประโยชน์เกื้อกูลและความสุขแก่บรรดาญาติของข้าพเจ้าด้วยเถิด" ถ้าเจาะจงให้ใครจะเอ่ยชื่อด้วยก็ได้

เมื่อพระกล่าวอนุโมทนาถึงคำว่า "......มณิ โชติระโสยะถา" พึงเทน้ำที่เหลือทั้งหมดลงในที่รองรับ แล้ววางเต้าน้ำนั่งประณมมือรับพรที่พระสวดจนจบ เมื่อพระสวด "สัพพี..." จบพึงกราบลง

ส่วนน้ำที่กรวดแล้วให้นำไปเทในที่แจ้ง ผู้ใหญ่บางท่านขณะเทน้ำลงบนพื้นดินก็กล่าวฝากน้ำกรวดไว้กับแม่พระธรณีด้วย ปัญหาเรื่องการกรวดน้ำนี้มีข้อถก-เถียงกันอยู่เป็น ๒ นัยคือ

๑. ขณะเทน้ำกรวดลงในภาชนะนิยมเทลงบนนิ้วชี้ ถือว่าทำให้จิตเกิดสมาธิดีขึ้น

๒. ห้ามเอามือรองน้ำ เพราะไม่ประสงค์จะให้มีสิ่งหนึ่งสิ่งใดมาเป็นเครื่องกีดขวางการอุทิศ เรื่องนี้ย่อมสุดแต่อัธยาศัยของแต่ละท่าน ที่สำคัญก็คือใช้น้ำสะอาดและทำใจให้บริสุทธิ์

๒๒. **การประพรมน้ำมนต์** เมื่อพระสงฆ์อนุโมทนาจบแล้ว พึงนำน้ำที่น้ำมนต์พร้อมด้วยเครื่องประพรม ที่เตรียมไว้ถวายองค์ประธานสงฆ์ ให้ท่านประพรมน้ำมนต์ให้เพื่อความเป็นศิริมงคล เจ้าของงานควรเข้ารับก่อน ถ้าเป็นงานมงคลสมรสก็ให้คู่บ่าวสาวรับก่อน แล้วแขกผู้มาร่วมพิธีจึงทะยอยกันเข้ารับใกล้ ๆ เพื่อมิให้

ท่านต้องออกแรงมาก ในระหว่างการประพรมน้ำมนต์นั้น พระสงฆ์จะเจริญชัยมงคลคาถาที่เรียกว่า "ชยันโต" ผู้ที่เข้ารับน้ำมนต์พึงแสดงคารวะด้วยการก้มศีรษะประณมมือ

ถ้าเป็นการทำบุญขึ้นบ้านใหม่ ก็นำเครื่องเจิมที่เตรียมไว้ถวายให้ท่านเจิมตามประตูบ้าน ทรายถวายองค์ที่ ๒ ให้ท่านโปรยวงรอบบ้าน เป็นอันเสร็จพิธี

ตามที่กล่าวมาแล้วทั้งหมดนี้เป็นการทำงาน ๒ วัน คือ สวดมนต์วันหนึ่ง เลี้ยงพระวันหนึ่ง ซึ่งจัดว่าเป็นงานใหญ่ ถ้าเป็นงานขนาดกลางหรืองานที่ไม่ใหญ่โตแล้ว มักนิยมทำในวันเดียวกัน จะเลี้ยงเช้าหรือเพลก็สุดแต่ประสงค์ บางแห่งฉันแล้วสวดมนต์ แต่วิธีนี้ไม่สู้นิยมกัน ปัจจุบันนิยมสวดมนต์ก่อนจึงฉัน เพราะสะดวกด้วยประการทั้งปวง

๒๓. **การอาราธนาธรรม** พึงเตรียมจัดตั้งธรรมาสน์ไว้ในที่สมควร มีเทียนอ่านหนังสือปักเชิงเทียน ๑ เล่ม

เมื่อพระนั่งบนธรรมาสน์แล้ว เจ้าของงานพึงจุดเทียนดูหนังสือเทศน์ แล้วอาราธนาศีลและรับศีล แล้วจึงอาราธนาธรรมว่า "พรมหมา จะ โลกาธิปะติ สะหัมปะติ กัตอัญชลี อันธิวารัง อะยาจะถะ สันตีธะ สัตตาป ประระชักขะชาติกา เทเสตุ ธัมมัง อนุกัมปิมัง ปะชัง"

คำแปล "ท้าวสหัมบดีผู้เป็นบดีแห่งโลก ประคองอัญชลีทูลวิงวอนพระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐ ไม่มีผู้อื่นยิ่งกว่าสัตว์ทั้งหลายผู้มีธุลีในดวงตาน้อยมีอยู่ในโลกนี้ ขอพระคุณเจ้าโปรดแสดงธรรมอนุเคราะห์หมู่สัตว์นี้" เมื่อพระท่านเริ่มเทศน์ ผู้อยู่ในบริเวณพิธีพึงประณมมือฟังโดยเคารพ

พิธีเกี่ยวด้วยงานศพ

การทำงานศพตามประเพณีไทยมีหลายอย่าง ตั้งต้นแต่การทำบุญ ๗ วัน ๕๐ วัน ๑๐๐ วัน เผา ทำบุญอัฐิ บรรจุอัฐิ พิธีบำเพ็ญกุศลจัดตามฐานะของเจ้าภาพ นำศพไปวัดก็มี ตั้งไว้บำเพ็ญกุศลที่บ้านก็มี ในที่นี้จะกล่าวเฉพาะการตั้งบำเพ็ญกุศลที่บ้าน

เบื้องต้นพึงกำหนดจัดสถานที่ตั้งศพ เครื่องสักการะศพตั้งที่สักการะบูชาพระอีกแห่งหนึ่ง และที่สำหรับสวดพระอภิธรรม

สิ่งที่ต้องเตรียมในงานศพ นอกจากเครื่องสักการะบูชาพระ และบูชาศพแล้ว ต้องเตรียมดังนี้คือ

๑. **ผ้าภูษาโยง** สำหรับลาดให้พระจับในเวลาสดับปกรณ์หรือบังสุกุล ต้นผ้าผูกไว้กับด้ายสายสิญจน์ที่ผูกจากศพมาถึงปากหีบศพข้างนอก ถ้าผ้าภูษาโยงสั้น ควรใช้แถบหรือริบบิ้นชนิดเงินหรือทองผูกกับด้ายสายสิญจน์เสียก่อน แล้วห้อยแถบลงมาตรงหน้าศพ แล้วจึงเอาผ้าภูษาโยงต่อ และพับไว้บนที่รองรับเช่นพาน หรือตะลุ่ม หรือจะใช้ด้ายสายสิญจน์แทนก็ได้

ถ้าเป็นศพชั้นหม่อมเจ้าขึ้นไป ต้องเตรียมผ้าขาวกว้าง ๑๐ หรือ ๑๒ นิ้ว ยาวพอแถวพระสงฆ์อีก ๑ ผืน ใช้สำหรับลาดรองผ้าภูษาโยง เพื่อให้พระสงฆ์สดับปกรณ์หรือบังสุกุล ใช้เสร็จแล้วม้วนวางไว้ใกล้กับผ้าภูษาโยง

อนึ่งพึงทราบว่า ผ้าภูษาโยงหรือด้ายสายสิญจน์เมื่อทอดออกมาแล้ว หรือแม้แต่ห้อยลงมาจากหีบศพก็ห้ามข้ามกรายเป็นอันขาด ถือกันว่าเป็นการเสียมรรยาทอย่างยิ่ง แม้ใช้สิ่งของเช่นพานดอกไม้ทับก็ไม่ควร

๒. **เครื่องทองน้อย** ๑—๒ ที่ ที่หนึ่ง ๆ มี ๕ ชิ้น คือ เชิงปักธูป ๑ เชิงปักเทียน ๑ กรวยสำหรับใส่ดอกไม้ ๓ รวมตั้งไว้ในกะบะหรือพาน ตั้งให้ธูป เทียนคู่กัน ธูปอยู่ด้านซ้าย เทียนอยู่ด้านขวาของผู้บูชา แล้วนำไปตั้งไว้หน้าศพ เมื่อเราบูชาศพ ให้ตั้งธูปเทียนมาทางตัวเรา ถ้าให้ศพบูชา เช่นเวลาพระเทศน์ พึงตั้งธูปเทียนเข้าทางศพ

๓. **ตู้พระธรรม** ถ้าจัดที่สวดที่ใด พึงตั้งตู้พระธรรมไว้เบื้องหน้าของพระสวด

๔. **เครื่องกะบะมุก** จัดตั้งไว้หน้าตู้พระอภิธรรม ถ้าไม่มีจะใช้ พานแจกันดอกไม้ เชิงเทียน กระถางธูปธรรมดาแทนก็ได้ สำหรับใช้บูชาเวลาพระสวดอภิธรรม

ศพลงหีบ เมื่อนำศพลงหีบ และยกขึ้นตั้งเรียบร้อยแล้ว ตามที่นิยมกันควรนิมนต์พระสงฆ์สดับปกรณ์หรือบังสุกุลตามแต่จะมากหรือน้อย ไม่จำกัดจำนวน

วิธีทอดผ้า ให้นำผ้าไปวางขวางลงบนผ้าภูษาโยง ไม่ต้องประเคน เมื่อทอดผ้าแล้ว พึงกราบพระครั้งหนึ่ง แล้วพึงหันหน้าไปทางศพ กราบศพอีกครั้งหนึ่ง หากทอดผ้าหลายองค์ องค์ต้น ๆ เพียงแต่ยกมือขึ้นประณมไหว้ เมื่อทอดผ้าองค์สุดท้ายเสร็จจึงกราบพระและกราบศพ พึงทำดังนี้ทุก ๆ ครั้งที่ทอดผ้า

การสดับปกรณ์หรือบังสุกุลทุกครั้ง ควรจัดให้มีผ้าสำหรับทอด ถ้าไม่เกินกำลังเจ้าภาพ

ตอนกลางคืน เมื่อพระที่จะสวดพระอภิธรรมมาถึง และเข้านั่งที่เรียบร้อยแล้ว เจ้าภาพพึงจุดธูป เทียน บูชาพระพุทธรูป พระธรรม และกราบพระแล้วจึงไปจุดธูป เทียนที่เครื่องทองน้อยสำหรับบูชาศพ กราบศพเสร็จพึงอาราธนาศีลรับศีล แล้วนั่งฟังพระสวดต่อไป

เมื่อพระสวดจบแล้ว (ตอนเลิก) พึงจัดการสดับปกรณ์หรือบังสุกุล เมื่อพระอนุโมทนาก็กรวดน้ำ

ทำบุญ ๗ วัน หรือสัตตมวาร การทำบุญ ๗ วันนั้น นิยมทำกันทั่ว ๆ ไป และการนับวันนั้นนิยมกันกำหนดว่า ถ้าตายวันไหนให้ถือวันเป็นวันสำคัญ คือเป็นวันอุทิศผล เช่นตายวันอาทิตย์ ถ้าจะทำงานเป็น ๒ วัน พึงสวดมนต์ในวันเสาร์เลี้ยงพระวันอาทิตย์ ถ้าทำงานเป็นวันเดียว คือสวดมนต์วันนั้นฉันวันนั้น ต้องทำในวันอาทิตย์ เพราะการบริจาคทานแล้วอุทิศผลนั้นเสร็จสิ้นในวันอาทิตย์ การอุทิศผลนั้นนิยมกันว่า ล่วงไปแล้ว ๗ วัน นับจากวันที่ตาย จึงได้ถือเอาวันที่ ๘ เป็นวันอุทิศผล

พิธีทำ แล้วแต่ฐานะของเจ้าภาพ จะทำมากหรือน้อยสุดแต่กำลัง แต่จะนำมากล่าวไว้ ณ ที่นี้ให้เต็มตามที่นิยมกัน คือวันต้น สวดมนต์เย็น เทศน์ พระสวดรับเทศน์ ๔ รูป มีสดับปกรณ์และบังสุกุล กลางคืนสวดพระอภิธรรม ดังเช่นที่เคยทำมาแล้วเมื่อคราวตั้งศพครั้งแรก

วันรุ่งขึ้น ซึ่งเป็นวันเลี้ยงพระ กิจต่าง ๆ ที่เนื่องในพิธี เช่น ธูป เทียน เครื่องบูชาเป็นต้น ต้องเตรียมไว้ให้เรียบร้อยก่อนพระมาถึง เมื่อพระมาและเข้าที่พร้อมแล้ว พึงจุดธูป เทียน เครื่องบูชาพระ และเครื่องบูชาหน้าศพ แล้วอาราธนาศีล พระถวายพรพระจบแล้ว เลี้ยงพระ ถวายไทยธรรมพระสงฆ์ (สำหรับพระสงฆ์สวดมนต์ไม่ต้องมีสดับปกรณ์หรือบังสุกุลอีก) เสร็จแล้วกรวดน้ำ เมื่อพระฉันกลับแล้ว ถ้ามีการสดับปกรณ์หรือบังสุกุลต่อท้ายอีก ก็จัดดังกล่าวแล้วในวันก่อน นับว่าเป็นเสร็จพิธี

ทำบุญ ๕๐ วัน หรือปัญญาสมวาร และทำบุญ ๑๐๐ วัน หรือ สัตตมวาร มีพิธีการจัดทำเช่นเดียวกันกับการทำบุญ ๗ วัน

การบำเพ็ญกุศลในการเผา มักทำเป็น ๒ ตอน คือที่บ้านตอนหนึ่ง กับที่วัดอีกตอนหนึ่ง การบำเพ็ญกุศลที่บ้าน มีพิธีดังกล่าวแล้วในเรื่องการทำบุญ ๗ วัน ก่อนจะเชิญศพไปวัดควรมีพระสงฆ์สดับปกรณ์หรือบังสุกุล เสร็จแล้วจึงเคลื่อนศพ

การนำศพไปวัด ควรให้มีพระนำศพ ๑ รูป อ่านพระอภิธรรมนำไปข้างหน้าควรเป็นพระที่เกี่ยวข้องเป็นที่เคารพนับถือใกล้ชิดของผู้ตาย มีกระบวนบรรดาญาติมิตรผู้น้อยตามศพให้เป็นระเบียบ ผู้ใหญ่กว่าศพไม่ควรตามศพ แม้เดินหน้าศพก็ไม่นิยม นอกจากพระหรือผู้นำกระบวนเท่านั้น เมื่อนำศพไปถึงวัดแล้วถ้าจะทำการเผาเลย ก็นำเวียนซ้ายเชิงตะกอน ๓ รอบ ครบแล้วเชิญศพขึ้นสู่เชิงตะกอน และบำเพ็ญกุศลอีกตามสมควร ถ้ายังไม่ทำการเผา ต้องการจะตั้งศพบำเพ็ญกุศลอีก ก็นำไปยังสถานที่ตั้ง ยังไม่ต้องนำไปสู่เชิงตะกอน

ถ้าเชิญโดยไม่จัดเป็นกระบวน เรียกกันว่า "ลักศพ" ไม่ต้องมีพระนำศพด้วยก็ได้

ถ้าจะไปจัดการบำเพ็ญกุศลที่วัดทั้งหมด ก่อนจะเคลื่อนศพไปวัด ควรจะมีสดับปกรณ์หรือบังสุกุลก่อนดังกล่าวแล้ว ส่วนพิธีจัดบำเพ็ญกุศลพึงปฏิบัติโดยเทียบเคียงในเรื่องการบำเพ็ญกุศลที่บ้าน คือมีสวดมนต์ เทศน์ เลี้ยงพระ สดับปกรณ์หรือบังสุกุลเป็นต้น

เมื่อจัดการบำเพ็ญกุศลแล้ว และใกล้ถึงเวลาเผาพึงเชิญศพขึ้นสู่เชิงตะกอน มีพระนำ ๑ องค์ก็ได้ ไม่ควรมากองค์ตามแบบของหลวงมีองค์เดียว ญาติมิตรผู้น้อยเดินตามศพ ผู้ใหญ่กว่าศพไม่ควรเดินตามหรือนำศพดังกล่าวมาแล้ว ควรเดินเคียง ๆ ไปกับศพ ผู้ที่นั่งเก้าอี้พึงลุกขึ้นเมื่อขบวนศพผ่าน ส่วนผู้ที่นั่งกับพื้นเพียงแต่นั่งตัวตรงก็เป็นการแสดงคารวะพอแล้ว

ก่อนประชุมเพลิง เจ้าภาพหรือญาติผู้ใกล้ชิด หรือผู้มีเกียรติ พึงนำผ้าไปทอดปากหีบ แล้วนิมนต์พระสงฆ์สดับปกรณ์หรือบังสุกุลคราวละรูป แต่อย่าให้หลายรูปนักจะทำให้เสียเวลาตามความนิยม เบื้องต้นให้เจ้าภาพและลูกหลานหรือญาติทอดผ้าก่อน และเหลือไว้ ๑ ที่ เมื่อได้เวลาประชุมเพลิงจึงเชิญผู้มีเกียรติหรือผู้ใหญ่ในงานทอดผ้าที่เหลือ เมื่อพระสงฆ์ชักผ้าเสร็จแล้วจึงเชิญให้ประชุมเพลิง ต่อจากนั้นแขกผู้มาในงานจึงขึ้นจุดเพลิงต่อ ๆ กันไปให้เป็นระเบียบ

ในเวลาประชุมเพลิง ควรจัดให้มีพระสวดพระอภิธรรม ๔ รูป เรียกว่า "สวดหน้าไฟ"

การทำบุญและการบรรจุอัฐิ พึงอนุโลมการทำบุญ ๒ วัน ดังกล่าวแล้วนั้น แต่มีข้อควรทราบคือ ให้จัดที่บูชาอัฐิอีกแห่งหนึ่งต่างหากจากที่บูชาพระพุทธรูป อย่าตั้งในที่บูชาเดียวกัน ทั้งไม่ต้องตั้งน้ำมนต์และไม่ต้องวงด้ายสายสิญจน์ เพราะถือว่าอัฐินั้นเป็นมงคลอยู่แล้ว การบรรจุอัฐิและอังคารที่เหลือ นิยมบรรจุไว้ในที่สมควร เช่น เจดีย์ หรือ ถาวรวัตถุอื่น ๆ ก่อนบรรจุนิยมบำเพ็ญกุศล ถวายอาหารพระสงฆ์ และสดับปกรณ์หรือบังสุกุล หรือมีเทศน์ แต่อย่างน้อยต้องมีสดับปกรณ์หรือบังสุกุลแล้วนำบรรจุเป็นเสร็จพิธี

พิธีต่าง ๆ ดังกล่าวนี้ เมื่อมีความประสงค์จะทำอะไรเพียงใด ก็จงเลือกตัดตอนหรือเพิ่มเติม ทำตามความต้องการและปฏิบัติไปตามหลักนี้ ก็จะทำให้งานดำเนินไปอย่างเป็นระเบียบเรียบร้อยไม่สับสน

การถวายสังฆทาน ถ้ามีความประสงค์จะนิมนต์พระรับสังฆทาน พึงไปขอสงฆ์จากพระภัตตุเทสก์ โดยไม่เจาะจงรูปใดรูปหนึ่ง จึงจะจัดว่าเป็นสังฆทาน

โดยถูกต้อง ถ้าไปเลือกนิมนต์โดยเจาะจงรูปนั้นรูปนี้ ชื่อว่าไม่ถูกลักษณะแห่งสังฆทานเป็นปาฏิปุคคลิกทาน

การถวายสังฆทานทำกันอยู่ ๒ อย่าง คือ

(๑) เพื่อความเป็นศิริมงคล

(๒) เพื่ออุทิศผลให้แก่ผู้ล่วงลับไปแล้ว

เบื้องต้นพึงเตรียมนิมนต์ และจัดตั้งที่บูชา พระพุทธรูปที่รับรองสงฆ์เช่นเดียวกับพิธีบำเพ็ญกุศลดังกล่าวแล้ว จัดเตรียมอาหารและเครื่องไทยธรรม พอถึงเวลาพระมานั่งพร้อมแล้ว พึงจุดธูปเทียนสักการะพระพุทธรูป แล้วกราบ พึงหันหน้าไปทางพระสงฆ์ กราบ ๓ ครั้ง แล้วอาราธนาศีล เมื่อรับศีลแล้ว พึงยกเครื่องที่จะถวายสังฆทานมาวางเรียงไว้ตรงหน้าพระสงฆ์ หรือจะนำมาตั้งเรียงไว้ก่อนแล้วจึงอาราธนาศีล และรับศีลก็ได้ แล้วกราบ ๓ ครั้ง ยกมือประณม ตั้งนะโม ๓ จบ แล้วเปล่งวาจากล่าวคำถวาย ดังนี้

ถวายเพื่อศิริมงคลหรือเพื่อความสุขความเจริญ

"อิมานิ มะยัง ภันเต ภัตตานิ สะปะริวารานิ ภิกขุ สังฆัสสะ โอโณชะยามะ สาธุ โน ภันเต สังโฆ อิมานิ ภัตตานิ สะปะริวารานิ ปฏิคคัณหาตุ อัมหากัง ทีฆะรัตตัง หิตายะ สุขายะ"

คำแปล ข้าแต่พระสงฆ์ผู้เจริญ ข้าพเจ้าทั้งหลาย ขอน้อมถวายภัตตาหารกับทั้งบริวารเหล่านี้แด่พระสงฆ์ ขอพระสงฆ์จงรับภัตตาหาร กับทั้งบริวารทั้งหลายเหล่านี้ เพื่อประโยชน์และความสุขแก่ข้าพเจ้าทั้งหลายตลอดกาลนาน เทอญ.

ถวายเพื่ออุทิศผล

"อิมานิ มะยัง ภันเต มะตะกะภัตตานิ สะปะริวารานิ ภิกขุ สังฆัสสะ โอโณชะยามะ สาธุ โน ภันเต สังโฆ อิมานิ มะตะกะภัตตานิ สะปะริวารานิ ปฏิคัณหาตุ อัมหากัญเจวะ มาตาปิตุอาทีนัญจะ ญาตะกานัง ทีฆะรัตตัง หิตายะ สุขายะ"

คำแปล ข้าแต่พระสงฆ์ผู้เจริญ ข้าพเจ้าทั้งหลาย ขอน้อมถวายมะตะกะ-ภัตตาหาร กับทั้งบริวารทั้งหลายเหล่านี้แด่พระสงฆ์ ขอพระสงฆ์จงรับมะตะกะภัตตาหาร กับทั้งบริวารทั้งหลายเหล่านี้ เพื่อประโยชน์และความสุขแก่ข้าพเจ้าทั้งหลายด้วย แก่ญาติทั้งหลาย มีบิดา มารดาเป็นต้น ที่ละโลกนี้ไปแล้วด้วยตลอดกาลนาน เทอญ.

การกราบตามความนิยม

กราบพระ คุกเข่ากราบ ให้ประกอบด้วยองค์ ๕ ซึ่งเรียกว่าเบญจางคประดิษฐ์ คือหน้าผาก ๑ ศอกทั้ง ๒ เข่าทั้ง ๒ จรดพื้น พึงนั่งคุกเข่า หมอบลงทอดฝ่ามือแบที่พื้น เปิดช่องระหว่างหัวแม่มือทั้งสองให้ห่างกันเล็กน้อย พึงก้มศีรษะลงตรงช่องที่เปิดไว้ ให้หน้าผากจรดพื้น ๓ ครั้ง

กราบฆราวาส นิยมนั่งพับเพียบ ให้ขาขวาทับบนเท้าซ้ายเล็กน้อย น้อมตัวหมอบลง วางกระพุ่มมือลงบนพื้นในลักษณะประณม ไม่ต้องแบมือ ข้อศอกข้างหนึ่งวางลงระหว่างเข่าทั้งสองข้างอีกข้างหนึ่งวางลงด้านนอกเข่า ก้มศีรษะลงให้หน้าผากจรดลงบนกระพุ่มมือครั้งเดียว นิยมใช้ทั้งชายหญิง

ข้อควรระวัง การกราบที่แสดงความเคารพอย่างสูงนั้นต้องอยู่ในอาการสำรวม ไม่ควรกระทำด้วยอาการรีบร้อน จนขาดความเป็นระเบียบ การกราบพระสำหรับสตรีนั้น พึงกราบแบบเบญจางคประดิษฐ์ โดยนั่งพับเพียบให้เข่าห่างกันเล็กน้อย หรือนั่งบนเท้าที่วางซ้อนกันก็ได้ เมื่อกราบครั้งหนึ่งแล้วยกตัวให้ตรงก่อนจึงกราบจนครบ ๓ ครั้ง

ผ้าป่า การถวายผ้าป่านิยมทำกัน ๒ แบบ คือ เจาะจงถวายสงฆ์และไม่เจาะจง ถ้าเจาะจงถวายควรแจ้งสงฆ์ก่อน

คำกล่าวถวายผ้าป่า "เมตานิ[๑] มะยัง ภันเต จีวะรานิ[๒] สะปะริวารานิ สังฆัสสะ โอโณชะยามะ สาธุ โน ภันเต สังโฆ

เอตานิ[๑] จีวะรานิ[๒] สะปะริวารานิ[๓] ปฏิคคัณหาตุ อัมหากัง ทีฆะรัตตัง หิตายะ สุขายะ"

คำแปล ข้าแต่พระสงฆ์ผู้เจริญ ข้าพเจ้าทั้งหลาย ขอน้อมถวายจีวรพร้อมทั้งบริวารเหล่านี้ แด่พระสงฆ์ ขอพระสงฆ์จงรับ จีวรพร้อมทั้งของบริวารเหล่านี้ ของข้าพเจ้าทั้งหลายเพื่อประโยชน์และความสุข แก่ข้าพเจ้าทั้งหลายตลอดกาลนาน เทอญ. (ถ้าผ้าผืนเดียวให้เปลี่ยนคำถวายเสียใหม่เป็น ๑. เอตัง ๒. จีวะรัง ๓. สะปะริวารัง)

คำถวายประทีปลอยกระทง

"มะยัง อิมินา ปะทีเปนะ อะสุกายะ นัมมะทายะ นะทิยา ปุลิเน ฐิตัง มุนิโน ปาทะวะลัญชัง อะภิปูเชมิ

อะยัง ปะทีเปนะ[๑] มุนิโน ปาทะวะลัญชัสสะ[๒] ปูชาอัมหากัง ทีฆะรัตตัง หิตายะ สุขายะ สังวัตตะตุ"

คำแปล ข้าพเจ้าทั้งหลาย ขอบูชาซึ่งรอยพระพุทธบาทที่ตั้งอยู่เหนือกองทราย ณ แม่น้ำชื่อนัมมะทานที่โน้น ด้วยประทีปนี้ การบูชารอยพระพุทธบาทด้วยประทีปนี้ ของจงเป็นไปเพื่อประโยชน์และความสุขแก่ข้าพเจ้าทั้งหลาย ตลอดกาลนาน เทอญ. (บางแห่งเป็น "มะยัง อิมินา ปะทีเปนะ[๑] ..." และ "ปาทะวะลัญชัง)"[๒]

คำภาวนาเวลารดน้ำศพ "อิทัง มะตะกะสะรีรัง อุทะกัง วิยะ สิญจิตัง อโหสิกัมมัง"

คำแปล ขอให้ร่างกายของผู้ตายนี้ จงอโหสิกรรมกันเหมือนน้ำที่รดแล้ว (น้ำที่รดก็จะเหือดแห้งไป)

คำภาวนาเวลาไปเยี่ยมศพ "อะวัสสัง มะยา มะริตัพพัง" (เราก็ต้องตายแน่นอน)

คำภาวนาเวลาทอดผ้าศพให้พระบังสุกุล "นามะรูปัง อนิจจัง นามะรูปัง ทุกขัง นามะรูปัง อนัตตา"

คำแปล พึงนึกในใจว่า นามรูปไม่เที่ยง นามรูปเป็นทุกข์ นามรูปบังคับบัญชามิได้

คำภาวนาเวลาเผาศพ "อยัมปิ โข เม กาโย เอวัง ภาวี เอวัง ธัมโม เอวัง อะนะตีโต"

คำแปล แม้ร่างกายของเรานี้แล ก็จะต้องเป็นเช่นนี้จะต้องมีอย่างนี้เป็นธรรมดา จะไม่ล่วงพ้นความตายไปได้

คำถวายทานสามัญ "อิทัง เม ทานัง มาตาปิตุ อาทีนัง ญาตะกานัง สังวัตตะตุ มัยหัง มาตาปิตาทะโย ญาตะกา อิมัสสะ ทานัสสะ ปัตติง ละภันตุ มะนะ เจตะสา"

คำแปล อันว่าทานของข้าพเจ้า จงเป็นไปเพื่อญาติทั้งหลาย มีบิดามารดาเป็นต้นของข้าพเจ้า ขอบรรดาญาติทั้งหลาย มีบิดา มารดาเป็นต้น จงได้รับส่วนของทานนี้ตามความประสงค์ของข้าพเจ้านั้น เทอญ.

คำถวายข้าวพระภูมิ "อิมัง สูปะพะยัญชะนะ สัมปันนัง สาลีนัง โภชะนัง อุทะกัง วะรัง ภุมมะเทวานัง ปูเชมิ"
